85433
162

Б. АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ

УЗ

۱۰۱۵

06,10 30025.

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ

1612.

85433

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1942 ЛЬВІВ

Львів. Бібліотека АН. УРСР

8(с)У„:1917"-4
Ц5(2=Уи)5-643.1
2г
И.66252

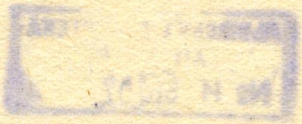
Редактор
Святослав Гординський.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
№ И 66252 67

5. Друкарня Поліграф-Тресту, Львів. VIII. 42. 917. 5000.

Земле моя, всеплодющая мати!..

І. Франко.

ЛЬВІВСЬКА [illegible]ТЕКА
№ И 66252

ТАМ, ДЕ ТІНІ ЗАБУТИХ ДНІВ

Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає...

Т. Шевченко.

Суворі кам'яні обриси ранкової Хортиці лишились позаду. Пароплав, покрутившись перед пристанню, з кінцем, бере твердий курс коло правого берега і ось безнастанною мжичкою по даху хлюпотять його колеса десь збоку, і застиглою масою олива міниться під сонцем спокійна Дніпрова вода.

Ми вийшли вже із запорозьких „Термопіл" і закурене, брудне Запоріжжя — колишній Олександрівськ — туманиться в синюватій далині.

То — справжні наші, сучасні українські Термопіли.

Там зійшлись на протилежних берегах віки й стали на чатах один проти одного. Похмура легендарна Хортиця, а за нею степ і мовчазні зажурені могили і — чорні шила Олександрівських димарів, пронизливий крик автомобільних рожків, лайка вантажників, берлини, вокзал. Дніпро розмежував чатових і вони, як змилені баскі коні, закам'яніли над прірвою.

А Дніпро тече до моря,
Все пита Хортиці —
Де ж той Байда, де ж та Січа,
Стяг і гаківниці?

Але то — неправда. То тільки у вірші так. А насправді ліньки, не поспішаючись, тече спокійний, флегматичний Дніпро і мету його одвічного руху на низ, через плавні і степ, до моря визначають тепер тільки:

— Квиток третьої кляси до Нікополя коштує, здається, 1 крб. 80 коп., а до Херсону...

Пароплави залізними хребтами розкраяли Дніпрові його романтику і упрілим від спеки пасажирам — плювати на „стяг і гаківниці".

Від буйного шумовиння потонулих віків — Дніпрові, як і „дядькові" нашому, залишились тільки флегма і розпарені мрійні ліноші.

То тільки вчитель, що сидить поруч мене, показує пальцем назад:

— Ото бачите — бовваніє ніби скеля? То — Казна. Кажуть, буцімто петровські салдати, сплюндрувавши Чортомлицьку Січ, катували там полонених запорожців; від того й назва — „Казна". Про той острів усякі леґенди ходять. Діди оповідають за нього погану славу...

Все навколо — це колишні запорозькі вольності. Але одлетіли набезвік забуті тривожні дні і не знати вже — коли пішли світовими мандрами чубаті запорожці. І „вольності" їхні затопили рябою масою безрідні зайди. Через те й край цей якийсь чудний, контрастовий.

З пароплава видно часом степ. Степ розігнався на всю широчінь, скільки оком глянути, і помчав за обрій. Тільки могили залишились на його сліду. Бовваніють у блакитній млі:

„Стоять та сумують".

І ці прості, невибагливі Тарасові слова якнайкраще передають образ сьогоднішнього степу, що на ньому „скрізь могили". Є якась своя, степова туга. Її годі збагнути. Ось глянеш просто на ті безкраї обшари і твій зір потоне десь далеко-далеко, отам, де лягла чорною запаскою рілля, де зірвався з могили шуліка, де громадяться на блакитному морі вітрила хмар, щоб без мети летіти

назад, у минуле, у те, що вже ніколи не вернеться, що вже не може бути... І тоді думка поринає у віки, і, здається, чуєш, як засвистіла отам, за піщаними прибережними смугами, скитська стріла, і з яру — чи то вітер повіяв, чи татарин хижо хвиснув на коня, а десь за могилою мріється козачий спис і червоною цяткою мигтить шлик...

Це степова романтика і через неї сантименти полонять думку.

Степ же! Омріяний, історичний степ!.. То дарма, що він поораний і розмежований давно. Він пустив у мандри небуття своїх завзятих пестунів, а сам, подоланий віками, ліг старий відпочити; заснув непробудним сном у леґенді. Давно вже осіли на ньому невідомі приходьки, круто повернула в нове річище безугавна ріка життя, а він усе ще спить, усе ще марить... Такий чудний наш степ, такий чудний і химерний!.. Серед нових днів він залишився незрозумілим сиротою. Немов здорожився і заблудився серед одвічних манівців.

Обсіли йому груди, розпаювали між собою й заходилися корчувати плугами з чорних покладів його пісню — думу. Їхня нога не оступиться на могилі і руки не пустять чепіг: їм степ чужий, вони не знають степових таємниць. Степ, як чаклун-характерник із Січі, поховав у кладах понад порогами, на дні Павлюка й Чортомлика скарби своїх давніх днів і тільки дослухається крізь сон — ану ж якої то пісні співають нові вітри. А з палуби переливається за борт співане-переспіване, і вітер підхоплює його по-молодецькому, щоб розвіяти по степу:

После Смольнаво, счастья вольнаво,
Развернулась рабочая ґрудь
І рєшілі ми вмєстє с Сенькою
На кірпічний завод заґлянуть...

І коли пароплав, сопучи, неохоче прибивається до пристані, а з води вилазять і чіпляються за ланцюг такі ж засмажені, „чумазие“, у трусах, як і скрізь тепер у літі, і з базару, що тут же за пристанню, линуть гучні голоси перекупок і рябіє в очах різнокольоровий „городський“ одяг дівчат з насінням, тоді раптом чогось спадає на думку: одспівана давно вже, степе, твоя пісня! По-дурному, голубе, мариш і сниш, оточений звідусіль новими днями. Твоє місце з твоїми могилами — в Дніпропетровському музеї Яворницького, де марнуються не один рік козацькі шаблі, мушкети, пляшка горілки, жупан і вся „козацька слава“, вкрита тлінним порохом тиші й супокоєм наукових розвідок. Отаке то, старий!..

*

Ну ось у мене вже і знайомий є. Це нікопольський учитель, Півень. Він пропонує мені розташуватися в його школі, оглянути Нікополь добре, а там видно буде, що робити. Гаразд! Я переходжу маленьку нікопольську пристань, і ось ми вдвох із Півнем на славнозвісному Микитиному розі, де Хмельницький дістав колись від Січового товариства гетьманську булаву.

— Ото, бачите, узвіз, мурований такий, то — старовинний дуже, він іще за Січі був...

Узвозом їде сонний водовіз до Дніпра набирати води, а просто перед нами висока дерев'яна церква.

— Це Покровський собор, січова церква.

Але давно вже січову Покрову вкрив суздальськими шишкуватими банями всеросійський „ухарь-купец“, а з цвинтаря виходить статечний протоєрей з поважною сивою бородою. Такі протоєрейські бороди прикрашали колись випускні картки єпархіяльних шкіл і семінарій.

Півень суворо поглядає в бік протоєрея і голосно зауважує мені:

— Це сволоч: русифікатор і чорносотенець! А оце, дивіться, вкопаний у землю хрест на цвинтарі — це хрест із останньої січової церкви.

Півень забув уже за протоєрея і, шкутильгаючи (в нього одна нога куціша за другу), веде мене до залізного іржавого хреста.

Дивна, справді, наша історична доля: зо всіх буйних літ, що ураґанами пролетіли через наш степ, нам лишились у спадщину самі тільки хрести та могили...

Тепер ми підемо до школи ім. Шевченка. Півень там за завідувача і я можу перебути тут, скільки хочу. Школа ім. Шевченка, як і годиться їй, стоїть на Микитинській вулиці.

Отут саме був Микитин ріг, між Дніпром і Лапинкою, тут гуляло колись запорозьке товариство, отут Богдан Хмельницький... словом, тут що не крок — то історія.

Щоправда сьогодні Півневі трапилась уранці прикрість: ідучи на базар, Півень випадково глянув на паркан і побачив нову табличку, з новою назвою вулиці. Вулицю перейменували. Це свинство! Півень страшенно обурюється: — Це ж історична назва „Микитинська". Від Микитиного рогу. Ну, хіба ж це можна? Завтра обов'язково піду до райвиконкому балакати. Це ж просто скандал!..

Півень хвилюється. На його широкому, засмаглому лиці з щетинкою голеної бороди виступає піт. І це недарма Півень так накостричився. Він у Нікополі — стовп українства, він, власне, єдиний кит, на якому певно лежить українізація Нікополя. Курси українізації — треба з Півнем порадитись, треба Півня закликати, запросити Півня викладати; Шевченкове свято — Півневі доручити

сказати промову й організувати з аматорів концерт; капеля кобзарів приїхала — Півень із ними злистувався і запросив. Півень організував у Нікополі крихітний музей і по-запорозькому одбивається від зазіхань на нього Яворницького з Дніпропетровська. Півень, навіть, вивласнив у якогось міщанина запорозький курінь і перетягнув його на шкільне подвір'я. Насправді, це не курінь, розуміється, а просто комора, що належала Полтавському куреневі, але Півень ним дуже пишається: — Ніде, навіть у Яворницького, немає такого куреня! Ось гляньте на одвірок...

Півень тикає товстим пальцем у спорохнявілий мережаний одвірок і я ледве розбираю вирізані там, але вже стерті часом слова: 1756 року іюня... дня построинъ курѣнь Полтавскій.

Двоє шостикутних дверей з міцними (по-запорозькому) засувами ведуть у порожнє приміщення, де замість стелі, світять ребрами старі сохи. Півень піймав на них мій погляд і заспокоює:

— Це нічого. В серпні, як учні зійдуться, ми зреставруємо курінь, — з очерету дах зробимо, побілимо, отоді глянути на курінь — да! Ходім чай пити.

Ми йдемо в садок, де парує Півнів самовар, і голос Півневі стає інтимніший:

— Воно, звісно, можна було б робити, ну тільки ж перебаранчають. Парком, райвиконком — із ними гаразд: національна політика партії, українізація! Ви знаєте — дивна річ, вони українізують Запоріжжя більше, ніж хто до них раніш: газета, школа і взагалі. Але тут, понімаєте, є із своїх „землячки"...

Півень підморгнув оком і оскалив дебелі зуби:

— Так оці „землячки", понімаєте, не дають

життя. Взять би хоч і оцей курінь, що перетягнув до школи. Воно ж це потрібно, історія, а вони, як тільки довідались, так і пішли пащекувати: „Очеьодне проявлєніє шовінізма в Півня". Ви розумієте: курінь і шовінізм! Ах же сволочі!..

Півень із серцем ляснув себе волосатими руками по стегнах.

— От і працюй серед таких...

*

Сонце кинуло в Дніпро золоту мережку і милується з неї пустотливо. Я одлежався на пляжі й рушаю до човна, щоб переїхати на той бік до Нікополя. Я вдивляюсь у Нікополь, мені хочеться знайти в його розляпаному вигляді якусь згадку, хоч маленький контур Микитинового рогу, але дарма: червоні черепиці дахів, шишкуваті купецькі бані з бузковим відлиском і десь далеко праворуч товаровий поїзд — одгонять мертвим повітовим спокоєм. Там десь за містом позначила свій чорний шлях марганцевими руднями нова доба, а місто корчиться маленькими будинками в страшенній зануді. Ті дні, коли гупотіла земля від бентежної січової ради, коли мчали на герць молодики — давно минули. Їхня тінь наче впала і держиться ще на старовинному узвозі, де і сьогодні, як і вчора, як і рік тому, як і за Січі, сонний водовіз набирає Дніпрової води, а все решта застигло в напівсні. Куняє провізор у аптеці, рухаючись тільки тоді, коли вже надопекла зграя мух і її конче треба одігнати, ліньки дивиться з-за дверей брудної голярні молода жидівка (жінка-голяр — це поступ), геть зовсім розварилось і, здається, ось-ось застигне непорушне навіть саме нікопольське сонце.

Я сідаю в човен і за мною суне якась дачна ма-

маша з донькою-панянкою: — Кошмар — какая жара! Ужас...

Я запитав щось човнара. Мамаша пильно мене оглянула і посміхнулась доньці: — „Щирій українець!"... Я запитав мамашу по-російському: — Пачєму же „щирій"? — Але тут у розмову втрутилась донька: — „Я первий раз слишу, чтоби так бистро разґаварівалі по-українскі, как ви"... Донька дивиться на мене так зацікавлено, немов побачила перед собою раптом справжнього некарикатурного Чемберлена.

— То єсть, как ето „бистро"?..

Донька кокетливо виглядає з-під білого капелюшка й трохи ніяково каже:

— Я сама прєподаю українскій язик в школє, в Донбассє, но так, как ви, я нє умєю „балакать"...

— Как же ви „прєподайотє"?

— Собствєнно, я прєподаю, конєчно, нє по-українскі, а по-народному, по Шевченку, і дєті — нічєго: правільно пішут і чітать „Читанку" моґут...

— А говоріть по-українскі?

Панянка лукаво глянула знову з-під капелюшка і засміялась:

— А ето уж — вапрос!..

Човен прибився до пришибу. Знову узвозом їде водовіз набирати з Дніпра води, а провізор вийшов із аптеки на ріжок поїсти морозива. Спека. З базару додому шкутильгає Півень, несучи кошик із морелями.

*

Ми повертались із Півнем удвох додому. Я розповів Півневі про свою зустріч із учителькою. Півень аж спинився вражений і його сучкуватий ціпок так і повис у повітрі. Півень погрозливо нашорошився, а тоді притьмом запитав:

— А з якої ж вона школи — не казала часом?

— Вона з Донбасу.

Півня це гірко розчарувало. (— Ну, як з Донбасу, — тоді нічого не вдієш! Це не наш район). Ціпок знову спустився на пішохода й ми рушили далі.

— Це значить, не тутешня... — чи заспокоює, чи міркує до себе Півень.

Я дивлюсь на кремезну, незграбну Півневу постать і ніяк не збагну чіткости його зовнішнього обличчя: один раз він мені нагадує Фрідріха Барбаросу, другий — якогось дроворуба, що я його десь зустрічав був серед своїх життьових нетрів, і нарешті — когось із Січі: довбиша чи що. Півень шкутильгає собі далі, постукуючи ціпком об гнилі дошки пішоходу.

Ми вже на Микитинській вулиці; ось і Півнева школа. Нараз Півень спиняється й пошепки говорить мені на вухо:

— А постережіть но тут хвилину, а я забіжу із двору. Он якийсь непевний тип сидить на ґанку.

На шкільному ґанку справді сидить якийсь парубійко і лузає насіння. Півень тимчасом біжить у сусідній двір, перелазить з тріском через тин і летить через кущі припорошеного, млявого тепер бузку. Парубійко чи помітив Півневі пляни перейняти його, чи просто йому набридло смітити коло школи — раптом устав і пішов у протилежний бік вулиці. За хвилину із хвіртки вискочив із другим учителем Півень, але спізнився. Він докірливо і скрушно подивився парубійкові вслід, оглянув для чогось назовні парадний хід і сердитий пішов у двір.

— Не спіймали! Я певний, що це той самий, що

Михайла Кондратовича обікрав. Треба буде ще вночі підсторожити.

Синя прохолода тихо сідає на яблуні, тонуть у присмерку шостикутні двері запорозької комори. Я застеляю собі постіль на широкому столі серед просторої кляси й укладаюсь спати. У вікно, крізь яблуні, видно перші зорі. Мінливі, далекі зорі. Никнуть у нашорошеній темряві учнівські плякати, шкільні мапи. Чудно лежати в мовчазному шкільному приміщенні, що втратило вліті свою душу — безжурний дитячий сміх і галас. Над запорозькою коморою висить кованим турецьким півмісяцем молодик.

Я почав був уже дрімати, коли знадвору долетів чийсь свист. За ним другий — ближче, потім третій під яблунями й нарешті щось дико засвистіло під самими вікнами і замовкло. Я встав з постелі й почав наслухати здивований. Раптом знову засвистіло в саді. Таємничо, хижо, по-гайдамацькому. Що таке? Я одчинив вікно і глянув у двір. Свіже повітря радісно влетіло в душні кімнати. Десь у кутку коло шафи задзижчала сонна муха.

З кущів до вікна підійшов з мисливською рушницею Півень.

— Ви не турбуйтесь, будь ласка! Це я перевіряю сторожів, а то сплять каналії вночі. Свиснеш — і не озивається ніхто. Спіть. Надобраніч...

Півень зникає за яблунями, а я мимоволі думаю йому назирці: — Справді, є в Півня щось занадто спільне з отою запорозькою коморою і Микитиним рогом!

І Півень зовсім не винен, що спізнився родитись на двісті літ. Йому б — у Січі, а він — мову українську викладає.

Я зачинив вікно. Востанне десь із ганку свиснув

ще раз Півень і замовк. З сусідньої вулиці йому відповіло глухе —

Ю-ю-у-у-у...

Тихо.

*

Півень інструктовно казав мені далі:

— В селі Капулівці, це буде саме проти Чортомлицької Січі, напитайте діда Забутного. Він вам таке розкаже, таке наспіває! Він третє коліно від запорожців, але не забудьте тільки пляшку прихватити, бо без пляшки нічого не буде. Потім у селі Покровському зайдіть до попа. То оригінал. Мухобой такий, що аж-аж! Проте йому можна й не давати горілки, він і так охоче розповідатиме.

Я купив усе потрібне, занотував у блокноті прізвища й ми вже на березі. Тепер перед нами найголовніше: найняти човна возити мене плавнями три дні. Це не абияке завдання і Півень підходить до нього серйозно й навіть урочисто.

— Ви мовчіть, зовсім не балакайте з лодошниками, — це все зроблю я.

— Добре.

Тільки но ми вийшли до човнів, як нас оточили юрбою мусянжові хлопці-човнарі.

— Куди, дядя?

— Лодочку хотіте? Пожал-ста.

Півень байдужісінько проходить повз них і тільки коло крайнього його ціпок угрузає у вогку прибережну землю.

— Скільки візьмеш на Січ — три дні?

Тут пояснень не треба. Хлопець сам знає, що на Січ — це значить пливти Павлюком, Чортомликом, Скарбною.

— На Сечь так что будет один червяк.

Півень сердито дивиться з хвилину хлопцеві в вічі, потім мовчки йде далі.

— Ну, а сколько ж, дядя? Ну, восьмйорку?... А, — дядя?...

Але Півень не обертається. З цими „блатнячками“ шкода й мови!

Півень переконано мовить до мене:

— За п'ять повезуть.

Він підходить до сивенького дядька, що стоїть собі осторонь коло свого човна й тихо дивиться на нас.

— Дєдушка, скільки візьмете на Січ, щоб отак три дні?

Дядько вперіщив для чогось у землю свої лагідні блакитні очі й почухав під кашкетом. Півень скористувався дядьковим роздумуванням, щоб остаточно вплинути на нього:

— Тільки ж по-божому, дєдушка! Не говоріть лишнього.

Дядько почухав ще другою рукою під кашкетом і тоді вже рішуче подивився на Півня.

— Та менше, як п'ять рублів ніззя взять.

Півень ворухнув куцою ногою:

— А так щоб — три, дєдушка?

— Повірте, що менше вже ніяк ніззя, як п'ять!

Півень засопів і повернувся до мене:

— Сідайте!

Півень ще раз нагадав мені про Забутного, попа, пляшку й ми розпрощались.

Човен вибився з пришибу на середину Дніпра й швидка течія несе його на південь. Дніпро забігає в чагарі плавнів.

Плавні. Колишній Великий Луг.

Гей, Січ — мати,
А Великий Луг — батько!
Гей, що в Лузі заробити,
Те в Січі пропити...

Але мало що заробиш у теперішньому Велико-

му Лузі. Давно вже чужі власники винищили могутні дуби, витолочили очерети і вибили дичину, тепер плавні світять пеньками й невеликим чагарником.

Позаду від пристані рушив на низ пароплав.

Я запитав дядька:

— Це на Херсон іде пароплав?

— Да, на Херсон, ну тільки, що ж ви говорите „пароплав"! По-настоящому треба казати — „параход", а не „пароплав". Це тепер скрізь пішло, щоб „по-українськи". Ну, для чого ото воно!..

Еге-е! Мій дядько не звичайний собі човнар. Я починаю з дідом розмовляти. І що ж! Дядько українофер, пацифіст і містик. Дядько скаржиться на свою доньку, що „ламає там десь язика" в школі, а оце одружилась „по-совецькому".

— Ну, що ото за свадьба тепер! Раніш так люди в церкві вінчались, перед іконами. А тепер підуть собі, розпишуться і вже ніби вінчані — ну, яка ж зовсім некрасива лавочка получаєця!

Дядько поволі гребе собі за течією веслами, м'яко стелячи поглядом своїх блакитних очей по Дніпровій поверхні. У нього незвичайні очі. Засмагла, рудувата, порепана шкіра і кругла, невелика борода — сріблом серед попелу — видаються машкарою, як глянути на ці очі. Вони ніжні, глибокі, задумливі і всевидющі. До цих очей треба зовсім іншого виду, а не того, що є в дядька. Люди з такими очима бувають або природжені філософи, або кінчають божевіллям. На вигляд моєму дядькові років 55, а може й більше. Хто його знає. Дядько любить філософувати, він говорить спокійним, безапеляційним тоном, а втім у нього, безперечно, є якийсь бзик.

Він давно одбився від землі, столярував трохи, а тепер держить човна і з того живе.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 66252 67

Низько над нами важко пролетів птах.

— Чайка, — сказав я сам до себе.

— Це не чайка, по-настоящому — це мартин. Я колись знав усяку птицю, охотником був, а опосля закинув.

— Чому?

Дядько трохи помовчав, потер долоні і знову взявся за весла.

— Багато я стріляв усякої дичі, а потім, як повмирали мої два сини — кинув. Ну чисто ж, як каченята, вмирали. Тепер і дивитись на ружжо не можу. Нащо кров проливати? Багато її і так проливали. От були в нас австрійці. Люди, сказать би, настоящі, а тільки й вони подались відціля. Подивились одного разу в Дніпро, а там — білі тіні. Тоді вони покидали туди оружжа і все, а самі повтікали, потому, кажуть, у вас багато вже крови пролито, більше вже не можна — білі тіні в Дніпрі виступають, а винуватого ми й не знайшли...

Я дивлюсь на дядька і мені стає трохи моторошно. Блакитні очі його — прозорі й не мигають. Човен завертає вбік до Павлюка.

Павлюк тут майже пересох, і нам доводиться волочити по мілі. Павлюком починається січова система річок. Це Павлюком треба було їхати на Чортомлицьку Січ і на останню, Покровську.

Хто б сказав, що тут пливли колись запорозькі чайки, проходили галери. Але багато утекло за літами води в Чорне море і вузенький Павлюк крутиться між чагарями і ось-ось пересохне по деяких місцях. У воду падає коріння зрубаних дерев, обвалюється берег.

— Отут торік дядько з Капулівки пушку стару знайшов — із берега вистромилась, запорозька ще вона, кажуть.

— Ну і що ж він з нею зробив?

— Та продав ковалеві за три рублі.

Сонце пробивається крізь дерева, котячись до заходу, і таким маленьким розплескалось воно золотими брязкотельцями в тихій воді, як маленький і сумирний Павлюк після давніх морських походів, після Кішки, Сірка, Гордієнка.

Мені спало раптом на думку спровокувати дядька. Я невинно питаю:

— А скажіть — що воно за запорожці були?

Дядько набрався поважности й трохи врочисто каже:

— Були такі, воювали все... Вони, бачите, були дуже увєрені в православній вірі, через те й бились усе времня. Ну тільки одна в них ошибка була: пити дуже любили...

Павлюк звернув праворуч і одразу поширшав. Неподалеку на горі з-за дерев висувається зелена церковна баня.

— А оце річка Скарбна.

Я знову провокую дядька.

— Чого це вона так зветься?

— Та кажуть, буцім, на дні її скарб, сказать би — клад, запорожці на човні потопили.

— Ну і що ж — ніхто не дістав того скарбу?

— Нє. Це вам не хвакт дістати, ну тільки не звєсно, бачите, настроєнія його... Аби хто знав про настроєніє, так досі б уже дістав, а то не знають: запорожці його заворожили. Були в них такі характерники, вроді як би сказать — колдуни по-настоящому.

Павлюк підліз до Чортомлицького острова і загубився між річками, що стиснули звідусіль Чортомлицьку Січ.

— Ну оце й Січ тут була... Може вийдете погуляти?

Я виходжу з човна й ступаю на горб острова.

Довгі літа, весняні води одірвали вже давно більшу частину острова. Залишився тільки горбок, що на ньому ростуть буйно будяки з реп'яхами, а все інше пішло за літами, за водою, набезвік...

Тут була Чортомлицька Січ. Тут за Сірка яничари з татарами на Різдво увірвались у Січ. Тут хазяйнувала Петровська карна експедиція з Галаганом 1709 року, відціля вирушав під Перекоп, на Бахчисарай Сірко з товариством. Тут була Січ.

Та й колючі ж будяки ростуть там, де лилась колись кров. Невеликий горбок на острові скрізь поколупано ямами і в ямах можна легко знайти черепки кафлів від куренів, посуд, якісь залізка. По тих ямах аматори шукають запорозьких скарбів.

„Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає..."

Глухо мовчить на острові уціліла від повенів земля й цупко чіпляються до ніг реп'яхи. Тут була колись Січ...

Ми поїхали далі Підпильною. Лівий глинястий берег злетів угору на кілька сажнів і річка його справді — підпилює. А на правому березі густо стоїть ліс. Він уцілів від знищення й Підпильна тихо голубить коріння дерев, милується з нього, що увібрав у себе тіні останньої Січі.

З гори збігають у долину, до води, хати, а сама гора на лівому березі подалась у поле. З-за дерев виглядає маленька, дерев'яна церква. Село Покровське. На березі перуть білизну пустотливі дівчата й неподалеку парубки напувають коні. Мій дядько облишив громадити й повертається до берега. Йому несподівано замайнулось жартувати:

— А скажіть, хлопці, чи у вас на вербі не ростуть абрикоси?

Здивовані хлопці роздивляються нас і механічно відповідають:

— Ні.

— І в нас теж не ростуть, — резюмує, осміхаючись, дядько й веслує далі.

Десь за Покровськими садками поринає за обрій сонце і востаннє багряно освітлює старі стіни дерев'яної церкви.

Я йду шукати попа. Праворуч — маленький ставок. Це була колись затока, де стояли січові чайки, тепер коло неї в калюжі борсаються свині.

Я увійшов на крихітний цвинтар і переступив поріг сторожки, де тимчасово живе піп.

У дальному кутку великої кімнати з низькою дерев'яною стелею сиділо коло столу дві постаті. Я привітався й спитав, де можу бачити священика. Від столу зірвалась постать і побігла до мене. Постать сполоханим, бентежним голосом запитала одразу ж:

— А що таке? В чом, собственно, дєло?

На перший погляд постать у підряснику одгонила кольоритом гоголівських „Вечеров на хуторе близь Диканьки", одначе голос її був завзятий і навіть бойовий. Я трохи зніяковів.

— Мені треба побачити місцевого панотця.

Постать дригнула й маленька косичка позаду метнулась убік.

— Совсем вам його не „треба бачити". Вже ваші були тут. Тільки нічого не вийшло. Тут не пройде! Ні, ні!..

Я зовсім спантеличився і почав серйозно побоюватись за розумові здібності постаті в підряснику.

— Вибачте, я не розумію...

Постать перебила мене:

— Ви откудова?

— З Києва.

— Ну ось, так я ж і кажу вам: уже ваші були, тільки нічого не вийшло. Тут і сам ваш самосвят Липківський нічого не втне...

Я зрозумів: попишько взяв мене за автокефального організатора. Тут саме тільки заходить ця боротьба, а до того ж моя українська мова, дощовик... Я рішуче сказав попові:

— Ви помилились: я співробітник преси, я хочу подивитись на старовинні речі, що у вас тут є.

— Преси? Ага-а... Так пожалуйте. Може б присіли?

Проте, піп скоро оговтався, до нього повернувся завзятий голос і ми вийшли на вулицю.

— Тут, як бачите, все село построєне за принципом Січі. Отут рів був, там далі — Запорозький гасан-баша, оце, коло церкви, старшинська паланка була, а отуди далі, навіть і тепер вулиця зветься Гузнопалівка.

Піп простягнув долоню й тикнув у неї довгим, худим пальцем, пояснюючи:

— То єсть, значіть, гузном саділі на палі. Тут среді жітєлей і фамілії попадаются запорожскіе, вродє — Держипуп, Смердикущ, Забийворота. Запорожци, відітє лі, любілі давать всякіе насмєшлівиє прозвіща...

Ми підійшли до старої каплиці, де стояла січова церква. Я умисно спитав попа:

— Це місце останньої Січі, часів руйнування за Катерини?

Піп здивовано підвів брови на велике в зморшках чоло. Я мимоволі пригадав Півневу характеристику йому щодо горілки.

— Да, „останньої", но только ви нєвєрно говоріте — „руйнування". Руйнування тут нікакого нє било. Ето на Чортомлицкой Сєчі там, дєйстві-

тельно, мордували запорожцев, а здесь било мірно. Прішол генерал Текелія с русской армієй і говоріт запорожцам: „Ви — зарезякі?“ Оні отвечают: „Пожалуй, да“. — „Ну, так вам здєсь больше дєлать нічего, потому что граніци тут больше нєт. Пожалуйтє на Кубань черкеса воювать“. Запорожци взялі і пошлі на Кубань.

Піп трохи зморщився й процідив крізь зуби:

— Ну, нєкоторіє там пошлі на Дунай, под турка, а так всьо ето тіхо, мірно прошло, нікакого „руйнування“ нє било...

Я йшов до школи спати. Туди вже переніс мої речі філософ човнар. Тихо лягала на місце останньої Січі липнева ніч. Вулицею пройшла череда. Я зупинився і ще раз подивився на темну воду затоки, де стояли колись запорозькі чайки.

Пригадалось чогось допірішнє попове: „Ну, нєкоторіє там пошлі на Дунай“. Піп вимовив це „нєкоторіє“ якось по-особливому, наче в мислі там ставив „ѣ“ і робив на ньому наголос. Ой, попе, не „тіхо-мірно“ „нєкоторіє“ подались у мандри світ-за-очі під турка!

Ой, позволь, батьку отамане,
Нам на башти стати —
Не одному генералу
З плеч голівку зняти.
Москва стане лагерями,
А ми — куренями,
Москва стане із штиками,
А ми — з кулаками,
Ой, щоб слава не пропала
Поміж козаками!..

*

У Капулівці за городом стоїть камінь-вапняк на пагіркові. Це Сіркова могила. На камені древні постирані літами й дощами літери. Їх годі всіх розібрати до ладу.

Року божого 1680 мая 4 преставися рабъ божій Іоанъ Сѣрько Дмитровичъ атаманъ кошовый войска запорозкого за его Ц. П. В. (розумій — царского пресветлого величества) Федора Алексѣевича. Память праведного со похвалами.

З могили видно степ, у долині — Підпильна, Чортомлик, Павлюк, сиротіє порожнім самотнім горбом Чортомлицький острів. Мізерно виглядає тепер січове гніздо.

Воля, ретязем повита,
В плавнях спочиває;
Слава, кров'ю перелита,
По світу літає.

Але це сантименти, а втім отут, коло Сіркової могили, вони, може, й не так уже недоречливі. Я переходжу через город на вулицю й збиваю ногами хмару куряви. Мені треба ще глянути на оте третє коліно від запорожців і тоді вже можна вертатися до Нікополя. Його не важко розшукати, дарма, що він живе аж на крайньому кутку села. Його всі знають.

— А як пройти до діда Забутного?

— До Забутного? Та отак просто йдіть, а там спитаєте.

Ось і хата Забутного. Вона одбігла з села в поле і стоїть собі на краєчку. Власне, третьому колінові від запорожців годилось би, мабуть, десь на хутір вийти. Я нахиляю голову, щоб не зачепитись за одвірок, і увіходжу до хати. Коло мисок бабрається якась насуплена молодиця.

— А скажіть но, тьотю, Забутний тут живе?

Молодиця завидющими очима оглядає мої порожні руки й сердито відповідає:

— Та зараз, підождіть!

Вона неохоче йде на другу половину і кричить у сінцях.

— Діду! А, діду! Вставайте. Прийшли вже до вас там.

П'яте коліно від запорожців видає себе за дуже люте...

Вона повертається назад до кімнати й недобре оглядає мене з ніг до голови.

— Ото вже пісні прийшли записувати?

— Та як дід заспіває, то й запишемо, — обережно відповідаю я, але молодиця рішуче переходить до суті:

— Так ви б узяли та й принесли б дідові на пінжак та штани! Ви ж у городі получаєте за ті пісні. А то ходять і Виряницький[1] і всякі, а діда горілкою тільки напувають. А що з тої горілки! Вип'є її та й висц....!

Е, так тут тертий народ! Онучка вже збагнула „товарову вартість" свого діда і їй баки горілкою не забивай! З сіней, крехтячи й чухаючись, вийшов нарешті сам дід у білому полотняному одязі.

Дід цей зовсім іще не руїна на двох ногах, як гадалось би: йому 95 років, але він кремезний, якийсь добре збитий у тілі. Він тільки сліпий уже. Повіки спустились на очі, і очі дивляться в себе, в минуле, в кріпацтво, в свого батька-небіжчика, що бачив запорожців.

Діда давно вже універсалізували численні етнографи й усякі аматори на зразок мене — він знає, чого від нього хочуть. Я пригадую Півнів рецепт:

— Випийте, дідусю, а там побалакаємо!

— Та спасибі вам... Горілку, ніде правди діти — люблю... Ще десять год тому так інакше й не пив,

---

[1] Це так називають тамошні селяни проф. Дм. Яворницького.

як було одгризеш зубами шийку в плящці, а тоді й пляшку спорожниш.

До хати ввійшла дідова стара. Вона така ж сліпа, як і дід, але старість стерла зморшки на її серці — бабуся говорить тихим ласкавим лагідним голосом:

— А чого ж це ти, Іване, не співаєш їм? Як випив, то співай, поки не сп'янів.

Вже недалеко до того, як це древнє подружжя піде в могилу, навіть здається, що вони вмруть водночас і ляжуть в одну яму — такі якісь вони обоє своєрідні, цільні по-своєму, не сьогоднішні. Дід питає мене:

— Якої вам?

Я даю дідові волю самому розбиратись у своєму репертуарі. Дід підвів голову, подивився незрячими очима за повіками собі всередину, а тоді — тихо:

— Я вам про Супруна.

Старий, тріснутий-перетріснутий голос намагається схопити голос думи:

...Ой зібрав військо, славне запорозьке
Та й пішов татар бити...

Дід покашлює трохи, зривається з голосу.

...На Савур-могилу, на Чапель-долину
Сизий орел вилітає,
Ой, там стоїть військо запорозьке,
Як золото сяє...

Дід із „Супруна" переходить на „Козака Нечая", „Козак Нечай" переривається і в нього влазить „Морозенко". Важко відрізнити мотив одної пісні від другої з дідових уст, мелодія їхня стерлась, почорніла, як контури старовинної ікони. Дід плутає вже мотиви й слова різних дум, збиває їх до одної якоїсь лірної сумішки. Дід намагається іноді навіть потрапити під нові смаки, нові вимоги:

...За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче...
А не так же Україна,
Як українські хлопці(!)...

Дідова стара стоїть коло мене, підперши пальцями щоку, і в такт дідові тихо каже кудись:

— Тепер скрізь тая Україна пішла...

Дід стомився співати і розкладає передо мною інший свій крам:

— Ото по той бік Дніпра скрізь турок тут сидів, а як турка зігнали, то пішов тут сірий мужик закладати городи...

Дід у напівсні оповідає якусь казку, як мужик із чортом засновували „Одес" та Херсон.

— ...Тут мені не наравиться, — каже мужик чортові, — вези мене в Херсон... Отут постав мені дом із сіяного піску...

Казка раптом увірвалась; дід — наче струни на старій бандурі — спробував голоса і знову заспівав:

...Ой, знай, знай Морозенку,
Свою Україну!
Ой, десь мені, милі браття,
Україна не мила,
Зостається кінь вороний
Ще й молода дівчина...

Дід знову розповідає мені про Сірка. Глухо, як із землі, точиться дідова сп'яніла мова про облогу Січі, як яничари вдерлись уже між курені, як Сірко стелив собі до Дніпра дорогу нехрищеним трупом. Замовк дід, зітхнув.

— Були козаки, та давно вже їх нема, а самі шпачата позоставались!..

Дід уже куняє, проте він на останнє хоче мені остаточно віддячити за горілку.

— А ось я розкажу вам іще про Тараса Бульбу...

Діда таки зіпсували етнографи своїм попитом на всякі леґенди. Третє коліно від запорожців починає по-справжнісінькому халтурити, розповідаючи мені Гоголя в своїй власній інтерпретації:

— ...А вже, як старий пан пішов собі спати, так вона (шляхтянка) зосталася з Андрієм Бульбою і цілу ніч любопитствувала із ним...

Дід уже зовсім зморився і верзе якусь нісенітницю, як автомат. Я встаю з лави, прощаюсь із дідом, а молодиця востаннє зажерливо і безнадійно дивиться на мої руки. Вона все таки ще сподівається, що я держу десь штани чи „пінжак" дідові...

Коли моя рука торкнулась дверей, молодиця роздратовано одвернулась і не відповіла на моє прощання.

Позаду схилилось на стіл і солодко хропло третє коліно від запорожців.

Я таки шкодував, що в мене не було якихось штанів дідові...

ПОРОГИ

Позаду — на горі бовваніють дніпропетровські будинки, маячать високі димарі Нижнедніпровська, а попереду розбігся на просторі Дніпро і несе за хмільною ранковою водою великого човна. Він радий, що вирвався з бетонних лещат залізничних мостів, на його хребті вже не пливуть тут пароплави і його путь не побачить тепер тисячоокий велетень — фабрика.

Та фабрика розіслала вже по степу своїх вартових-димарів і вони стали на чатах нового віку. Сам степ давно вже скорився під залізну руку. Пооораний, помежований, він ніколи вже не шелесне тирсою і тирса не прокаже подорожньому нічого. Тільки Дніпро ще борюкається. Він по-молодецькому підлетів до Кодака і став на герць із скелями. Скелі повипинали з води сиві голови, побралися у вирі кам'яними руками і силкуються заступити йому шлях. Дарма! Дніпро рвонув раз, — метнувся човен убік, затанцювали навколо хвилі, він сіпонув ще раз, удруге, втрете — і, регочучи, поніс човна козацьким ходом. Козацький хід!.. Ще ось допіру клекотіло довкола, немов у казані, і стрімголов летіли назад береги, ще тільки но хлюпнула з розгону в човен стрічна хвиля, і вже знову тихо. Дніпро розметав загати, розвіяв сиві пасма біля підводних скель і вже спокійний заломив набакир смушкову шапку й подався собі далі до нових перемог.

На човні легше зітхають екскурсанти і якийсь тоненький дівочий голос уже затягає остогидле —

Реве та стогне Дніпр широкий...

Пісню підхоплюють інші і — дивно — ця пісня, без якої не обійдеться на Україні жодне п'яне товариство, тут знову набирає давно загубленого свого змісту і, навіть, здається — імпонує Дніпрові. Човен прибивається до берега й екскурсанти деруться вгору оглядати Кодацькі руїни.

Круча, вали, рівчак і ось невеликий кам'яний обеліск:

На этомъ мѣстѣ гетьманъ Богданъ Хмельницькій съ войскомъ запорожскимъ взяли приступомъ польскую крѣпость Кодакъ. 24 апрѣля 1648 года.

Пролетіла через століття кіньми вороними наша історія і заросла на могилах полином... Тепер і не помітиш, де кінчалась фортеця... За обеліском одразу починаються городи, хати, точиться на подвір'ях земне життя натруджене, вигорюване, і тільки Дніпро майнув собі далі до далекого лиману, до Чорного моря, у безвість...

Він легко перестрибнув із нашим човном через Сурський та Лоханський пороги, завовтузився й сердито захлюпав хвилями на Дзвонецькому й урочисто, передчуваючи боротьбу, підійшов до Ненаситця.

Я пересідаю з трьома екскурсантами на меншого човна. Наш стерник, худорлявий дядько, побожно хреститься, його шістнадцятилітній син змахнув веслами, і ми наближаємось до страшенного гуркоту.

— Ви може й не вірите, ну а я вже так, як із діда-прадіда... — Стерник підморгує нам, хри-

ститься і гукає до сина: — Візьми, синок! Ану, сильніше.

Він жваво завертає стером, і човен прямує до „канави".

— Козацьким ходом Ненаситець не пустить зараз, води мало...

Обшита сірим, міцним камінням „канава" вбирає течію й човна, і ось знову клекотять хвильки, верне з чорного дна зеленувату піну, і стерник крутить щосили веслом.

— Не бійсь, синок! Візьми! Разом!

Хлопець гребонув веслами, але назустріч холодно й погрозливо летить водяний горб.

— Ще раз!

Горб ближче й ближче. Ось перехилився до нас його білий чуб, човна мотнуло — хлясь! Обдало бризками і заюшилось на облавку. Стерник сплюнув у воду:

— „Москаля" проминули. Держись, синок, зараз — „Цикуха"!

Це два уступи в „канаві". Одна хвилина і — знову летять назустріч два горби.

Ці — більші. Вони ревуть і просто мчать на нас. Хлопець із страхом оглядається.

— Візьми, синок! Не бійсь. Разом! Щосили! Ну!!..

Р-р-р-аз! Хлюпнуло за облавок — і в човні мокро. Човен підстрибнув, і бокова хвиля обдає мою руку. Човен шугнув навпростець і розрізав надвоє останнього великого горба.

Стерник уже кладе весло й знімає мокру сорочку:

— Цикуха проклята! Повсіда замочить тебе...

І знову спокійний лине Дніпро, і дивуєшся з його раптового гніву й тихої лагідности.

Ліворуч згрудилось, як табунець маленьких сло-

нів, синюватe каміння на „заборі", коло берега куняє сумний очерет, а в степу маячать руїни панських економій, бовваніють села, густішає присмерк...

Ідуть у безкінечне віки за віками, покоління змінює покоління, а Дніпро мчить безнастанно назустріч їм, та все до півдня далекого, до літа безкрайого.

Змінились давно вже його береги, людські оселі обложили його таборами з усіх кінців, розкраяли каналами його душу надвоє, несита людська рука вириває з його грудей каміння розбивати на груз, давно вже пішли у незнані могили його поплічники, бойові товариші, а він старий, підтоптаний, через негоди й бурі, через весни й осені все тягне Україну до далеких морів.

І йому дарма, що невдовзі вже бетонні мури візьмуть його старечі груди у шори і крицеві турбіни заграють на його бандурі іншої пісні. Він пережив Потьомкіна, Катерину, він голубив змучене тіло кріпака і поховав на чорному дні останнього пана. Старий, кремезний — він пережив тут Польщу й Росію, але не пережив України.

Дніпро й Україна! Вони невідлучні, вони одне ціле, бо —

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.

Прийде час і могутні шлюзи затоплять пороги і помолоділий Дніпро двигне машинами й засвітить тисячі лямпочок по селянських хатах. Розсипляться ще більше по степу чорними загонами нової України фабрики, залізні змії залізниць помережать уздовж і впоперек степ, і Дніпрові береги вкриються новими просторами, не панськими віллами, а національними парками-заповідниками.

А тимчасом на межі двох епох тече по-стародавньому Дніпро, пролетіли кудись над головою чирята і наш стерник п'яненьким уже після зеленуватої пляшки самогону голосом заводить:

Катерино, вража мати,
Що ж ти наробила!
Степ широкий, край веселий
Та й занапастила...

Десь попереду тихо гуде Будилівський поріг.

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

ДЕ КОГУТ ПІЄ НА ТРИ ДЕРЖАВИ

Кольорові вікна жмеринського двірця ллють на перон м'яке, тендітне світло. З них випромінюється припорошений залізничний затишок і тхне заколисаним подорожнім супокоєм. Глянеш на них і — хилить на сон. Над двірцем, у темному хаосі ночі, спалахують короткі блискавки. До вагону долітає іноді процідженний крізь паровозні гудки й перонний гамір кволий грім і сквапно тане в накуреному, заспаному повітрі. Цей грім тут такий знекровлений, такий миршавий, що аж дивно його чути. Немов заторохкотіла над ухом дитяча цяцька-калатало.

Пероном ходить, позіхаючи, агент ОДТОДПУ. Йому теж хочеться спати і він ледве проганяє дрімоту цигарками: погасив недокурок об підметку чобота й знову чиркнув сірником, запалює нову цигарку. Тоскно світить циферблят здоровенного годинника біля дверей, ніяк не дотягне стрілок до другої години. Куняє двірець. Йому тільки спровадить наш поїзд — і тоді до світанку на коліях усе затихне, засне.

Велика стрілка на цифербляті нарешті здригнула, затрималась на мить, а тоді одразу перескочила через одну хвилину. Рівно друга година. Немов спросонку в глибині перону сполохано б'є на ґвалт другий дзвінок. Рвучкий посвист кондуктора і — тихо, як за водою, пливе назад перон,

освітлені вікна блиснув семафор і згас. Жваво перебігають колеса на нову колію, торохкотять, підганяючи одне одного.

В сусідньому купе знову розпочинається перервана суперечка. Поважний, певний себе баритон студента, смакуючи кожне слово, говорить до старого, метушливого жида, мов вичитує неписьменному передовицю з учорашньої газети.

— ...Да ето подлиє, мерзкіе соглашателі! Оні, еті сіоністи, только і способни лізать імперіалістіческіе сапогі Бальфуру, больше ні на что оні нє годятся...

Жидові не сподобався цей образ. Він заметушився на лаві, пританцьовуючи кульшами, і виставив перед себе розчепірені пальці.

— Что значіт — імперіалістіческіе сапоги? І почему ви думаєте, что Бальфур безнепременно ходіт в сапогах, а может бить, он как раз ходіт в ботінках. І когда ето, я хотєл би знать, сіоністи лізалі сапогі?

Старий жид непорозуміло підвів угору вузькі плечі, і зужитий, зашмаргований піджак зателіпався на його худезному тілі, як на вішалці.

Студента спантеличили на хвилину „Бальфурові ботінки", він зовсім не сподівався, що вони нахабно й не до речі влізуть до суперечки, через те студент збився й сердито насупився.

— Я говорю нє о какіх то ботінках, а об англійском імперіалізмє, которий являється самим хіщніческім, самим коварним...

— Что значить — „коварним"? Ми єго іспользовиваєм, — нервово відбиває новий удар старий жид і переможно оглядає цікавих, що згрудились у проході. — Ми єго іспользовиваєм і больше нічего. Что такое „коварний"?..

Студентові блиснули очі, він нервово потягнув

куточком губів цигарку й підпер долонею підборіддя.

— А хто це „ми"? Значить, ви теж сіоніст?

Це ясно було з самого початку, але питання, що його руба поставив студент, саркастично посміхаючись у самісінькі очі, засмутило старого жида. Він засмикався на лаві, одвернувся до вікна, наче хотів сховати про всякий випадок своє обличчя, відповів вихлясто й роздратовано:

— До чого тут „сіоніст"? Що таке — „сіоніст"? Кожний єврей може бути сіоністом, в чому річ?..

Дебати закінчила якась літня, опасиста „гражданка", що раптом із чорного кутка на нижній лаві подала свій голос у просторінь:

— Ето, конєчно, всьо пустякі, а вот бєда, что мануфактури нєт, нігде нєльзя достать...

З передранкового присмерку виринають підслі-пуваті вогники станцій і зникають позаду.

Сербинівці, Комарівці, Деражня...

Глухі станційки на відстороні від великих залізничних артерій. Колись місця запеклих боїв, колись криваві етапи на історичному від громадянської війни шляху Сходу на Захід. Глушиною й пусткою одгонить зрошена, порожня стерня. Хтось угноїв її колись своїм трупом, хтось розгубив на ній юнацькі роки... Колись... Уже зібрано хліб і звезено до клунь пишні копиці. Тужить порожня стерня в світанковій млі. Он у далекому селі займаються перші вогники у вікнах, а за стіною все ще скавулить „гражданка", скаржиться, що нема мануфактури...

*

Кам'янець. Спека, мов вийшов з поїзду в Севастополі. Візник лупить два карбованці, але це з недосвідченого. Треба покласти спокійно валіз-

ку й закурити циґарку. За п'ять хвилин роз'їжджаються нечисленні пасажири, порожніє вокзал, і тепер кон'юнктура міняється. Кілька порожніх візників завзято сперечаються між собою, випереджають передо мною один одного, врешті найближчий везе мене за вісімдесят копійок.

— До кращого готелю. Який тут у вас кращий?

— Кращий? Можна в „Лондон" або „Київські номери"...

Але в „Лондоні" годі й думати спинитись. Брудні кам'яні східці крутяться кудись угору, де смердить якимись бридкими випарами, карболкою й на стінах чатують блощиці. Справжня азійська буцегарня, а не Лондон!

Я беру валізку й виходжу на вулицю шукати іншого готелю. Вони всі отут, на три кроки один від одного, на вузенькій вуличці старого міста: „Лондон", „Венеція", „Одеса", „Київські номери"... Ще які? Певно, якийнебудь „Версаль", „Париж", „Ренесанс".

Але, вибачте, — в чому річ? Дві брудні постаті заступили мені дорогу.

— Слушайте, слушайте. Ви імєєте в „Венеції" что надо!

— Пожальста, пожальста! Вот „Одєсса"! В „Одєссе" — ви что хотіте. Я уже нєсу ваші вєщі...

Він справді живцем виривае мені з рук валізку. Я міцніше стискаю в руці держальце, але він смикає її щосили, немов це я схопив у нього річ, а він спішить на поїзд, що вже рушив. Він таки, каналія, міцно вчепився в мою валізку і його очі пристрасно гасають зіньками по моєму обличчі, намагаючись удертись у саме моє нутро.

— В „Одєссе" — всьо! Чєго же ви стоіте?! — вже не запрошує, а кричить він.

— Зачем вам „Одесса"? Ви же відєлі уже „Лондон", так зачем вам „Одесса"? Я ізвіняюсь — разрєшітє, я помоґу... — і я чую, як мій сувій з подушкою лячно тремтить і подається назад. Моє становище серед цих голосливих „венеціянців" і „лондонців" посеред вулиці стає йолопським. На тротуарі спиняються перехожі, з бальконів, де сушаться бруднющі, здоровенні перини, на нас дивляться зацікавлені жидівські дівчата. Я рішуче струснув своїми речами й ступив крок просто на „венеціянця".

— Ні „Венеція", ні „Одеса", ні ще що там! Я йду до „Київських номерів".

— Зачєм же вам „Кієвскіє", єслі в „Одєссє" ви імєєтє...?

Мені таки довелося штовхнути ліктем одного, щоб, усе ж таки, вийти якось на тротуар. Власники готелів здивовано розступились передо мною й застигли. За хвилину вони печально повертались розчаровані до своїх „Венецій".

Я підходжу до „Київських номерів". Маленький одноповерховий будинок випнувся одним боком на вулицю, а другим вгрузає в якусь стайню... Завіски на вікнах поспішно розсуваються і з сутінок вікна визирають чиїсь зацікавлені очі, вбираючи моє лице. Коли я зникаю з їх виду, вони одчиняють потихеньку вікно й дивляться мені вслід. Це зрозуміло: я нова людина, що допіру приїхала до міста. В Кам'янці — це новина, просто, подія, а для власників готелів — навіть сенсація. Давно вже зірвано мости на Збручі, що ними їхали з кордону до Кам'янця балагули з крамом, одтято Бесарабію, куди бігла з Кам'янця залізниця, скасовано губернію, згорів навіть губернаторський дім, комерційні ріки пішли іншими річищами, увійшли в нові береги. Всохли економічні коріння, що жи-

вили були місто, і місто блякне в зануді, місто вмирає, поринаючи в глушину провінції.

— Ну, це ви маєте, будьте ласка, найкращий номер, я вже — най так і буде — уступлю вам його за півтора карбованці.

Мій покій — найкращий? Цікаво, що ж тоді являє собою найгірший?..

Біля мальованої під якісь фантастичні шпалери стіни спокійно стоїть круглий стіл, вкритий темною, засмальцьованою скатертиною. Нема сумніву, що мої попередники в цьому „найкращому" використовували її, як носову хустинку, як серветку і як рушник. На столі порожня, суха, мов спеціяльно висушена, одкрита карафка. Туди всередину потрапила якась знудьгована муха й тоскно дзижчить. Коло карафки — склянка. На дні її — жовта, смердюча, невідома хемікам рідина. Невже хтонебудь пив будьколи з цієї склянки? Невже в карафці могла все ж таки колись бути вода?..

Господар „Київських" піймав мій скептичний, печальний погляд і намагається подати деякі корективи:

— Ну, скатертину можна, положим, перемінити, а в графин я зараз налляю води.

— Ні, ні, заберіть його собі зовсім! І склянку, чуєте — неодмінно склянку відціля!..

Господар здивований: я перший якийсь чудило, що не хочу користуватися комфортом... Він неохоче згрібає те все у волосяні воскові руки й навшпиньках зникає.

Я далі оглядаю свою конуру, що її тільки нужденна іронія міста, яке вмирає, могла назвати „найкращим покоєм", і моєму оку нема де спочити на її рябих стінах і брудних вогкуватих кутках. Цей готель, що в ньому я маю оце кілька днів

жити, далебі скидається на Винниченкові „Номера для приїзжіх „Малороссії“ і мені здається, що за стіною — то говорить із якоюсь жінкою Гаркун-Задунайський, а втім там досить шаблонова тема:

— Я же вам трі рубля предлагаю!..

*

В деревне жіть прівольно —
Збірать цвєти довольно,
Із бабочкі іграться
І весєло смєяться...

?! . . . . . .

Що за пісня? Що за чудні слова? Який навіжений поет плодючої землі української міг скласти отаку нісенітницю? Важко зійти з дива, бо ця малеча, що ходить колом і співає, вистукуючи ніжками такт: „прівольно“, „доволь-но“, „іграть-ся“, не сама тут, у скверику. Біля гомінкого дитячого кола — квочкою біля курчат ходить-походжає дошкільниця-вихователька. Це, безперечно, дитячий садок.

Дитяче коло спинилось. Здається, вони мають зараз грати у квача, чи як там він у них тепер зветься?

Стрижена дівчинка рахує посередині кола, тикаючи пальчиком кожного в груди:

Еникі, беникі
Єли ва-рєнікі,
Еникі, беникі —
Клоц!

„Клоц“ буде квачем. Пам'ять повертає мені на мить моє далеке дитинство. Ці „Эныки-бэныки“ є не що інше, як перелицьоване і вдосконалене колишне:

Ане, дуне, рес,
Квінтер, вонтер, жес,
Ане, дуне, раба,
Квінтер, вонтер, жаба!

Просто за проваллям, що через нього пройшла смуга Турецького мосту, вивершив башти і стиснув руїнами-мурами старий замок. Це турецька фортеця. Ордами пройшли віки повз її мури, і їхня холодна, похмура тінь застигла на барнавому камінні.

Дні безкінечною чередою летять у минуле і в мой уяві воскресає давній-предавній Кам'янець. Кам'янець — брама до Польщі, Кам'янець — міцна фортеця католицького світу, що з мечем напоготові виставила запанцеровані груди під удари ісляму. Кам'янець — пильне око маґната серед українських ланів, де громадить гайдамаків Шпак, де кожне село сперечається з іншими за право називатись батьківщиною Кармелюка. Грізний, неприступний колись Кам'янець, тепер окружне місто прикордоння.

Я люблю нашу історію. Я люблю її буйну, далеку, неповоротну романтику, яку жадні тенденції істориків не могли вкласти в Прокрустове ложе Польщі й Росії. Я люблю ступати її стертими вже слідами і в тих слідах шукати пахощів минулого. Я люблю історію, бо вона вмерла і живе; в сьогоднішніх днях мені іноді промайне копія її найкращих шедеврів. Я люблю її німі надгробки й могилки: вони промовистіші за багатьох лекторів і гіпотез. Я люблю історію: вона вчить багато чого. Я знаю, що часто я зловживаю цією любов'ю в своїх літературних вправах і може я передаю куті меду, але я не годен позбутись її. І я ладен геть зовсім зіпсувати свій — і без того тут зайвий — рефрен, щоб тільки ще раз вигукнути: я люблю

нашу запашну історію і я дякую тому забутому вже давно випадкові, що познайомив мене з її хибами й добротами...

Отож:

Року 1620-го яничари облягли замок. Грізна повінь незлічних лав затопила край неба. Брами замкнуто й у баштах прикипіла до гармат варта. Грімне перший постріл — і Кам'янець боронитиметься. Не на життя, а на смерть. Кам'янець — брама до Польщі. Він увесь застиг на скелях, готовий до бою. Тоді під'їхав до мурів султан Осман. Він глянув угору на чорні амбразури башт, що височіли над урвищем, і спитав:

— Хто будував замок?

Хтось із почота йому смиренно відповів:

— Сам Бог збудував його надзвичайною природою місця...

— То хай же Бог і здобуває його! — сказав султан і сурма заграла відворот...

Року 1672-го Магомед IV і Петро Дорошенко обложили Кам'янець. 150.000 яничар, орди і козаків стали табором під мурами.

Коли важкі турецькі кам'яні ядра трощили мури, коли чотири башти вирячили чорні діри руїни, тоді вперше впав польський Кам'янець.

Року 1672-го серпня 28-го кам'янецький біскуп та підкоморій вийшли за мури вітати султана з перемогою. Султан в'їхав до міста через Руську браму і перед ним розіслались подолані кам'янецькі вулиці, вкриті іконами з костелів і зрошені ягнячою кров'ю. У місті забрано до гарему 300 найкращих жінок і в катедральному костелі обрізано на магометанство християнського хлопчика...

Року 1699-го за Карловицьким договором турецька залога вийшла з Кам'янця. Тоді на верхівці

мінарету, що його спорудили турки, поруч катедрального костела, поляки поставили трьохсотпудову Божу Матір. Вона розтоптала металевий півмісяць і стоїть так і досі, розвівши руки, немов намагається заступити яничарам шлях.

Року 1793-го квітня 21 польський комендант Злотницький передав ключі від Кам'янецького міста російському генералові Дерфельденові.

Не стало більше „брами до Польщі" і в Кам'янці — „пошла пісать губернія"...

Я йду до замку вузеньким Турецьким мостом. Ліворуч у долині ластівчиними гніздами притулились до скелі Карвасари. Це колишній Караван-Сарай, міська околиця, де спинялись із своїм крамом мандрівні купці різних народів. Ген-ген куди пішли тепер сучасні торговельні шляхи і вже ніколи на Карвасарах не заревуть верблюди щойноприбулої валки, не залунає східня мова засмалених, потомлених купців. І колишня річка Карвасарка — тепер ледве помітна калюжа.

Під Турецьким мостом день-у-день, з року в рік клекотить барма водоспаду. Мілкий, гнилуватий Смотрич оббіг навколо скель старого міста й під мостом обірвався у водяне провалля. Ніхто ще не сягав дна, де гримить і парує водоспад. Там, на дні його вже третє століття лежать кістки „князя Сарматії", небораки Юрка Хмельниченка. Його засудили колись турки на страту в Кам'янці за сварку з немирівським гендлярем. За турецьким звичаєм його задушено перше шнуром і тіло кинуто з мосту у вир водоспаду.

За низькою замковою брамою — нутро фортеці. Сторож веде до першої кутньої башти. Це „Чорна башта".

— Тут є криниця 36 метрів завглибшки. Киньте но каміння й пильнуйте, заки впаде.

Я сторожко ступаю на ветхий дерев'яний поміст. Під ногами пашить вічною темрявою чорне провалля. Воно вабить до себе якоюсь страшною загадкою і я поступаюсь трохи назад.

— Осьде, прошу, камінець маєте, — простягнув сторож руку. Я легенько кидаю камінця в чорну пащу. Напружена тиша.

— ...три, чотири, п'ять, шість... — Мертво плюснула десь у глибині вода й „потойбічною" луною озвалася вгорі під ґонтою. Жаско... Морок віків причаївся в башті й гнітить душу. Мерщій надвір, на світло, до сонця!

Вузеньке подвір'я замку. Посередині — кучугури грузу й кістяки бовдурів. Це свіжі руїни, руїни революційні. Російська влада, перебравши від поляків Кам'янець, скоро замок втратив значення фортеці, обернула його на буцегарню. Десь, в одній з цих башт сидів і Янко Кармелюк. Але часи минали, зуживались башти й мури, а в'язнів більшало. Мусіли на подвір'ї збудувати нові заґратовані будівлі. Але замок довго ще залишався Голготою. Сторож міг би розповісти про багато страшних ночей у замкових печерах, що затаїли останній крик і короткий удар пострілу... Але сторож не розповідає, мовчить (— „Та хто ж його знає, що воно таке питається! Щоб потім, гляди, клопоту не було"...), а вогке каміння в підземних ходах не годне оповідати. Колись складуть нові леґенди (а може їх уже й склали?..) про судні ночі за мурами Турецького замку, а тимчасом печаттю минулого стоять мовчки башти, вартують спокій історії. Їх дев'ять. Чорна, Лянцкорунська або Ляська, Ружанка, Мала, Нова, Донна, Ласка, Колпак і Папська. Цехи, єпископи й навіть папа офірували гроші, щоб міцніше обсадити фортецю.

Я дряпаюсь на мур визубнями руїни і йду го-

рою. Груз і порох сиплеться під ногами, падає до долу. Чорні відтулини бічних ходів виступають назустріч і поринають кудись у глибину муру. Ось — Мала башта, тут був колись зводжений міст до Нового замку, що його земляні вали виставили шпоришеві спини свої під сонце.

Я знову дряпаюсь через вибоїну в мурі й ступаю через низенькі кам'яні двері. Це передостання — Колпак. Вузюсінький хід у мурі башти кам'яними східцями угору. Діри стрільниць, вікно. З вікна видно дальні лани й довжецькі околиці теперішнього Кам'янця. Східці звертають ліворуч. З усіх боків — написи. Відвідувачі всіх режимів, хто як міг, — крейдою, олівцем, гострим каменем, — залишили по собі спомин. Останній шліфований камінь сходів і — середина башти. Під гонтяним дахом сполохано лопотять крилами голуби й вилітають через бійниці. Збоку — руїни каміну. Тут грілося польське панство підчас облоги, пило волоські вина, пишалось своїм заповзяттям. Крізь діри даху всередину вдирається серпневе сонце, посміхається іронічно з праху. Тихо в башті.

*

— Їй-бо, їдьте на кордон! До Жванця. Там побачите на тому боці Дністра румунського салдата в синьому, та й польський кордон — тут же, за версту. Тільки перепустку візьміть у ДПУ.

Це мені радить місцевий учитель і я не бачу ніякої рації не погодитись із ним. Справді — чому мені не поїхати на кордон?

Gesagt — getan! Ich bin fertig — як учив я колись у гімназії. Другого дня вранці — перепустка з ДПУ в мене в кишені, а в руці — мій сірий дощовик, що бачив уже пороги, руїни Січі, Крим і Чорне море. Ще купити на дорогу яблук і можна

рушати. А втім, треба ще сторгуватися із балагулою до Жванця. Ці кляті мені балагули! З ними треба також торгуватися, як із візниками, як із власниками готелів, а торгуватись — це моя ахілесова п'ята. Мені здається, що, далебі легше, мабуть, украсти, аніж виторгувати в них справжню ціну. Але я добрав найпростішого способу до них — „непротівленіє злу". Тільки но балагула загилить мені ціну, що її страшно навіть чути, як я мовчки обертаюсь і йду собі геть. Це впливає на них прекрасно. Вони спочатку не ймуть мені віри, що я таки справді пішов, але, коли я зникаю за ріжком завулку, вони сикають, свистять, гукають мене; коли ж не допомагає й це, вони, переганяючи один одного, біжать за мною і їхні ціни катастрофічно падають. Це занадто примітивна й таки марудна „економічна політика", але нічого не поробиш. Словом, мене вони везуть туди й назад за п'ять карбованців, але, якщо трапиться котрогось іще пасажира там десь дорогою взяти, я не буду перечити. Згода! Натурально — мене везтиме не цей чолов'яга в порепаному кашкеті з таким хрипким голосом, що придатний тепер хібащо тільки гукати на коні, але не вимовляти звичайні слова, ні — він тільки посередник, організатор, так би мовити; але хай я трохи зачекаю — він зараз же накаже запрягати мені коні. Я можу вже й сісти в фаетон. Він зник під шопою. Біля фаетона стоїть старий ридван з повибиваними шибками. Цим ридваном колись їздив, мабуть, архієрей; кому охота тепер у ньому сидіти? Ридван порожній, тільки з передка, крехтячи, злазить старосвітська, містечкова борода. Сама борода досить таки брудна: серед її посріблених роками й дорожньою курявою волосинок теліпається де-не-де соломинка, рештки борщу, і я не міг би ру-

читися, що в ній усе гаразд щодо бліх і вошей, але вона така поважна, така показна, що привертає до себе всю увагу й поза нею не видати людини. Просто ніби — метрична виписка, а не борода! Бороду кілька разів помацала, перебираючи волосинки, довга кістлява рука, відтак борода нахилилась до мене:

— Ви до границі?

— Так. На кордон.

Борода трохи поміркувала, прикидуючи мене оком.

— Ви бачите мою карету?

— Бачу.

— У вас пропуск епеу є-є-є-?

— Є.

— Ну, ето, положім, не важно... Слухайте — знаєте що-о?

— Що?

— Я вас за сім рублів у кареті приставлю, куди ви хочете.

Борода вдивляється пильно до мене, вона, видимо, не може гаразд орієнтуватись: чи мені — контрабанди, чи нелегально — на той бік.

— Там є річка Збруч. Так за тою річкою є корчма. То то вже буде Польща... Я двадцять літ їжджу до кордону, а в тій корчмі я гей-гей скільки разів бував... Так за сім рублів ви будете в корчмі. Там — фільдеперсові панчохи, пудра „Коті-і“ і все, що ви хочете...

Але мене не вабить ця перспектива, і борода флегматично суне назад куняти на передку свого ридвана.

Коло фаетона вовтузяться вже, запрягаючи задрипані коні, два парубчаки. Це мої балагули. Я десь їх бачив в оповіданнях Шолом-Алейхема; прикордоння поклало на них своє тавро: їхні руки

вміють не тільки барбатись із запрягом, але й хо-вати контрабанду. Одному з них, дебелішому, роз-бито верхню губу й на щоці ледве гоїться свіжа рана. Він каже, що це вчора впав з фаетона, але я дуже сумніваюся в цьому: тут, безперечно, по-працювала чиясь ворожа рука.

— Вйо! Гаття!

Парубчаки скочили на передок і колеса торох-котять вузькими вуличками старого міста. Погор-блені, кам'яні фігури святих біля костелів, базар із стародавньою ратушею, Турецький міст, вали замку, й — ми звертаємо на широкий шлях полем. Вітер зривається з стерні, тіпає коням гриви й мчить угору розганяти похмурі сьогодні хмарин-ки. Назустріч нам поспішають на базар до Кам'ян-ця жванецькі балагули. Вони везуть у фаетоні по десять душ водночас, і фаетон, як стара набита докраю торба, ось-ось, здається, тріснє, розсип-леться на шляху грудками.

На роздоріжжі — фігури. Через кожний кіло-метр — розіп'ятий Бог. На високому хресті ма-ленький тулуб Христа, нижче катівське приладдя — обценьки, молоток, драбинка, спис, а вгорі на хресті — звичайний бляшаний заржавілий півень.

Балагули жваво стьобають по ребрах коні. Де-беліший, з побитим лицем, через кожні десять хвилин обертається до мене й просить цигарки; другий, рудий, розповідає мені про давні часи. Йому нема ще, певно, й вісімнадцяти, але він, не вагаючись, віддає перевагу старому, коли балагу-ли їздили валками з Кам'янця до самого Хотина, коли вони бували в Австрії, коли коні були кращі:

— Тепер на цілий Кам'янець не буде ні одного такого балагули, як ті! То були здорові, крепкі балагули...

Я дивлюся на сірі уболочені спини парубчаків.

Вони одноманітно рухаються, щоб звести батога, вдарити по конях, сіпнути віжками й знову звести батога. Яка нудьга бути вічно балагулою! Кам'янець—Жванець, Жванець—Кам'янець, Кам'янець—Дунаївці і знову — Кам'янець. Тільки: — віставйо-о! Гаття!..

Праворуч з яру висувається село Гаврилівці. Передостанне село до кордону. Отам за пагірком уже й Жванець. Балагули жвавішають, вони встають на передку й зазирають за пагірок. Ось-ось, як у Шолом-Алейхема, вони обернуться до мене і прошепотять: — Ша! Ми вже на кордоні...

В далині, в межигір'ї блиснуло на мить скляне плесо Дністра. Кордон!

— Ви вже маєте границю, — як добре сторговане, подають мені цю звістку балагули й щодуху женуть коні. Шлях перебігає горби й вдирається в Жванець.

Жванець. Колись останній фортифікований пункт Польщі, що за ним починалась земля волоського господаря, турки, орда, тепер — останній кілометр УСРР. Спочатку — типове українське село: на току молотять ціпами хліб, крізь тини визирають вічноцікаві соняшники, дорогою перебігає злякана зозуляста курка... Далі — містечко. Дві сільради — українська і жидівська, комсомол, райвиконком, споживче товариство.

Важко уявити собі: тут — комсомол, сільбудинок, райпарком, а отам, на тому березі, що його видно, як з київської пристані — Труханівку, вже — сигуранца. Румунія...

— Тррр-рр! Ми вже приїхали.

Балагули метушливо стрибають з передка (чого вони завжди метушаться?), розпрягають коні.

Командантура кордонної охорони. Я йду засвідчити перепустку й просити показати кордон. Ма-

ленький кабінет коменданта. На столі апарат польового телефону, на стінах — мапа кордону і портрет Леніна. З вузенького вікна добре видно румунський берег. Я запитую коменданта про кордонне життя. Чорний, засмалений, він незграбно одсуває на потилицю кашкета й бере олівця. Що сказати про кордон? Він працює тут з самого початку, відколи кордон заступив фронти. Йдуть за днями дні, але що в них цікавого? Бувають втікачі, бувають шпигуни, часом проскочить кілька озброєних пачкарів — але хіба ж то цікаве? Та воно ж буває мало не щодня...

Комендант намагається відповідати мені по-українському, але він, далебі, не розуміє моєї цікавости:

— Сказать, так пошти й нічого нема в нас інтересного. Глушина — понімаєте, ніякого культурного життя і вообще... Тепер, правда, легше тут служити, а ось у 21-му, 22-му році — еге-е!.. З-за кордону повстанці, з тилу по селах — повстанці, а тут роззуті, в самих онучах, на пост ходимо і їсти нема чого. Прийдеш до дядька: „дай пошамать", а він, понімаєте, — поставить на стіл миску, покладе ложку, а потім у миску — квітанцію продналога! — „Їж, це твоє!"...

Комендант закурює цигарку, посміхається.

— Да, було, можна сказать. Тепер не так...

Позад мене раптом грюкають несамовито двері й до кабінету вдирається навіжений дитячий крик:

— Пусті, пусті, дяденька! Я паеду в Вязьму. Пусті-і-і!..

До кімнати вскакує одноногa замурзана дівчинка і, як підстрелений кулик, кружляє коло столу до письма.

До кабінету поспішно входять два канцеляристи

й вартові. Вусатий діловод несе маленьку милицю, хоче подати її дівчинці.

— Ідьом, Маруся, на двор. На тебє костиль...

— Не хачу на двор!

Маруся вже долізла до коменданта і шарпає землянистими пальцями сине галіфе:

— Пусті, дяденка! Я — вяземская, в Вязьму паеду.

Комендант зніяковів. Він підвівся з стільця, але дівчинка вчепилась у чобота. Комендант зовсім розгубився; він, як парубок, що йому несподівано хтось жартома доручив бавити вередливе немовля й він не годен дати собі з ним раду.

— Маруся, яблока хочешь? Ідьом на двор — яблоко дам, — намагається вгамувати діловод, але кляте дівча зашилось у кутку під столом і лементує.

— Пусті, дядя, я не хачу в детдом!

Кімнату наповнюють військові, але їхні строї з синьо-зеленими кашкетами ДПУ зовсім не пасують до їхніх спантеличених безпорадних облич. Справді, — що робити з Марусею? Вона кричить далі, немов її тут люто б'ють, і жадна принада її не спокушає, — тільки одне:

— Пусті-і!..

Діловод добирає останнього способу:

— Маруся, а Маруся! Ідьом на двор с Каштанчіком іграться.

Взяло! Дівчинка метко вилазить з-під столу й хапає поспішно милицю.

— А гдє Каштанчік?

Милиця стукає вже підлогою, але Маруся помітила мій цивільний одяг і звертається до мене:

— Дай капеєчку, дядя. Да-а-а-ай! — настирливий, нахабний голосок усесоюзної безпритульности: — Ну, дд-а-ай! Што тебє разве жалко капеєчкі!..

Діловод нагадує їй знову про Каштанчика, і Маруся вже забула про мене й „капеєчку" — шкутильгає на двір.

Кабінет коменданта порожніє. Комендант зітхнув, як збувся халепи, знову сідає до столу.

— Вчора піймали її на кордоні, переходила з Польщі Збруч...

— Переходила Збруч?

— Да. Це поляки дуже часто роблять. Вони знають, що в нас малолетніх не розстреливають і через те таких пацанов і посилають.

— Невже ви думаєте, що вона шпигунка? — щиро здивувався я.

Комендант посміхнувся.

— Вона ввесь есесесер і всю Польщу знає! Ви тільки побалакайте з нею.

— Що ж ви з нею робитимете?

— Да треба ще подождать малость: может бить „капать" начньот, а то до Кам'янця відправимо. Із таких пацанов самий хитрий елемент буває; це вона, я говорю вам, тільки так, вроді якби дурочку ізображає, а в дійсності, так вона — го-го!..

До кабінету прийшов із вартівні вільний червоноармієць. Я можу вже йти на кордон. Комендант попереджає польовим телефоном застави й ми виходимо.

В садку під дикою грушею бавиться Маруся з Каштанчиком. Каштанчик фецає задньою ногою й удавано кусає Марусю за руку. Збоку на лаві сидить переможцем вусатий діловод, милується з наслідків своїх усовіщань.

Ми сходимо до самого берега Дністра. Кучугурами цегли й мулу стирчить з води зруйнований міст. На тому боці до урвища збігає село Атаки. Стріхи, садки, коло берега ліньки перевертають колеса водяні млини, шубовстається на мілині ді-

твора... Дітвора сміється й радо кричить. По якому вони кричать? Вітер односить за течією їхні крики й не добрати слів. Та ні — вони, без сумніву, кричать по-українськи! І ті Атаки — то справжнє українське село; перепливти б човном на той бік, — та ж сама земля з сопливою, замурзаною малечею, поважними дядьками й Сірком під клунею. І це — кордон!.. Який же ще кордон! А де ж смугасті шлягбауми, де вартові, де кордонні стовпи? Нема нічого ні з нашого, ні з того боку. Сонце однаково пече й тут і там, ворони перелітають з правого берега Дністра на лівий і знову назад. Чиї це ворони — румунські чи радянські? З румунської сторони суне спроквола небесним „танком" синювата хмара. Ось вона підступила до берега, пливе Дністром і — вже на нашому боці. Допіру ще вона була румунською, а тепер радянська хмара...

Позад нас розтинається нагло постріл. Другий. Третій.

— Ето румини визивают наших, — прівичка у них такая, — заспокоює мій запитливий погляд червоноармієць.

— Сейчас с поста́ вийдут наші і тогда они подпливут лодкой. Дела значіт есть сегодня какіето...

Дністер одкинув назад невтральний острів, що посередині, і ширшає. Під лісовим румунським берегом мчить на схід його бистрина. Я вдивляюсь на румунську сторону, але — хоч би тобі один румун у синьому однострої! Жодного. Тільки пастушки пасуть на узбіччі череду та до млина торохкотить селянський віз.

На горбах коло нашого берега виглядають хати. Це останнє радянське село, Ісаківці. Тут стик трьох кордонів: радянського, румунського й поль-

ського. Це тут, як кажуть селяни, — когут піє на три держави.

Просто, не попереджаючи мандрівника, ні нехворощами очеретів, ні понадбережними вербами, з яру вискочив Збруч і отак, як стій, упав у Дністер.

Збруч. Вузенька, мілка річка Збруч...

Грохіт понад Збручем
Ген-ген грохотить, —
На Дніпро, Вкраїну
Нехай долетить...

Це з колишньої дореволюційної пісні... Тихо тепер на Збручі. Вісім-десять кроків по коліна водою і — польський берег Збруча. Уярмлена Галичина. Український Піємонт! Тепер приборкані, загнуздані креси...

Нечутно біжить до Дністра Збруч, похапцем лине між двома кордонами його нікудишня квола бистрина — тягне його чисту прозору воду в широкий Дністер. Як тихо на Збручі! Ганебно тихо... Не тиші — громів би на Збруч! Не прозорої мізерної бистрини, а потужних би каламутних хвиль на прокляту ріку!

Але тихо на Збручі.

На тому боці — червоний стовп з білим орлом, — то Польща, на цьому — сірий, незграбний чурак з бляшаним гербом і літери УССР... Як тихо, навдивовижу тихо на Збручі...

— Пойдьом вверх, вон там взóрванние мостú. Может статься — часового іхнего увідім...

Що таке? Ах, це червоноармієць, що супроводить мене. Добре, добре, ходім нагору! Де ж вартовий?

— Оні то, правда, не охотнікі макушку на солнце греть, больше — насчот холодкá. Ну, авось который может бить...

Ми видрапались нагору. В долині побіг на північ Збруч краяти далі українську землю. Ех, Збруч, Збруч!

Обірвались у минуле два шляхи — шосе й вузькоколійка, тільки мостові бики самотньо звелись кам'яними шпилями над Збручем. Біжить шосе галицькою землею, мчить селом, поринає за обрій. Туди — де Станиславів, Рогатин, Львів, Перемишль...

Сядьмо тут спочити. За шосе — одразу городи. Капуста, огірки, кукурудза. Біля огірків порається якась бабуся. Видати її чорну запаску і, як живий, рухається вишиваний рукав. Далі за кукурудзою молодиця чи дівчина. Галичанки.

— Ади, Ольго! Одне...

І здалеку обзивається:

— Ая! То ще виділа десь учера...

Шматки слів, галицьких слів, наївний привіт з-за Збруча. Зібрати б їх до купи, скласти речення, але вітер розкидає їх над водою, і слова тонуть у Збручі.

Поруч мене сидить флегматичний червоноармієць і байдуже колупає каменем землю. Знічев'я він подивився на польський бік і стрепенувся.

— Вон-вон! Автомобіль.

Шляхом просто на нас мчить справді автомобіль. Він так швидко летить, що, здається, ладен перескочити з розгону Збруч. Але ось він затамував біг, фиркнув наостанне і там, де починався колись міст, спинився і боязко позадкував від прірви. З автомобіля вийшли дві панни. Чорна шовкова сукня гарно облягає передній торс, біле випещене обличчя її дивиться напружено на схід. Панни зійшли до самого берега. Вони так близько, що мені здається — я чую, як шарудить у другої панни її дорожній плащ. Хто вони? Спитати б їх, але говорити через кордон суворо заборонено.

— Із буржуєв іхніх, офіцерскіє — відать, — компетентно зауважує червоноармієць, але це не розв'язує мого запитання. Панни пройшли трохи берегом і спинились насупроти нас. Вони зацікавлено дивляться на мене й перешіптуються. Навіщо їм шепотіти, адже однаково я не маю права відповісти на їхні зауваження жодним словом: кордон!

Проте, нема сумніву: для них — я найзапекліший большевик, якась урядова офіційна особа з Харкова чи Москви, і панни сторожко і серйозно вивчають мою зовнішність.

— Ідьом на пост, што лі, — набридла червоноармійцеві ця пантоміма. На чаті — будинок колишньої митниці — нас зустрічають перше гавканням кудлаті Бровки та Шарики, а потім я обзираю касарню.

Мені показують спостерігальний пункт. Відціля добре видно румунський берег і недалеке галицьке село.

— Ето сєло Окопи. Вон відать церковь, а óколо нєйо большóй дом, ето помєщік там жівйот; єму і земля прінадлєжіт та, что направо за сєлом... — пояснює мені червоноармієць.

Я вдивляюсь у недалекі стріхи Окопів. Колись, за турецької окупації Поділля, в Окопах отаборились поляки, щоб звідси наскакувати на торговельні валки й дрібні турецькі загони.

Там, за Дністром — Хотин, Волоська земля, турецька зверхність. Гей-гей, куди подалась за Дністер, за Дунай, за Балкани Туреччина. Тепер — тут когут піє на три держави — на Румунію, Польщу й УСРР... Дарма! Одійшла до Босфору, до Царгороду Туреччина, одійдуть колись до своїх етнографічних меж і інші. Одійдуть! А тимчасом — тихо на Збручі. Як занадто тихо на Збручі!..

Я з червоноармійцем зійшли до стику. Вбігає в Дністер Збруч, тане в Дністрі. На ріжку з того боку — роблять лампач. Два селянські парубки в довгих галицьких сорочках вталовують ногами болото. Скуйовджені чуби позвисали їм на чола й піт струменить обличчями. Здається, без усякої мети, без жодної охоти вони бездушно тупцюють на одному місці, і нема кінця-краю їх сизифовій роботі. Край ями стоїть у підтяжках полячок, підкидає парубкам лопатою різану солому. Чим не символіка? Чи довго ще вталовуватимуть болото на одному місці парубки в довгих, мов гамувальних, галицьких сорочках!.. Тихо на Збручі.

— Скупайтєсь, што лі, — пропонує мені червоноармієць: — до середіни рєка наша, а там дальше — польская, не ідіте туда...

Я швидко роздягнувся і — в воду. Чотири кроки по коліна в воді — це ще „наш" Збруч. — Про мене! Мий мене, Збруче, проклята ріко! Я лягаю на дно й свіжа течія пестить мені плечі, груди, стегна. Яка холодна, приємна вода! Ти, Збруче, бачу — не скоро ще висохнеш... Ступити б ще п'ять кроків праворуч, але однаково — і коло польського берега ти, Збруче, такий же німий, мілкий і сумирний.

Хвиль би тобі, Збруче! Глибини! Бескидів!..

Я одягаюся. На тому боці все ще вталовують болото парубки і порається з лопатою полячок.

— Прощай, Збруче!

*

За півкілометра до комендантури до нас долітає знайомий уже крик: — Пусті-і-і-і! Дяденька, пусті-і-і!

То кричить Маруся. Її замкнуто до кімнати й вона протестує.

— Я в Вязьму паєду! Пусті-і-і!

Червоноармієць насупився.

— Спать мєрзавка нє дайот. Каждий дєнь так: только свєтать начньот, она сєйчас-же тєбє поднімаєт хай. Суда на нєйо нєт! А команда вот уже трєтій дєнь нє висипаєтся...

На румунському боці ліньки перевертають колеса водяні млини.

$2 \times 2 = 4$?

Є незаперечні, загальновизнані твердження. Їх звичайно не доводять, бо вони такі ж нормативні, як і оте $2 \times 2 = 4$.

Коли б хто запитав, як йому найкраще і, так би мовити, „найприродніше" вивчити, скажімо, німецьку мову, ми певно, не вагаючись, порадили б йому їхати, якщо він має змогу, до Берліна. Коли б у „Вікторині" стояло питання — якою мовою здебільшого говорять на варшавських вулицях? — певно, не знайти б жодної людини, яка сумнівалась би відповісти, що на варшавських вулицях говорять здебільшого, розуміється, польською мовою. Якби спитати, приміром, француза, яку літературу найбільше читають по бібліотеках центральних губерень Росії — російську чи грузинську, він, без сумніву, стенув би плечима і непорозуміло дивився б з хвилину на запитувача: „Ну, натурально ж — російську!.." Бо, як двічі два виносить чотири, так ясно й те, що німецьку мову найкраще вивчати в самій Німеччині, на варшавських вулицях говорять польською мовою і в Росії читають та знають найбільше російських письменників.

Але:

Можна все своє життя прожити в одному з українських міст і не знати української мови, можна в київському трамваї звернутись українською мовою до кондуктора і він не зрозуміє або удава-

тиме, що не зрозумів вас, може статись, що український письменник, виступивши перед провінціяльною авдиторією, натрапить на 90% слухачів, що зроду нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули.

Хоч за аксіомою мало б бути так: найкраще й „найприродніше" можна вивчити українську мову в українському місті, на київських вулицях чуєш здебільшого українську мову, по міських бібліотеках 80% читачів споживають українську книжку. Адже $2 \times 2 = 4$? А втім, у наших українських умовах це треба ще довести. У нас це — ще теорема. В нашому повсякденному житті ми часто орудуємо тимчасом тільки альґебрійними літерами, що під них історичний процес поволі підставляє свої визначені числа.

*

Нас шестеро: В. Підмогильний, М. Терещенко, Я. Савченко, Г. Шкурупій, Г. Косяченко і я. Уманська окрполітосвіта й редакція „Селянської Правди" запросили нас на літературний виступ до Умані. Це, власне, перша літературна подорож київської частини сучасної української літератури. Своїм добором наша група нагадує Ноєві принципи, коли він брав до свого ковчегу пари різних представників земної фавни: „вусппівці [1] — М. Терещенко і Я. Савченко, колишні марсіяни [2], тепер „дикі" — В. Підмогильний і Б. Антоненко-Давидович, „Нова Ґенерація" — Ґео Ккурупій, колишній вусппівець, нині здичавілий у пралісах занепадництва — Г. Косяченко, плюс — в Умані нас дожидає недавній ваплітовець [3] М. Бажан. Що й ка-

[1] Група „ВУССП".
[2] Літературна організація „Марс".
[3] „Вапліте" — „Вільна Академія Пролетарської Літератури".

зати — склад розмаїтий, і кожної хвилини може вибухнути запекла дискусія, а то, дивись, і просто сварка. Наспіх виробляємо нашу подорожню конституцію. Вона коротка, але промовиста: жодної груповости й жодних особистих рахунків, цього неодмінного аксесуару співжиття кількох українців.

Картаті плахти ланів стеляться перед вікнами й зникають. Мов у велетенській „Кустарспілці" розкладає їх поспішно продавець, щоб мерщій збутись обов'язку. Затримати б їх перед очима. Висунутись із вікна й дивитись на розлогі лани, що запнули землю аж до обрію. Це ж уперше цього року так близько бачиш зелені жита. І тоді пригадуєш, що вже заходить на середину липня, що незабаром буде осінь, сльота, дощі. І тоді кривдно стає, що ці міські редакції і контори засотали тебе в душних кімнатах серед кучугур рукописів, що вони вкрали в тебе півліта. Мідне кружало сонця десь глухо одбиває вечірні куранти. Ось воно зараз упаде за сині пагірки хмар і запалить по-гайдамацькому край неба. Ех, спинити б поїзд, вилізти з вагону й податись просто на ту пожежу! Але поїзд мчить далі. Він на хвилину спинився на „Сорочому броді" й летить до Хвастова. Проте — що це означає „летить"? Це український поїзд, що курсує між Києвом та Уманню, і через те поняття „летить" для нього — досить умовне, навіть гіперболічне. Насправді — він поволі, але певно одкидає назад телеграфні стовпи, роздратовано стукає колесами на стрілках і без особливого галасу під'їздить до станції. Я люблю українські залізниці з кумедними назвами станцій і традиційними вусатими „Гаврилами". Де ви ще найдете отакий „Сорочий брід", що на ньому — ні сороки, ні броду? А ці „Гаврили", що завжди професійно-сердиті, буркотливі, але в ці-

лому — страшенні симпатяги? Ці „Гаврили“ вбралися тепер у французькі кепі з червоною стрічкою, але це мало европеїзує їх: атавізм чумацької мажі і безкрайого українського степу міцно сидить у них. Через те „Гаврило“ — це конденсований тип. Його годі забути. І то недарма під імперіялістичну війну салдати-українці, закинуті до Румунії, не могли собі одмовити в насолоді крикнути на всю пельку: „Гаврило, вертешті!“. Це був кепський переклад нашого запашного: „Крути, Гаврило!“. Румунські кондуктори ненавиділи за це наших салдатів.

*

Козятин. Це з тих українських станцій, станцій-стрілок, що на них воєнна фортуна не раз переводила на різні колії поїзд історії. Але сумирний тепер Козятин. Публіка ще за старою звичкою тиснеться й поспішає коло виходу на перон, але, власне, спішити нема чого. В поїзді багато вільних місць і зупинка тут аж на 20 хвилин. Через дві хвилини, коли нові пасажири вбгаються у вагони, на пероні буде тихо й мертво. У великій просторій залі куняє кілька пасажирів і сидить на кошику матрос-відпускник. Це не торбарі 19-го року, що брудним лахміттям завалювали Козятин, не зморена в боях червоноармійська рота, що затопила скаюрченим тілом паркетну підлогу першої кляси, і цей низенькиий матрос-комсомолець — це не матрос, обвішаний кулеметними биндами і парочкою бомб на боці... Життя давно увійшло в береги і поїзд історії їде певним маршрутом. Тільки буфетники немов стрепенулись оце від куняння і поспішно наливають нам чай. Шість душ нас, що водноразз звертаються до них по-українському, — це справляє на них якесь своє враження, і вони

намагаються й собі відповідати по-українському. Це в них виходить, наче своєрідний „бон-тон", як у того портового офіціянта, що може втнути кілька слів з усіх найголовніших европейських мов. „Ми, так сказать, тоже не отстайом от українізації і вообще політікі". А ось із газетним кіоском — гірше. Я з Терещенком підійшли поспитати українських журналів. Кучерявий продавець в окулярах трохи ніяково відповідає:

— Собственно, українскіє журнали билі, но, понімаєте, — оні уже разошлісь.

Дивний, справді, попит на українські журнали, що їх ото так притьмом розкупили, а російські облогом лежать на прилавку.

— Ви, певно, малу кількість передплачуєте, не вистачає?

— Нельзя сказать... Собственно, берьом столько, сколько расходітся.

— Але ж розійшлися всі, значить, можна було б іще більше продавати?

— Конечно, можно. Вот „Глобус" — єщо штук пятьдесят можно било би...

Так, „можно било би", але чомусь не продається...

Продавець трохи збентежений. Він намагається щось сказати, але йому, видимо, бракує якихось потрібних слів.

Ми дивимось на велику скляну шафу, де репрезентують українську літературу „Вишневі усмішки", і хочемо йти, але нас спиняє продавець:

— Я ізвіняюсь, — ви будете із контрагентства ілі іздательства?

Терещенко погладив долонею щоку і мляво відповів:

— Та ні, ми так, просто цікавимось.

— Ах, „цікаветесь"!..

Продавець заспокоївся.

Як виявилося далі, українські журнали не тільки в Козятині, але й у Христинівці (а може й іще багато де) „вже всі порозходились". Проте, коли ми повертались назад, вони несподівано вродились. Розуміється, це були старі числа, що їх уже давно прочитано, але... $2 \times 2 = 4$? Очевидно, за ці три дні на них несподівано зріс попит...

*

Умань. Умань чи Гумань? Це така ж сама проблема, як і — „Винниця" чи „Вінниця"? Проте, її розв'язують просто: установи на вивісках і штампах пишуть „Гумань", а місцева людність вимовляє „Умань". На станції нас зустрічає редактор „Селянської Правди" Іванченко з групою уманських товаришів. Два автомобілі одвозять нас до готелю. Умань — окружний центр, Умань — місто, що після районування не обернулось у містечко типу колишніх „заштатних городів", а навпаки — набрало всіх належних міських рис. В місті два пам'ятники: Ленінові й Котовському, на вулицях спішно ремонтують брук, а пішоходами в неділю поволі шпацирують уманські громадяни. На головній вулиці їдальня „Европа" (неодмінно — „Европа" чи „Версаль"!) і найкращий готель. У готелі — на европейську ногу: покоївки, розклад руху поїздів і навіть ванна. Тільки на дверях до відходку поважно й пересторожливо написано оповіщення:

„Лица замеченные в злостном плакощении (тут перелічено зразки цієї своєрідної розваги) *будут привлечены к принудительной уборки и штрафу".*

Заходи, що й казати, рішучі, але ж і стимули до них, певно, були не абиякі!

На вулицях висять афіші про наш виступ у Бу-

досі, а у вітрині книгарні ДВУ виставляють книжки й портрети письменників, що приїхали. Для українського письменника це — новина, навіть, якщо хочете — розкоші. А втім, що ж: у 70-х роках минулого століття український поет Щоголів писав свої вірші, розраховуючи на авдиторію, що була з самих його дітей; років п'ятнадцять тому український письменник друкував свої твори, майже не одержуючи гонорару; наш сучасний письменник друкує свої твори, одержує гонорар, але він ще не є масовий письменник, розуміючи це „масовий" у відсотковому відношенні до людности України. Його читають і знають тільки деякі читачівські кола — вчителі, студенти, літератори й поодинокі аматори літератури. Коли пишуть про нашого письменника в афіші чи в газетній хроніці, ще й досі неодмінно додають — у к р а ї н с ь к и й письменник. Певно, видалось би кумедним, якби, скажімо, десь у Тулі надрукувати в афіші: „Сегодня состоится вечер известних русских писателей Б. Пільняка і В. Іванова". Адже кожний знає, що Пільняк та Іванов — російські письменники, і таке повідомлення скидалось би на „маслянное масло", „воєнний салдат" і мьортвий мертвец". Але в нас іще треба додавати „український", інакше багато хто вважатиме, що то письменник — російський... Розуміється, це все відходить у минуле, вже небагато часу треба, щоб воно залишилось, як архівні характерні дрібнички. Перед нашими очима українська книга здобуває собі масового робітничого читача, випростовується до своєї книги й наше село, бо ж таки $2 \times 2 = 4$, але, признатись, нам таки приємно було читати на редакційних дверях велике повідомлення, що квитків до Будинку освіти на вечір українських письменників уже нема.

Коротенька нарада в редакції. Тов. Іванченко інформує нас про літературну „дисльокацію". Наш перший виступ у агрономічному технікумі. Там авдиторія досить цікава й оригінальна. Насамперед, агротехнікумці далеко більше захоплюються літературою, аніж студенти педагогічного технікуму. Подруге, хлопці люблять дебати й принципово завжди виступають — проти. Похвали доповідач на вечірці „Сонячну машину" — вони будуть гудити її, вилай „Сонячну машину" — вони хвалитимуть. Може статись палка дискусія й таки добра баталія. Ввечері візники везуть нас у Софіївку до агрономічного технікуму.

Славетна, романтична Софіївка. Рівні алеї, ніжне плесо ставків, світлотіні, що тонуть у буйному зелі, мініятюрні водоспади, альтанки — вони одгонять феодальним минулим, нагадують елізійські поля, версальські парки. Сотні кріпаків працювали тут, щоб серед українського степу спорудити вибагливі скелясті водоспади, острови кохання, підземну річку й гроти. Химерна доля закинула красуню-грекиню Софію з Константинополя через польського посла до варшавського коменданта, щоб далі перейти в українські степи до маґната Станислава Потоцького. Сумні замріяні степи й похмуре місто, що акомулювало в собі гайдамаччину, не могли розрадити легковажної авантурниці-грекині. Вона тужила. І ось до безтями закоханий Станислав „Щенсний" надумав справити Софії подарунок.

Подумати: тисячопудове каміння кріпаки, не знаючи ніяких сучасних підойм, вивершували в гроти, в пагірки, скелі! Року 1795-го волами привезли з Німеччини велетенські Ваймутові сосни вкупі з землею на корінні, щоб дорогою сосна не всохла... Року 1800-го парк був готовий, і на

іменини граф подарував його дружині, назвавши ту кляту працю її ім'ям. А втім, і Софіївка не розвеселила грекині, і на тому місці, де граф дізнався, що дружина його зрадила, він наказав зробити водоспад „Три сльози". З плином літ пішли в небуття дати, імена й події. Графське кохання та пестощі чарівної грекині розвіялись давно порохом у степу, і тільки „Скеля смерти", що ніби роздушила тут колись триста кріпаків, моторошно, як спина катованого різками, стирчить із лагідного плеса ставка...

Велика заля. Лави розсуваються, і в вечірньому присмерку годі побачити край студентської маси, що залила приміщення. На сцені горять три великі гасівки. Нам показують студентський журнал „Гул". Дбайливо друковані машинкою передовиці, вірші, вірші, вірші, нариси й одна-дві статті. (О, поетична українська націє, що навіть у агротехнікумі даєш перевагу віршам над угноєнням ґрунтів). А заля наповнюється далі й далі, тріщать лави, душно. Перебігаю похапцем очима сторінки „Гулу". Уривок із передовиці:

...„Народження нової пролетарської літератури в наслідок появи низки нових пролетарських поетів з ортодоксальною пролетарською психологією"... — словом, все це веде до того, що треба організувати літгурток, виховувати молоді літературні сили, писати вірші. Вони щирі, безпосередні, безпосередньо-запозичені, занепадницькі — ці студентські вірші. Тут не важко одразу ж знайти школу Григорія Косяченка, Дмитра Фальківського і тільки де-не-де вспіймаєш вплив Павла Тичини.

— Товариші! Зараз почнеться літвечір приїхавших із Києва українських письменників. Дозвольте від імени зібравшогося студент-

ства агротехнікуму вітати завітавших до нас товаришів письменників...

Оплески б'ються під стелею залі. Такі оплески навряд чи чув Маяковський або там Пантелеймон Романов у Києві. Це добре, але доведіть тут, що 2 × 2 = 4, доведіть, що студент (український) повинен уміти правильно говорити своєю мовою! Доведіть! Коли ж бо їх ваблять не „Уваги" Олени Курило, не граматика Горецького й Шалі, а „Вихоли" Гр. Косяченка!..

Яків Савченко читає доповідь. Либонь, усе гаразд іде — за нашою „конституцією": „Єму же дань, дань, єму же честь, честь".

Але... Що таке? Далебі, Савченко, здається, забув сказати за Гр. Косяченка, не згадав П. Тичину, Хвильового?.. Проте — ні. Ось він змахнув долонями й пішов у лобову атаку на занепадників. Тут уже „влітає" і Косяченкові, і Фальківському. До президії летять записки. Е-е-е! Та тут потужна течія адептів занепадництва.

Знову оплески. Поважно виступає з „Цень-Цанем" і „Республікою" Микола Терещенко. Заля вщухає, мов хтось один великий зітхнув могутніми грудьми. Тиша. Чутко, лунко і чуло летять його слова. Дивна річ: Терещенко, що його звичайну незграбну мову — віз із скриньками пивних пляшок бруком — ми добре знаємо, несподівано прекрасно деклямує. Здається, ніби справді він гаразд підрепетирувався вдома. Він опанував публіку, а публіка ж — студенти: поети з віршами і без віршів! І вона схоплює його рядки, притьмом перетравлює і знову хапає.

Прочитав уривок своєї „Смерти" і я. Воно кумедно трохи звучить: автор читає свою „смерть", а втім, це ж тільки в літературі; через це критиці тут немає ґрунтовних підстав боятись занепадниц-

тва й песимізму. Інша річ — Гр. Косяченко. Він виступив з „Листом на Україну“ та „Штормом“, як жива, мовляв, ілюстрація того занепадництва, що його сумлінно картав у своїй доповіді Савченко. Хоч Косяченко й деклямує свої вірші неможливо: він читає без ніяких нюансів, без логіки розділових знаків, поспішаючись дійти до останньої крапки, він немов і в техніці деклямації:

Я лечу по Вкраїні
На розгнузданім чорнім коні...,

але публіка взяла його під свою оборону від Савченкових, антизанепадницьких пілюль, і, як собі там хочете, а Косяченко спричинився до прискореного процесу певної диференціяції літературних уподобань студентства: на скрайніх занепадників і скрайніх новоґенеристів. Ще в дискусіях почалась стрілянина між цими двома завзятими таборами, а другого дня вчорашні шкільні друзі не подавали один одному руки.

Сміхом відгукується на дотепи з „Проблеми Хліба“ Валеріяна Підмогильного авдиторія, що париться в духоті, але її, видимо, все ж таки трохи пантеличать іноді парадокси, вона ще не звикла до таких закрутів думки („ти скажи мені просто: ти — за, чи — проти?“) — і це напружує її, мобілізує увагу.

Авдиторія заповзято вітає свого земляка — Миколу Бажана, що дитячим баском одшліфовує стрункі словесні піраміди „Будівництва“ і нагло вражає не тільки студентів, але й нас своїм прекрасним „Словом о полку“.

Останній — Ґео Шкурупій. Там десь у залі прихильники й супротивники вже вороже зиркають одне на одного, але...

„Регабілітація Тараса Григоровича Шевченка“.

І тільки но він починає скеровувати свою ораторію проти засмиканих просвітян у вишиваних сорочках, як миттю залею проходить шорех, мов десь там коло вікна спіймали злодія, і публіка, що на ній біліють вишивані сорочки, почуває себе зовсім нерегабілітованою і ніяково посміхається: ну, як же, мовляв, так: сорочок вишиваних і не догледіли! Як навмисне малощо не всі у вишиваних сорочках!.. Хто не знає, що найповажніше щодо збуту підприємство на Україні — „Кустарспілка". Коли б можна було якось поширювати в нас культурність і письменність отак, як „Кустарспілка" вишивані сорочки, тоді напевно було б у нас $2 \times 2 = 4$. Україна була б одною з найкультурніших держав.

„Жовтнем" Г. Шкурупія кінчається літературна частина й починаються студентські виступи. Вони піднесено й щиро кажуть про свої враження, але вже за 12-ту годину ночі. В залі не сила сидіти через духоту, а крізь одчинені вікна линуть жагучою хвилею п'яні пахощі. То цвітуть липи. Графські колись липи.

Вдень ми оглянули Умань. Білі мури базиліянського кляштору — тепер окружний суд, колишній костьол — тепер церква, брудне, як і за давніх давен, жидівське ґетто, древня синагога. Це стара Умань. Криваве місце, де розбився дев'ятий вал коліївщини. Але мирно пече сонце, галасує ряба, розмаїта черга біля хлібної крамниці й важко дивиться з п'єдесталю, що насупроти кляштору, металевий Котовський.

Важко поєднати цей закурений, протхнутий недалеким базаром спокій із пекельним святом Гонти й Залізняка. А це ж тут воно відбувалось, тут кожний крок скроплений кров'ю, тут скрізь, куди не обернись, хижо свистів у повітрі ніж колія.

Стоїть печальна стара синагога, і журно краї розпарене повітря тягучий жалібний спів по небіжчику на найближчій вуличці. Жидівський похорон. Поспішно, мов краденого, несуть небіжчика, запнутого в чорне напинало в одкритій труні. Спинились коло старої синагоги, і знову очайдушний спів переливається в стогони, лемент, крики. Похорон зник у закруті вуличок і мовчки стоїть похмура, стара синагога.

Були ще в Грековому лісі, що під Уманню. Тут злучився колись загін двірських козаків Гонти з Залізняковими коліями. На роздоріжжі коло лісу стоїть фігура. Кажуть, ніби тут Гонта зарізав своїх покатоличених дітей. Рубають Греків ліс. І вже рідко де серед дубового молодняку можна натрапити на старі кремезні дуби, що бачили коліїв. Тільки порох на шляху зривається так само, як і колись під копитами гайдамацької кінноти...

Щойно тільки зайшло сонце і починає квітнути бузок вечора. Перед Будосом уже людно. Невелике приміщення ледве може вмістити тих, що завчасу одержали квитки, але є багато ще охочих. Біля входу до залі — сперечаються, просять, щось доводять, але зарадити вже не можна: нема жодного вільного стільця, а, крім того, позаду, в кінці залі, вже стоїть живий, людський мур. Редакторові „Селянської Правди", Іванченкові, що відкриває вечір, потрібно деяких зусиль втихомирити публіку. Коротке вступне слово, і тоді починається наш виступ. Тут уже не почувається тої безпосередности й щирости, як учора в агрономічному технікумі. Публіка не зустрічає появу письменника оплесками. Вона нашорошилась і уважно розглядає нас. Це уманські культурні робітники й партійний актив.

У нас взагалі нема певного контакту між письменником і читачем. Письменник наш не знає, який читач його читає, як він собі сприймає його твори. Український сучасний читач — це нерозгаданий сфінкс. І ось він сидить перед нами. Як він нас приймає? Чого від нас жадає? Хто він? Чи ми доведемо йому, що $2 \times 2 = 4$?

Нема сумніву, що тут є знавці літератури, є сільські наші вчителі, що в царині літератури спинились на різниці між „Плугом" та „Гартом" і нетерпляче чекають ще й досі, чим же кінчиться літературна дискусія, що її розпочав Хвильовий.

Є і скептики. Вони двох гатунків.

Перший:

— Та що воно, власне кажучи, за „письменники"? Тепер і пишуть так... Ото був Грінченко, Олесь, Винниченко — це я розумію, а ці нові... Я нічого не читаю з сучасної літератури — там викрутаси тільки, футуризм і більш нічого!..

Другий:

— Чорт єво знает, — вот за етімі собраніямі, совєщаніямі да хлєбозаготовкой — в газєту нє когда глянуть, а нє то что літєратурой заніматься. Скажітє же: єсть, всьо-такі что чітать в украінской літєратурє, ілі ето так? Прізнаться — я нічего не чітал. Ну, конечно, Шевченко ілі там Вінніченко, Франко — ето другоє дєло, но вот — із совремйонних?..

До президії летять одна за одною записки. „Якими чужоземними мовами володіють українські письменники, що приїхали?" — „На якій позиції стоїть Хвильовий?" — „Скажіть щонебудь про уманських письменників плужан"...

Записки, записки...

Авдиторія запалюється. Вона вже активно реагує на кожне слово твору, що летить із сцени.

Вона захоплюється, плескає і знову затихає, наслухаючись.

В кожному статечному провінціяльному місті в мініятюрі відбивається велике місто. Тут теж є свої теоретики „Нової Генерації“ [1] і свій Зеров. Щоправда, уманський Зеров — здається, навіть кандидат до партії, але це аж ніяк не шкодить йому підчас обговорення творів боронити „преємственность“ і благати не відкидати клясичну літературу. Він не боїться, де треба, у своєму виступі закинути „матеріялізм“, покладаючись на магічне значення цього слова, і покартати Підмогильного за невитриману ідеологію в „Третій революції“. В уманського Зерова й смаки трохи відмінні від київських: він, наприклад, уподобав чи не найбільше за всіх сучасних прозаїків — Івана Ле, але обома ногами він стоїть за греко-римське мистецтво, що його елементи знаходить навіть у... Шкурупія. А втім, він додержує певного стилю, і його твердження виходять здебільшого з засад, розуміється, російської літератури...

Місцевий теоретик „Ліфу“,[2] підносячи „Нову Генерацію“ на десяте небо, приписує їй такі заслуги, що, я певен, самому Семенкові не снилась і десята доля їх. Проте, це ж зрозуміло: копія дуже часто різниться від оригіналу.

*

— Та увага, з якою ми слухали твори наших письменників, свідчить за те, що ми й самі ростемо, щоб зрозуміти ці твори. Будемо ж учитись і вчитись, щоб опанувати всі здобутки людської думки!

---

[1] Журнал футуристів (Семенко, Шкурупій і ін.).
[2] „Лівий фронт“.

Так сказав після нашого виступу в міському театрі серед молоді один юнак. Нас вразили прості, нескладні слова. В них ми відчули, що ми недарма сюди приїхали, що ми недарма працювали над своїми рукописами. Наші книжки не лежатимуть покладами по книжкових коморах. Ми працюємо не навмання, а на певний попит. Ця молодь, що масою близько 700 душ сиділа перед нами, це невичерпана резерва сталих кадрів споживачів української книги. Яка шкода, що ми виступаємо перед цією трохи екзальтованою авдиторією наостанне, за три години перед нашим від'їздом. Вона гостро й чуло сприймала кожне наше слово, вона сама переживала те, що переживали колись ми, пишучи свої вірші, оповідання й повісті. Ці три години були справжнім єднанням письменників з їхніми читачами. І тут, чи не вперше, наш сучасний український письменник міг вільно сказати — це мої читачі, моя авдиторія.

Палкі побажання, подяки, щирі враження наших слухачів, але як швидко стрілка годинника близиться до дев'ятої години! За двадцять хвилин поїзд рушить на Київ. Ми мусимо перервати вечірку. Автомобіль, розганяючи з бруку флегматичну уманську собачню, мчить до станції. Десь високо над Уманню в сизих просторах несміливо займаються перші зорі. З садів лине пристрасний дух матіоль.

— За моїм підрахунком, — сказав нам на перроні ред. Іванченко, — за ці три дні перед вами пройшла авдиторія близько двох тисяч. Ваш приїзд зробив багато для Умані. Приїздіть неодмінно восени.

Коли рушив поїзд і у вечірній млі стала зникати з очей Умань, я подумав: 2.000 душ, які прийшли слухати українських письменників, це — надто

промовиста цифра, щоб не сумніватись, що, справді, і в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири. Принаймні в Умані воно винесло.

РЕЙКИ НА ДРАГОВИНІ

Воно, як придивитись добре і потім сказати самому собі те, що спало тобі знечев'я на думку, то в нашій літературній подорожі до Коростеня є якийсь момент просвітянства. Невловимий, хитренький, що ховається за нові думки й слова, меткий, а все ж таки є. Прийдуть (і може невдовзі) інші часи, і новітні дослідники літератури (так би мовити — друге виправлене й поширене видання наших сучасних поважних літературознавців) посміхатимуться лагідно з цих „кустарних" форм спілкування українського письменника з нерозгаданим сфінксом нашого теперішнього споживача української книги. Їм, може, видаватиметься за наївне наше шукання контакту з периферійним читачем, і наші літературні прощі до Умані та Коростеня вони з легкої руки охристять чи озвіздять своєрідним українським культуртреґерством чи відгомоном колишнього просвітянства. А втім, хіба в аспекті певного часу просвітянство не важило своє на терезах визвольної боротьби українства з російським царатом? І хіба нині не важать своє ті ж таки „Просвіти" в Західній Україні, де їх одну за одною всіма способами намагається ліквідувати польська влада?

Та це одбігає від теми й тому покиньмо ці дискусійні питання. Так ось: 24 листопада на запрошення редакції „Нове Село" та Окружної Народ-

ної Освіти, ми вирушили вранці до Коростеня. Ця подорож — ніби нова ґастроля, а ми, цебто сім душ київських письменників, то наче пересічна українська трупа так званого „пересувного“ типу (чому це вона конче мусить „пересуватись“, а не переїздити?). Уже на вокзалі нас кілька душ, але нема нашого привідці, Якова Савченка, а його ж роля — це імпресаріо, він репрезентує нас у всяких наших зовнішніх зносинах, він читає про нас лекції, він конферує нам на вечорах. Аж ось вискакує з візка (натурально — спізнившись добре) і Я. Савченко. У руці новенька валізка, старанно голені щоки й вуса, свіжий комірець — справжній імпресаріо. Решта „трупи“ вже маталається в пасажирській залі. Ось вона (хай мені дарують на пляґіяті окремі автори розподілу поміж нами цих ролі, але я тільки зібрав тут докупи їхні дотепи): суфлер (він же виконує разом обов'язки коміка-буф і перукаря) — Микола Бажан, „герой-простак“ — Микола Терещенко, „ліричний любовник“ — Дмитро Фальківський, „резонер“ — Григорій Косинка, „трагік“ — Борис Антоненко-Давидович, „народ на сцені“ — Яків Качура. Трупа in corpore і можна сідати до ваґону.

Коростень. Древній Іскорость. Стара Деревлянська земля, що загубилась серед драговини Полісся та трясовин нашої історії. Тільки й лишилось, що леґенда про Ігоря та Ольгу. Боком виліз колись київському князеві надмірний княжий „продподаток“: вчинили заколот обідрані деревляни, нагнули додолу два дерева, прив'язали князя за ноги до верхівок і пустили — фю-у-у... Потім Ольжина помста — закопані живцем деревлянські посли, спалені в лазні свати від деревлянського князя Мала й горобці з голубами, що спалили Іскорость...

Ще й досі в Коростені показують місце, де ніби скарали деревляни Ігоря, і ті два дубки, що розірвали його. З дубів можна одразу ж ізняти це тяжке навантаження — надто бо вони молоді для того, щоб колись, яку тисячу літ тому, розірвати князя, а ось щодо самого місця, де стоять ці дуби, тут інша річ. Місце, справді, як то кажуть, „підходяще". Високий пагірок над вулицею. Позад нього скелясті береги Ужа, а на пагіркові, під наметом дубового гілля, старий-престарий костьол. Своїм зовнішнім виглядом це, власне, не костьол, а певніш — велика каплиця, уніятська каплиця. Темносірі, майже чорні, дерев'яні стіни під старезною ґонтою.

Може тут і справді скарали колись деревляни Ігоря, може пізніше панцерні гусари тут мордували нащадків деревлянських! Скільки їх, тих замордованих, забитих, на широких просторах України вздовж і впоперек!.. Справжній безіменний пантеон! Доста напоєна кров'ю наша земля, і колись зійдуть на ній пишні врожаї...

Вітер рве лахміття хмар, жбурляє їх мжичкою на землю. Вітер, осінній, жовтневий вітер — а одірве клапоть сизої вовни, і там, за нею, таке чисте блакитне небо, таке, мов умите, таке глибоке, глибоке, як напровесні!

Два вислані по нас авта мчать нас Коростенем. Бруднющі вулиці й болото бризкає на всі сторони з-під коліс. Але з болота, з бруду повстають нові будівлі. Ось велика жовта кам'яниця на плацу. На ній вимуровані великі кам'яні літери: „Єдина трудова школа". Літери дебелі — злилися з цеглою на причілку. Не легко їх було б збити. Мені пригадуються чогось такі ж великі, такі ж кам'яні літери, тільки що в іншій транскрипції, що пишались колись на Богданівському пам'ятнику в Ки-

еві: „Единая недѣлимая Россія". Скільки треба було часу і яких політичних катаклізмів, щоб знищити ті літери!..

Автомобіль хропе, гнівається на болото. І знову — великі кам'яні літери на новій монументальній кам'яниці: „Театр ім. Франка". І все нові й нові будівлі. Нове місто. Куди не глянь — скрізь новий будинок. Ні. Але ж справді — нове місто виросло!

Сходимо? Ага — це „парком". І „парком" — щойно збудований двоповерховний будинок. Здається, що не висохла ще фарба на дверях і підлозі. Знайомимося із завідувачем пропаганди Сніжком, далі — коротка, загальна розмова з секретарем комітету. Редактор коростенського „Нового Села" Радлевич інформує нас про плян наших виступів і тут же показує нам свіже число „Нового Села" з окремою сторінкою, присвяченою нашому приїздові, де вгорі впадає в око: „Привіт українським письменникам", далі — наші фізіономії й уривки творів. По вулицях майорять свіжі, зелені й сині афіші:

„Вечори українських письменників".

Ідемо до окружного виконавчого комітету. Це теж новий будинок під ґонту, а вгорі, на шпилі, і вдень і вночі маячить прапор. Я кажу „і вночі", бо його таки видно й уночі: під прапором горить лямпочка і серед чорного масиву осінньої ночі прапор відблискує на далекі околиці.

Голова окрвиконкому Зінченко. Буває ж таке збіговисько в людському обличчі! Гляньте на його „анфас" — це справжній, відомий, здається, всій Україні і з карикатур і просто з натурального вигляду Сергій Пилипенко, а подивишся в профіль — Іван Гонта з Умані воскрес! Іван Гонта й Сергій Пилипенко — га! Так званий „всеукраїнський літературний папаша" і гайдамацький ота-

ман!.. А втім, хто-зна: може воно й справді є щось у нашій національній вдачі від гайдамацької простоти й запалу та від літературного патосу (вірші, вірші й легіони початківців-поетів!).

Але серйозно: Зінченко, далебі, наче характерник, чарує нас. Ось він просто, без жодної патетики й штучної діловитости розповідає нам про Коростенщину. І здається, що ми з ним давнимдавно знайомі, навіть приятелювали, тільки що довго не бачились, аж ось тепер зненацька зустрілись, щоб у дружній розмові кинути оком на перейдений шлях.

— ...Це в нас тільки так звикли дивитись, що Полісся — то дичина, а насправді, так тут де не копни, скрізь багатство. Тут треба ще робити. Мені самому не хотілось було сюди їхати (я на Полтавщині працював), а приїхав, подивився, почав робити, і робота така тут, розумієте, що й далі робити хочеться. Полісся має величезні можливості...

Він розповідає нам про порцелянові вироби, про торфяні поклади, про нову електростанцію, що її мають невдовзі будувати, про славнозвісні поліські гриби, показує нам шліфований уламок граніту, що його є доста в урвищах Ужу. Я дивлюсь, як ходором ходять у такт словам його пишні полтавські вуса і якесь незрозуміле, але тепле й радісне почуття охоплює мене. Своєю вдачею, я, либонь, не „панегірикмахер", але мене сповняє, кажучи старою нематеріялізованою мовою, таке натхнення, що, далебі, бувши поетом, я б оце зараз бахнув вірша про цього голову окрвиконкому з Пилипенковим анфасом і Гонтівським профілем. Власне — баляду. Баляду про те, як із аморфного, етнографічного „лемішки", дореволюційного хахла, встав поволі на обидві ноги й захо-

дився працювати не „по-хахлацькому“ новий тип українця. Того, що реально й конкретно будує нову Україну. Бувши поетом, я проспівав би цьому виразному контурові завтрішньої, так би мовити, „масової“ України — урочисті дитирамби...

*

Я не люблю Петрівської доби Росії. Я не люблю її, бо давно вже, відколи я випадково (як і багато нас) потрапив до тої психологічної колізії, що звалась „стати свідомим українцем“, я виплекав собі ненависть до Петра і його діл. В моїй уяві поставав не великий конструктор, не суворий прототип сучасного Кемаля-паші, а — кат. З Петром зв'язано в пам'яті не корабельні верфи, не заводи, ні навіть сірий, туманний, але грандіозний Санкт-Петербург, а — ранок стрілецької страти й Полтава. Українському сантиментальному серцеві більше імпонує закутий у кайдани, кинутий до вогкої в'язниці хворий Павло Полуботок, що ледве вимовляє: „На тому світі Господь Бог наш милосердний розсудить Павла з Петром“, аніж динамічна, могутня постать Петра І. Українському вуху не промовлятиме Пушкін своїм „Красуйся, град Петра, і стой непобедімо, как Россія!“ — те, що він промовляв, а подекуди й нині промовляє котрому росіянинові.

Не для нас, не для України Петро поставив колись дибки клишоногу Московію і погнав гарапником загнуздану Росію на північ, захід і південь. Не для нас! З Петровської кузні під Полтавою українська шкапа подалась у віки з розрізаним черевом і тельбухами, що волочились за нею шляхом аж до 1917-го.

Але глянути на сьогоднішній осінній під дрібною, в'їдливою мжичкою Коростень — щось

є в нього спільне з тим виглядом, коли будували Петербург. І ці болота довкола, і веретище сірого, хмарного неба, і будівлі — будівлі закінчені, недобудовані ще, свіжі ями, де ось-ось мають виводити фундамент. А темп, а розмах, а впевненість! Людність недавнього містечка з шости тисяч перед кількома роками зросла нині до вісімнадцяти і росте й росте далі. Справжній С.-Петербург вилізає з драговини, тільки не Петрів, а український, якщо це може сприйняти упереджена щодо таких алеґорій українська фантазія.

А ще 1925-го року на Коростенщині в дичавині ліса й багнищ знайшли хутір, де люди нічого не чули про політичні зміни в країні, не мали жодного уявлення про радвладу й були певні, що й досі Росією править цар...

*

Росте Україна, і хочеться побачити її тоді, коли вся вона вилізе з драговини, а нині ще Коростень, і Біла Церква, і Охтирка, і Суми, і вся вона „пересічна“ Україна — як містечко. І залізничний клюб, куди ми оце приїхали читати свої речі, типовий містечковий театр, де вчора ще може якісь штукарі ковтали точені ножі на сцені, а завтра якийсь халтурний, заїжджий лектор викладатиме „Проблему любви и половой вопрос“.

Вузенька сцена, де хилитається під ногами підлога й від кожного твого кроку тремтить декораційний вічнозелений, але вже добре пошарпаний ліс. Там уже сідає коло столу громадський комітет і підіймають завісу.

Говорить хтось із залізничників:

— Товариші! Сегодня к нам прієхалі українскіе письменники, котрі зараз будуть здєсь виступать. Я предлагаю для провадження нашої справи...

(Промовець збився. Тугувато ще йому з „укрмовою“, але добре, що хоч були якісь потуги, було бажання на нашому вечорі говорити „рідною мовою“: „мне не дорог твой подарок, дорога твоя любовь!..“). Я предлагаю просить товарищей письменников сесть в президиуме.

Як годиться — оплески, а далі... Тільки но з-за лаштунків упевнено й рішуче ступив на сцену Савченко (імпресаріо! він мусить іти перший, і йти до того ж твердо й сміливо), так тільки но він ступив, а за ним подався Терещенко й решта, як духова робітнича оркестра гримнула „туш“, та ще такий туш, що ото під нього звичайно виступають на циркову арену атлети „тяжеловеси“, або ж трупа еквілібристів.

А „туш“ — це пусте. Він трохи кумедний отут, у такій ситуації і при такій нагоді, наївний, але, безперечно, щирий. Авдиторія притихла. Дарма що тут котрий прийшов із дитиною, дарма що тут чимало сидить юнаків і юнак, яким важко втамувати свою експансивність, але в залі тихо.

Савченко починає своє — „откуду пошла руськая земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити і откуду русськая земля стала есть“: Плуг, Гарт, Аспанфут, Комункульт, Вапліте, Марс, Вуспп, неоклясики... Коли чуєш про ці недавні, вже давно набридлі етапи української літератури, що вже на 95% належать історії, мимоволі спадає на думку — „Історія мідян — тьомна і непонятна“...

Що, коли б число українських літературних організацій за ці останні роки виносило б бодай таке ж саме число справжніх мистецьких речей? Яку б велику літературу мала Україна! Та, гей, якби ж то та коли б то! Та в тому то й біда, що Україна має більше письменників, як читачів. Ох, чую вже саркастичні репліки моїх приятелів, по-

борників і апостолів літературного „масовізму", мовляв: „Бач, куди гне! Це що ж — „скорочення штатів" у літературі?" Заспокойтесь, друзі! Хоч колись, кілька років тому, „Плуг" і зробив таке „скорочення": одного прекрасного дня добру сотню (а то й більше) плужан, що викохувались по численних літературних гуртках ім. Плугу, оголосив неписьменниками (благаю т. т. складача й коректора не переплутати: „неписьменниками", а не „неписьменними"), але я не про те: по наших бібліотеках і школах, на жаль, не дуже подобають собі нашу сучасну літературу, все — клясики, клясики...

Нам, признатись, набридло вже чути історію цих літературних організацій і їхні „междуособние брані", але авдиторія уважно слухає. Їй це все ще й досі нове, цікаве. І це видно вже із записок, що звідусіль летять на сцену.

Коротка дефіляція літературних імен, і Савченко скінчив. Його втому компенсують тепер дружні оплески.

Мені здається, що я добру частину Косинчиної „Політики" знаю напам'ять — так багато разів я її читав і чув, але я слухаю її оце тепер у коростенському клюбі залізничників, і дивна річ — я слухаю її так само уважно, як і вперше, мені цікаво слухати її ще в п'ятидесятий раз, дарма що я прекрасно знаю ввесь розвиток дії, всю фабулу, всі характерні образи аж до найменших дрібниць. Те ж саме і з Терещенковим „Цень-Цанем". Здається, М. Йогансен сказав десь, що ми, літератори, вже пропащий нарід для літератури, як її споживачі, і це правда: ми не можемо безпосередньо сприймати літературний твір, бо одразу ж розкладаємо його в своїй уяві на складові частини й аналізуємо кожну з них окремо; бо, слухаючи

або читаючи твір, нас цікавить не про що написано, а як написано, нас цікавить не сюжет оповідання, а як зроблено це оповідання, нас цікавить не філософія твору, а лише його техніка. І якщо літератор може в котрий там іще раз слухати твір і захоплюватись ним — значить це великий твір. Значить, свою „Політику" Косинка зробив добре і Терещенків „Цень-Цань" — прекрасний. А читає ж Косинка як свою „Політику"! Голос, голос Косинчин, це неоєрихонська сурма! Далебі, коли б Косинка написав і якусь дурницю, але тільки щоб сам її читав, а не давав до друку, — все одно це була б прекрасна річ: її Косинка, як то казали 1919—20-го років „горлом узяв би"...

Я радію, коли на нашому літературному обрії з'явиться справжній мистецький твір. І це не з якихось патріотичних почувань, мовляв — „росте наша українська література, пішли наші вгору!" Віддамо це почуття критикам і публіцистам (це їм воно належить за правом і обов'язками), а собі залишимо на цей раз нюанси еґоїстичнішого характеру. Так, я радію, читаючи шедевр, еґоїстично, бо він дає насолоду, насамперед, самому мені, бо він спонукає самого мене взятись за перо і на своїй ділянці дати щось таке, що дорівнювалось би, або бодай наближалось своєю питомою вагою до цього шедевру. Я радію, бо мистецький твір, як змагання на спартакіяді, пружинить мої інтелектуальні м'язи, пориває мене до герцю, щоб потім щиро потиснути руку своєму подоланому чи переможцеві „супротивникові". Через це я вітаю свого „супротивника", що йде літературною ареною просто на мене, озброєний новим мистецько-гартованим твором, і через це ж саме я з огидою одвертаюсь від тої трясовини, де барбаються дріб-

ні літературні заздрощі й бажання втопити свого конкурента тільки через те, що він пише краще від мене. Яка ще велика й багато де непочата ціліна — ця наша українська літературна нива! (Даруй мені читачу, ці прадідівські мовні атавізми: „нива". „Нива неорана, нива несіяна"... — тінь прадідів ще цупко держиться моєї скромної постави, коли йду битим шляхом у незнані, далекі дні). На цій ниві ще треба багато роботящих рук, на цій ниві ще не скоро стане завізно дбайливим орачам. Ці думки самі лізуть у голову, як слухаєш Бажанове „Слово о полку". Це „Слово" й тепер, коли пишу ці рядки, лежить передо мною, і мені хочеться писати і цього нариса, і свої нескінчені ще речі, бо вже написано „Слово о полку". Але ще не береться рука писати про саме „Слово", бо надто ще велика суґестія від „слова", і боюся спрофанувати ту врочисту, вщерть сповнену тишу, що сходить на тебе, як дочитаєш до останнього рядка, як очі твої спиняться на трьох крапках...

Знаки потужного маршруту —
Ці жовті черепи зіницями на схід.
Повз мертву голову забуту
Йдуть люди в радісний похід.
О, жовті черепи зіницями на схід...
. . . . . .

Пізно вночі повертаємось із залізничного клюбу до свого коростенського пристановища, що має таку цікаву назву „Дім для ночліг".

*

Якщо десь у Німеччині кожне місто пишається якимось поетом, генералом чи винахідником, що народився колись тут, то на Україні кожне місто могло б пишатись оцими оригінальними, тільки йому притаманними назвами готелів, комор, крам-

ниць, які золотими, чорними, червоними й білими літерами лисніють на приватних і урядових (навіть!) вивісках.

Хтось рішучий завдав колись на все місто тон своєю свіжою щойно перемальованою на українську мову вивіскою, і після нього вже всі в місті пишуть собі вивіски не інакше, як тільки за шабльоном першого піонера. Через те є такі міста на Україні, де нема „голярень", а самі „перукарні", або самі „цирульні", є міста без „взуття", а тільки з „обув'ям", а так само — самі „склепи", „реставрації", або самі „готелі", що насправді є найгірший ґатунок заїздів. Коростень щодо цього може пишатись своїми „Домами для ночліг". Куди не глянь на головній вулиці — жодного „готелю", самі тільки „Доми для ночліг", або просто, як на одній вивісці: „Дім нічліг".

Розуміється, тут багато можна закинути на карб похапливій українізації, але поза тим тут є дещо із загальної нашої невправности з вивісками. На станції Хвастів, наприклад, ніяк не могли вигадати гідної назви для залі, що колись звалась першою клясою. Залишити стару назву не випадало, — надто вже вона реакційна за наших часів, коли скасовано всякі станові привілеї; назвати її просто „залею" — теж не дає ради, бо хто ж тоді з пасажирів сидітиме там, де була колись „заля третьої кляси"? Видимо, перед станційною адміністрацією був не абиякий клопіт: це ж вам не пасажирські ваґони, що їх легко поділити на „тверді" й „м'які". В тяжких муках родилась у Хвастові така запашна назва цієї колишньої кляси: Зал для прінятія пассажирамі піщі.

Добре, що на залізниці нашій шкутильгає на всі чотири товаришка українізація, а то як би

воно виходило по-українському (в умовах першої категорії без рецидиву укрнеписьменности): Зал я, де пасажири мають заживати страву?..

*

Мчать два автомобілі поліською дорогою поміж драговинами та лісом. Заповзято борсаються в піску потужні шини, видряпуються на битий шлях, щоб летіти далі через благенькі місточки, через вузькі вулички сел до торфяних покладів, де мають будувати нову електростанцію. Не вистачає новому Коростеневі одної електростанції, бракує енергії. Будуватимуть нову, що живитиметься з торфу.

— Все вже готово, хоч і зараз будуй її, — каже нам Зінченко, — але одна тільки біда: інженера нема. Змовився я був у Харкові з одним фахівцем, п'ятьсот карбованців на місяць давав йому; не вийшло, — приїхав, подивився він та й каже: „Нєт, нє, паєду я сюда, — здєсь моя жена ýмрєт от скукі"...

Нема інженера, а багатюща торфяна цілина криком кричить:

— Давайте будівників, давайте нових організаторів промисловости! Бракує їх для української Канади, для оцих багатющих просторів Полісся...

А села бідні. Обшарпані хати і такі-сякі куценькі кожушки на дядьках. Важко українському дядькові, що родився для землі, барбатись поміж тими болотами серед поліських лісів на маленьких клаптях ріллі...

В селі Ходаках ми спинились. Неділя сьогодні — і в сільраді людно. Зінченко питається в секретаря голови сільради, але голови нема. „Де ж він?" Секретар ніяковіє й пошепки каже: „Я вам

лучче на записочці напишу"... Тоді Зінченко мотнув вусом, посміхається: „Що — самогон десь трусить?" Секретар пояснішав, але ще соромиться:

— Да, так што, значить, — по самогонному вопросу...

Нарешті, приходить і голова сільради. Це молодий ще парубійко, з „городських", він же заразом і завідувач хати-читальні. Хата-читальня в цій же хаті, оця темна шафа, це і є хата-читальня. — А ну-ну, покажіть нам бібліотеку! Це каталог бібліотеки? Гаразд. Читаємо його. „Смутні картини, смутні, невеселі"...

Без жодного добору, а так, навмання, що трапилось комусь десь під руку, те й купили та послали на село. Якби отому упорядникові, що купував цю бібліотеку, трапились „Парижские моды" або „Ключи счастья" Вербицької, він і те купив би для поліського села.

Питаємо завідувача про журнали. „Виписуємо „Комунарку України" і „Огонёк"... — „А чому ж не український „Глобус", „Всесвіт", „Нову Громаду"? Завідувач мнеться: „Та в нас, віділе лі, народ больше звик до руської мови"...

Та-ак! „Темна наша батьківщина"...

У сельбуді Косинка читав селянам свою „Політику". Було, щоправда, трохи мороки зібрати публіку: два чистенькі автомобілі коло сільради вбирали їй очі, та й нові, що приходили з усіх кутків села, бігли теж на автомобілі. Надумали перевести автомобілі від сільради до сельбуду, і це помогло: невелике приміщення сельбуду з побитими шибками враз сповнилось людом, аж стало душно.

Уважно слухають Косинку, але глянути на їхні витягнуті наперед шиї, на роззявлені роти й утоп-

лені в одну точку очі і не важко збагнути, що в їхній уяві Косинка не — письменник, а „з города“, „власть“. Та ось і дід один не втерпів, звертається до сусіди: „Нащот чого це він ото веде все?“

Дід не йме віри, щоб чоловік так собі приїхав автомобілем читати оповідання з книжки: тут, безперечно, щось інше, це тільки початок, інтродукція, так би мовити, а насправді так це не інакше, як за продподаток або ліси говоритимуть. Через це авдиторія напружена, вона чекає кінця оповідання, бо отам саме й починається в о н о. Косинка кінчає читати й сідає. Авдиторія трохи спантелечилась (— Оце і все?!), але ляскає в долоні. Тепер уже вона поволі починає розуміти, що не до продподатку, чи там самовільних лісових порубів мова мовилась, вона перестроїлась уже на інший, безтурботний тон і навіть висловлює голосно свої враження:

— Хороша казка, можна сказати...

— Да, сказать, жізнєний прімєр; ну це ще нічого, тут тільки одного вбили, а от у нас на свадьбі так аж трьох ухлопали і тоже, як ото ви читали, — по самогонному дєлу...

Коли вже лагодились їхати й вийшли до автомобіля, до Косинки підбігла з вулиці захекана жінка, а за нею навздогін ще кілька запнутих у хустки зморених від бігу постатів.

— А підождіть но, підождіть!.. — жінка захлинулась, віддихнула: — я так бігла, щоб застать... Поможіть, щоб нам, товаришу, дрова видали, бо ми — вдови, так нам не дають, а в нас ні землі, ні лісу...

Косинка обіцяє „допомогти“, а автомобілі вже фурчать, ладні щомить зірватись у темну вечірню млу, назад, до Коростеня.

*

Повний-повнісінький публіки театр ім. Франка. Коло театру теж чималий натовп. Це ті, що не дістали квитків і не можуть пройти всередину. Біля входу, як годиться, — сварки, непорозуміння й дрібненькі скандальчики: нема місць, театр може вмістити тільки 800 душ. Ці сварки біля входу — то добрий симптом: значить цікавляться українською літературою. У нас ще не налагодилось українське культурно-громадське життя, що по всій Україні пульсовало б однаковим темпом, що організувало б певні мистецькі смаки потужних мас споживачів української книги, що разом із тим організовувало б і попит та вимоги цього споживача до свого письменника. Щодо цього, то в нас іще „хаос первозданный“: одна округа забігла далеко вперед, друга на перевалі, а інша ще далеко позаду. Та це й зрозуміло: після хуртовин, що змітають з краєвиду країни цілі селища, насамперед, дбають за нове житло та їжу, а не про комфорт і культурні запити. А втім, на порядку денному стоїть організація цього культурно-громадського процесу; треба створити для нього всеукраїнське річище, і за це мусять узятись наші „товсті“ журнали. Якщо в центральній коростенській бібліотеці 1927 року вимоги на журнал „Життя й Революція“ виносили 22, а 1928 р. — 31, це, розуміється, є певний поступ, але він ще замалий. Поширити тираж наших „товстих“ журналів — це актуальне завдання в сучасному українському культурному житті. На такому тлі приїзд українських письменників до такого міста, як оце Коростень, це є не тільки прогулянка, не розвага письменників чи слухачів на наших вечорах, це є разом із тим виразний культурно-громадський чинник, що важить своє. Він стимулює просувати

українську книгу в глибшу гущавину людности, він утворює певний контакт між письменником і його фактичним чи потенціяльним читачем, він заряджає цього читача новими інтересами й запитами.

Це надто відчуваєш підчас лекції Я. Савченка, коли донікуди переповнена заля напружено, уважно, боячись не дочути якесь слово, слухає і тільки вряди-годи чути як шарудить на колінах папір — то нотують собі окремі моменти з лекції слухачі. Нотує і звичайний службовець, і голова окрвиконкому, і секретар ОПК. Бо багато з них може це тут уперше побачили з лекцій ввесь краєвид сучасної української літератури, синтезували собі окремі уривчаті, досі випадкові, відомості.

І знову — записки, записки, записки...

„Чому Ви, тов. Савченко, нічого не сказали про жінок-письменниць?“ — „Що Ви можете сказати про письменника Степана Диченка(?!)“ — „Як Ви розумієте „Сонячну машину?“ тощо, тощо... А ось передають цілого листа. На конверті адреса, що одразу ж інтригує: „До червоного письменства України“. Подаю цей цікавий документ, залишаючи мову й правопис його без змін:

Я Голяка Прохор Антонович не дівлячись на що зовсім, проста селянська людина с далекого Полісся України. Страшний мав порив зпизнати наше українське письменство аби дало мині правдиву дорогу, що до дальнійших моїх мрій.

Всі мої мрії марно пропадали, тому, що я не знав де звернутися, аби знайти Ваши сліди, по котрим я миг-би хоч кульгаючи йти тею дорогою, котра веде до Славетності.

Приїхавши я з села до м. Коростеня, де взнав про ваше перебування, дуже зрадів. Радість моя велика, від котрої я не миг впизнати себе.

В чому привитання від себе посилаю, котре пишу в малесенькому виршови.
28/XI. — 28 р. *П. Голяка.*

Автор цього листа, без сумніву, напрочуд конденсований тип місцевого „письменника-початківця". Ось і його вірш, що прагне „Славетності".

З покон віку Коростенщина
Немала таких людей,
Щоб „українське" письменство
Пріймала за щирих гостей.

Колишні гарни письменники
Нас убогих минали,
Мали нас не защо
І ніколи сюди не завитали.

Письменники люде добрі
Дозвольте мені сказати,
Що хочу я щиро Вас
Від Поліської молоді витати.

Ну що ти скажеш на це Прохорові Антоновичу Голяці? Хіба що тільки — „Боюся данайців, навіть коли вони приносять дари"...

І знову — Фальківський: „Нас тільки сотня з батальйону", Косинка гримить ясу „Політикою", Качура — „За десять оре", мандрує полоненим із Швеції до революції, Бажан — „О, жовті черепи зіницями на схід" і — Терещенко. Але з Терещенком маленька, та проте промовиста пригода. Тільки но він почав: „Я щодня робітничим кварталом"..., як із ложі якесь хлоп'я-учень підказує вже тоненьким дискантом другий рядок: „З передмістя додому іду"... І так увесь „Цень-Цань". Це, звісно, не зовсім пристойно, і воно, все ж таки, заваджає Терещенкові деклямувати, але, як там собі нехочете, а об'єктивно — це відрадний нам факт — оце є справжнє „вростання письменника в маси".

*

Кінчилося вже все. Пакуємо свої невеликі речі й можемо вже покинути гостинний „Дім для ночліг“, щоб податись до двірця. Ми відбули всі свої виступи в Коростені й тепер, здається, що, як мандрівна трупа після ґастролів, ми вже нікому в Коростені непотрібні. Зберемо свої валізки й теки, пустимо наперед імпресаріо і потихеньку, непомітно підемо до візників і — на залізницю. Але ні — нас іще раз ведуть обідати до їдальні інвалідів (Коростенський à la „Ренесанс“), востанне офіціянт розсипає перед нами своє „прошу“ й „будь ласка“, цю невелику резерву української лексики, що дає йому змогу створювати перед нами оману „української“ їдальні, і ось востанне везе нас виконкомівський автомобіль повз нові двоповерхові робітничі будинки до двірця.

Багряно коливається над заходом кволе листопадове сонце, ось-ось зірветься з червоних гнилих ниточок і впаде в прірву за обрій, хльоскає по обличчю гострий вітер, холоднішає на мороз. Осідають у голові грубим шаром враження, лягають одне на одне. Подивитись востанне ще раз на коростенський двірець і тоді — до ваґону. Я пройшовся широким пероном раз, другий. Аґент залізничої охорони підозріло оглянув мене, потім одвернувся і ще раз косо зиркнув на мого капелюха.

До ваґону чередкою йде наша трупа на чолі з Савченком. Ну, прощай тепер, Коростеню! Внутрішньо ми вже належимо Києву з його редакціями, ВУФКУ, ДВУ, де на нас уже чекають наші столи, відвідувачі, наради, праця.

Легко стукнулись буферами ваґони й здригнулись. Поїзд тихо рушив на Київ.

НА ШЛЯХУ ДО ЛЕГКОЇ СЛАВИ

КІЛЬКА СЛІВ ВЗАГАЛІ

Ви, певно, читачу, за юнацтва теж писали вірші й оповідання? Признайтеся ж: було це? Коли незрозуміла туга по чомусь невідомому, недосяжному, далекому опановувала ваше серце, коли ні з того, ні з сього в груди вам залізала тривога й била на сполох, коли після першого поцілунку коханої юнки вам хотілось отак узяти б і загилити всю земну кулю під зоряне склепіння космічних просторів, коли вам, взагалі, кортіло викидати всякі штуки й умисно бути дурнішим, ніж ви є насправді, — тоді ви писали вірші.

Ви брали спеціяльно для цього приготованого зшитка (неодмінно — зшитка! Люди вашого віку тих часів і душевного стану, який був у вас тоді, не визнають профанації поезії писати на абияких клаптиках паперу, вони пишуть чи писали тільки в зшитках і альбомах); ви, хвилюючись, брали перо і непевною рукою каліграфічно виводили рими. За ваших часів залізо-бетон і радіо не були ще в моді та й ваші поплічники й перевесники зовсім не знались на тракторах і нічогісінько не тямили в таких справах, як, скажімо, значення електрифікації і чергові завдання державної промисловости. Часи були тоді таки досить патріярхальні, і ви не морочили собі голову над ідеологією вашого твору. Ви писали про соловей-

ка, що співає травневої ночі, про місяченька, квітоньки, тужили за козацькою волею, присвячували свої твори коханій, почували себе самотнім і трошечки неземним...

Потім ви малювали на обкладинці свого поетичного зшитку якісь визерунки, урочисто надписували великими літерами Твори Миколи чи там Петра Коханенка і потихеньку солодко мріяли, що колись таки, а ці твори уквітчають вашу натхненну голову гучною славою.

Ми, здебільшого, всі в тій чи тій мірі зазнали цього тоді, коли благословлялось на день нашого свідомого життя.

Може, ви, читачу, й не писали віршів, — тоді ви, мабуть, малювали, будували з піску й кубиків палаци, фортеці й залізницю, лікували макогоном свою маленьку сестричку, або стинали ціпком маківки будякам — вашим удаваним ворожим полкам.

Ви виявляли ті чи ті здібности, поки одна, кінець-кінцем, не брала гору над іншими і тоді вже ви орієнтувались на певний фах і роботу, що стелитимуть вам дорогу у вашій життьовій кар'єрі.

Ці рудименти всяких здібностей, мабуть, таки справді блукають по дитячій істоті, як біблійний хаос перед сотворенням світу, поки згодом одна з них не сформується у виразний нахил, хист чи талант. Коли ж цього з якихось причин не станеться, тоді про людину казали колись, що вона „не удалась".

Я умисно розводив тут цю теорію, щоб тепер заспокоїти вас, читачу: не соромтесь отих охайненьких мальованих своїх зшитків, не ставтесь до своїх перших дитячих акварель, як до непристойної дитячої хвороби. Коли ви їх випадково досі ще не знищили, залишіть їх собі на старість та й

годі. Для ваших дитячих чи юнацьких років те все було біологічно-законне й природне, нічого анормального, патологічного в тому всьому не було. То зовсім інша річ, коли ви тепер, лікарюючи, або вчачись на правничому факультеті, пишете вірші, але про це саме й буде зараз мова.

ЛІТЕРАТУРНА СІЧ І НОВІТНЄ КОЗАКУВАННЯ

Певно, на всіх бігунах земної кулі, у всіх народів, де є певна і стала наявність людей, що читають і продукують газети, журнали й книжки, є цей масовий потяг до літератури, точніше — до літераторства, літературної слави, літературної карієри.

Справді бо, адже немає, здається, ні одної більше царини людської діяльности, окрім хібащо військової штуки, де б так легко й швидко можна було видряпатись на верховини популярности, стати відомим, що про нього говорять, на якого пошепки з пошаною і цікавістю показують очима, а то й просто пальцем, — як література. Донедавна в нас, на Україні, письменник був за репрезентанта національного активу, ба навіть за національні душу й сумління; в Росії на нього дивились як на людину „не от мира сего", російський письменник дореволюційних часів міг носити, не соромлячись і не шокируючи своїх ближніх, юхтові чоботи й косоворотку, пити в кабаках і їздити до повій, а російський міщанин, à la Чехівський сторож у лазні, побожно дивився на письменника, як на того, що в нього „в голове есть идеи", і потерпав.

У царській Росії не було жодного пам'ятника якомусь ученому, винахідникові, чи інженерові, пам'ятники ставили там тільки царям, генералам і поетам.

Із деякими відмінами, на більше чи на менше, але пересічно скрізь, по всіх країнах, однакові умови літературної кар'єри: є певна письменницька корпорація, що іноді скидається на досить замкнутий і малоприступний цех; молодикові, що в'яже свою долю з химерним літературним успіхом, треба „втертись" до цього цеху напочатку, бодай, на краєчку хоч примоститись на літературному Парнасі, відтак видерти будьяке визнання від літературних майстрів або підмайстрів — і тоді вже його життьовий віз стоїть на певній колії. Обраний і визнаний може тепер клеїти дурня, верзти всякі теревені, витівати різні непристойності — загал прийматиме це за оригінальність письменницьку й навіть буде захоплюватись. Це ж бо — письменник, пестун життя й маси читачів!

Найголовніше те, що для літературної кар'єри не так уже й потрібний такий баґаж, як освіта, довга й уперта праця над собою, моральні якості й навіть розум. Так, так: адже не читав нічогісінько славетний Ібсен, адже був неприємним бретером Лермонтов, адже може тепер у своєму особистому житті милуватись із тілілікання щиглика в своєму кабінеті сучасний Вересаєв, адже більшість сучасних російських і українських письменників не мають вищої освіти, адже ж, адже ж, і адже ж...

Словом, насамперед, треба мати талант. А чорт же його знає — чи не сидить, бува, часом у тобі той талант! Ніхто, вислухавши твої груди, помацавши твого живота, подивившись тобі в очі, не скаже, чи є в тебе таланти і які саме. Адже літературний талант — це ніби льоторія-алеґрі, де бачиш свою долю вже після того, як витягнеш із урни квитка. Отже жага легкої літературної слави, потреба спробувати, чи немає в мене часом отого

самого таланту, штовхає багатьох людей до редакцій журналів і видавництв.

95% із них витягають свого порожнього квитка й на тому заспокоюються, а 5% „зайцем" пролізають до вагону літературного поїзду і, як це завжди буває в поїздах, — спочатку несміливо просять, щоб дали їм хоч одною ногою стати в коридорі, далі лагідно зауважують, що в купе, якби потіснитись трошки, можна було б сісти ще одному, далі, нахабно штовхаючи своїх сусідів, сідають на лаві і, з кінцем, задоволені лягають спати на горішню полицю.

Отже Парнас вічно перебуває в стані облоги, і, певно, зважаючи саме на це, по деяких країнах, наприклад, у Мексиці, є симпатичний звичай не платити авторам гонорару: для них, мовляв, досить буде і гонору, що їх безглузді вірші, зовсім непотрібні серйозній діловій людині, все ж таки видруковано.

Та це пробивання літературної стежки, відоме по всіх редакціях, на Україні набрало своєрідного, національного характеру і на ньому ми зупинимось.

Років двадцять тому, коли число „малоросів", „хахлів" і „дядьків" на мілійони разів переважало число „українців", тоді майже кожний українець уважав за свій національний обов'язок писати вірші. Якогонебудь 1908—1912 року майже все українське національне життя товклося коло літератури і на базі літератури. Тим то й якийнебудь віршик, де сяє щирий місяченько й квітнуть рідні квітоньки, правив за кволого живчика, який свідчив, що безнадійно кволий організм нації ще не вмер, що тягне своє останнє тягло, тягло літератури, до неминучої недалекої вже могили...

Витиснуте із усього багатогранного життя па-

тентованими московськими лещатами, українство мусіло рятуватись на вузьких обніжках літературного хутора й там зимувати, покладаючи всі надії на перспективну весну, дарма, що ця весна обіцяла його гріти не тепліше за квітень на Мурмані...

Ще так недавно наше становище було таке жахливе, таке розпачливе і таке безпорадне, що нам, справді, лишалось тільки писати вірші й оповідання. І ми писали. І це стало нам за національний фатум, за той карб, що ним „Бог шельму метіт".

Якийнебудь географ Іванов, що постачав був підручника з географії всім середнім школам Російської імперії, мусів би характеризувати нас не тільки, як „медлітельних в двіженіях малороссов", а і як людську породу, що визначається надмірним потягом до літератури.

Література стала нам за той штандтпункт, виходячи з якого в нас майстрували свою політику до 1917-го і після 1917-го, робили певні економічні консеквенції й пишалися нашою культурою („... — А п'єси нашого Винниченка виставляє й російський театр, ага! А Шевченка перекладено на інші мови, ага! А Горький приятелював на Капрі з Коцюбинським, — ось бачите!..").

Отже в наших українських умовах література важить аж занадто багато. Вона увійшла в нашу плоть і кров, і стоси віршів, що повінню заливають наші редакції, це — не цілком аналогічне явище, що його ми можемо в меншій, звісно, мірі спостерігати й по інших країнах, ні — це перетворилось у нас на певну ознаку національної вдачі, це стало нам за ту Франкову „печать духа", що з нею йде українська нація „у мандрівку століть". Стимули гатити вірші й поеми, драми й оповідання походять у нас не тільки від бажання просто „стати письменником", виламати цеховий мур

олімпійського вояцтва, а й від неусвідомленого почуття якогось обов'язку перед кимось (— Україною, клясою чи колективом?), вони скидаються на крик вічно бентежної української душі, дарма, що за Івановим „малоросси — медлітельни в своіх двіженіях".

Якось одного разу це порівняння мені самому спало на думку, а згодом, розмовляючи з одним моїм добрим приятелем про нашу сьогоднішню літературу, ми вдвох прийшли до цього висновку: теперішній наш масовий потяг у літературу — це є продовження колишнього потягу на Січ, у степ, на волю. Це ніби новітнє козакування, і література наша це ніби нова Січ, куди линуть і „слави добувати" і „на ворогові помститись" і від нещасного кохання та всякої журби рятуватись.

Кожний сучасний „інтелектуальний шляхтич" (бо маєткових шляхтичів просто-напросто — нема) неодмінно замолоду мусить написати хоч одного вірша, хоч трохи побути на літературній Січі.

Одна моя знайома, розповідаючи про свого дружину-кооператора й бажаючи показати його мені з кращої сторони, так і казала:

— Та він же теж у поетах був, його навіть два вірші надруковано було колись! Він і з Хвильовим знайомий...

Словом, кооператор віддав свою лепту „рідному краєві", він не з простих, не сірома.

Ось нудьгує десь на селі молодий парубійко, що скінчив „трудшколу", але з якихось причин не має ходу далі, і з нудьги пише вірша:

„Ось візьму я свій сум
І втоплю у Дніпрі"...

Років двісті тому він, безперечно, подався б у Дике Поле, за пороги, на Січ топити свій сум

у бусурменській та лядській крові, а тепер він топить його в чорнилі й мерщій надсилає до найближчої редакції:

Ой, чи пан, чи пропав — двічі не вмирати!..

За списа йому — перо, за „вільний степ“ — стоси паперу й за турецький ятаган — перша рецензія на нього.

Замкнута в собі, після 1775 року, козацька потенція нашої чудернацької нації акумулювалась протягом довгого часу, щоб, із кінцем, найти вихід розряджуватись у... літературі.

На козакові шапка-бирка — зверху дірка,
Травою підшита, вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.

Це виразний портрет не тільки козака-нетяги часів, скажімо, Кішки чи Сулими, — це синтезований масовий образ сьогоднішнього так званого „початкуючого“ поета.

ПОСПОЛИТЕ РУШЕННЯ

Сидячи на посаді секретаря в одній з редакцій наших ілюстрованих журналів, я мав нагоду особисто й письмово знайомитись із безліччю невідомих авторів, що вже літературно покозачились або саме стають на цю непевну путь.

Я й до редакції знав, що їх сила-силенна, але тут на своєму власному досвіді я мусів пересвідчитись, що їх далеко більше, ніж це може собі уявити стороння, об'єктивна фантазія. „Ім'я же їм — легіон“.

Щотижня я одержував пересічно до семидесяти віршів і до десятка оповідань. А бувало іще рясніше. Хто вони, ці молоді автори, що з різних кутків України, а то й поза нею, шлють, написані

всяким письмом, всякою ортографією свої твори? Не перебільшуючи, можна сказати, що це люди різних станів, різних кляс, різної національности, віку, статі й професії. Тут і студенти, і селяни, і поодинокі робітники, і аґрономи, і вчителі, і колишні домовласники, і просто душевно-хворі, божевільні.

Це справжнє посполите рушення. Коли б можна було їх якось мобілізувати, вони, без сумніву, склали б армію більшу за татарську орду, а то й усі, скажімо, озброєні сили Хмельницького під Корсунем чи під Пилявцями.

Жодна статистика не взялася б узяти їх на облік, бо число „політературених посполитих" серед письменної української людности разюче переважало б тих невинних, що не вкусили ще від древа літературного добра і зла.

Але перейдімо до окремих представників цього цікавого руху. Двері редакційної кімнати несміливо одчиняються й до кімнати входить парубок у піджаці й синій „вишівській" кепці. З обличчя йому можна дати 21—22 роки. Його кроки непевні, рухи соромливі. Перед самим столом він оступається, дивиться стурбовано собі під ноги, відтак одкашлюється й, густо зашарившись, каже до мене:

— У мене тут... того... вірша оце написав...

Хлопець ще більше ніяковіє і це „вірша написав" у нього виходить так, ніби це не до редакції ілюстрованого журнала він прийшов, а до поліклініки і це перед ним — не секретар цього журнала, а лікар-венеролог, якому молодий пацієнт, що вперше сів на слизькому, соромлячись своєї непристойної хвороби, так само каже:

— Тут у мене, товаришу лікар, щось... того... Чи не можна б його швидше вилікувати?..

Саме слово „Редакція“, очевидно, дуже впливає на хлопця, він тремтячими руками добуває відкілясь із-за пазухи зшитка з розмальованою його ж рукою обкладинкою і благаюче дивиться на мене.

— Тут їх багатенько є. Може хоч якийнебудь із них — того... Так ви, товаришу, вже, будь ласка, якщо можна, так — того...

Мені шкода парубка, бо я вже нюхом чую, що там буде за тими дитячими визерунками на обкладинці, і мені хочеться його якось потішити. Я питаю його, хто він такий, що він читав із сучасної української літератури та з класиків. Парубок трохи заспокоюється, каже, що він учиться на робфаці КІНГ'у, з класиків він нічого не читав, а з сучасної — фейлетони Остапа Вишні й Сосюру. Тоді я кажу парубкові:

— Добре. Я прочитаю ваші вірші. Або ж надрукуємо, якщо підійде, або ж буде відповідь у „Поштовій скриньці“ журналу.

Парубок від слова „надрукуємо“ зовсім оговтався і навіть посмілішав, наче я йому сказав, що його хворобу можна вилікувати за три дні:

— А чи скоро ж надрукуєте? В с л і д у ю ч о м у номері?..

— То вже не скажу — побачимо.

Лице парубкові сяє щасливою усмішкою, з піднесеним настроєм він майже вистрибом зникає з кімнати.

Я беру його зшитка з кволою надією знайти там щось справді придатне до друку, але на першій же сторінці мені неприємно впадає в око:

Я не хочу бути поетом,
Бо поет бачить людські страждання,
А я — я не можу дивитись у вічі стражданням,
Я вмру, я з в і р ю ю з розпуки.

Щось хлопець думав, щось мудрував і, кінець-кінцем, „озвірючився". Хлопець дістав відповідь у „Поштовій скриньці" і більше не приходив і не надсилав віршів. Чи ж видужав він, чи ще й досі „звірює" по інших уже редакціях?..

Та не можна сказати, щоб цей парубок типовий для всієї необчисленної маси тих, що починають писати, що, мов шпильки до магніту, липуть до ротаційної машини нашої друкарні. Це один тільки варіянт отого різноманітного й барвистого типу, що в нас звичайно так повторно зветься — „початкуючий". А цих варіянтів багато ще. Ось до редакційної кімнати входить похапцем у селянській чумарці парубійко. Йому з виду теж не більше 22-ох років. Він досить рішуче підходить до мого столу й перебиває мою розмову з якимсь відвідувачем:

— Ви секретар? Я пишу вірші, оповідання й драми. Ось вам — вірш.

Парубійко витягає з кишені заялозений шмат паперу й голосом, що не припускає ніяких заперечень, каже мені:

— Прочитайте, будьте ласка, негайно, бо мені треба ще до сільбанку збігати й на поїзд до Білої Церкви поспіти. Да, — а скільки ви платите за вірш? Ви його в с л і д у ю ч о м у номері надрукуєте?

Я беру його вірша й мовчки читаю. Вірш короткий, а проте виразний:

КОЛЕКТИВ

Один косе,
Другий возе,
Третій на Фордзоні...
Біжить Рось,
Купки хтось.

Реве вода турбиною.
Живуть хлопці
Комуною.

Парубійко був дуже здивований і образився, коли я делікатно сказав йому, що вірш нам не підходить...

Далебі, я згадав, що письменницьке посвідчення à la: „Пред'явник цього Грицько Голий є дійсно письменник, що пише вірші, оповідання, драми, романи й повісті, що підписами і печаткою стверджується..." могло бути тільки десь у гоморесці, а не насправжки, але в моїй практиці трапився й такий випадок. Робфаківець,[1] неможливі вірші якого кілька днів тому я одмовився помістити, прибіг раптом захеканий до мене й попросив не що інше, як:

— Видайте мені, товаришу, посвідчення, що я пишу вірші...

— Для чого це вам треба? — дивувався я.

— Та, бачите, — мені дуже потрібна кімната, а в Лаврі є одна вільна, тільки туди так не пускають. Я їм сказав, що я письменник, а вони не вірять...

Робфаківець ніяк не міг зрозуміти, що це за редакція така, що не видає письменницьких посвідчень.

Це все я писав про тих, що самі приходять до редакції, що їх можна спостерігати в натурі, але крім них, є ще й безліч тих, що одписують із провінції, що їх вдачу, нахили й причини, які штовхнули їх на цей згубний шлях, пізнаєш із їхніх листів і надісланих творів. Ці, здебільшого, вже не такі завзяті. Їхні листи стогнуть від благання, смиренности й часто до того всього ще й — автобіографії.

---

[1] Студент робітничого факультету.

Ось один зразок: „Шановні товариші! Почуваючи в собі поетичні пориви, маючи з самих малих літ нахил до описування того, що я почуваю, що бачу й що зворушує мої мрії, я вперше насмілився послати до вас свій мізерний твір...“ Далі йде докладна автобіографія і під кінець: „Може там можна буде мого вірша якнебудь пропустить, то, будь ласка“...

Або ще: „Коли моя бідненька поезія, — не буду казати, що припаде Вам до вподоби, але щось трішечки підійде до печаті, то прошу помістить у Вашому жрналі“. Іноді хоч, правда, рідко буває, що молодий автор не від того, щоб стати в незалежну позу: „Писавши цей вірш, я і не думав надсилати його для друкування, але по бажанню та проханню читавших його надсилаю“. Автор додає до свого вірша ще й фотографічну картку.

Трапляється й так, що автор сам розуміє, що йому з його віршем „не переливки“ й він подає до вірша пояснення: „За коріння, що дрижить від вдарів води, що злитить із пролитої водою дороги, я підозріваю закордонний капіталістичний клас“...

Але бувають і інші вірші. Я розірвав коверту й прочитав писаного жіночою рукою листа. Авторка пише, що це її перша спроба й, наколи її два вірші не годяться до друку, вона просить, щоб їй не відповідати в „Поштовій скриньці“, бо їй буде боляче. Ні адреси, ні прізвища, — тільки дві літери М. Ч. Я пробіг очима перші рядки й вони одразу чогось запали мені в пам'ять:

Ти уже уходиш?
Ну іди...
Я б тобі плеснула
Кислоти!..

Першого вірша, розуміється, не можна було друкувати вже хоч би через оту „кислоту", але він зворушив мене своєю щирістю і безпосередністю. Я зараз же прочитав другого. Там було:

Високосинь — зеленодаль...
Співець незримий десь в блакиті...
Я потоплю свій сивий жаль
В хвилястім цім, як море, житі.
Хай п'ють проміння золоте
Натомлені і хворі груди, —
Мене ніхто, ніхто не жде...
Та не спішу і я нікуди...

Не можна сказати, щоб ці вірші визначались би великими формальними досягненнями, вони досить прості й безпретенсійні, але щось було в них, чи може в нервовому жіночому письмі, чи просто в моїй інтуїції, що примусило мене кілька разів перечитати їх і задуматись. Хто така ця авторка? Мені чогось здається, що інтуїція не зрадила мене на цей раз: я певний, що авторка цих віршів — це одна з тих, що повернулись із своєї весняної ночі „без черемухи", кажучи за російським письменником Пантелеймоном Романовим. Дівчина не пішла далі топтати конвалію і рвати бузок, її раптом зраджено, і ось:

Мене ніхто, ніхто не жде...
Та не спішу і я нікуди...

Мені здається, що ця дівчина ніколи й не гадала писати, принаймі, її другий вірш видруковано, а в „Поштовій скринці" я радив їй неодмінно писати, але сталось дивне: ніхто не зголосився і не прийшов одержувати гонорар... Дівчина написала ці два вірші тоді, коли „луна, как і всегда, била с правой стороны", але давно вже обсипалась черемуха і зів'яв бузковий кущ. Адже ж бу-

вае потреба в людини, коли її пече і крає співати або деклямувати щось таке, що саме імпонує її стану. Вірші цієї невідомої авторки вийшли теплі, щирі, від серця. Отак іноді зовсім негарне обличчя в моменти найбільшого піднесення або глибокої туги стане раптом прекрасне, щоб потім згодом знову нікого не вражати й нікого не приваблювати. Я довго чогось почував незрозумілу тривогу й ніяк не міг забути отих останніх рядків:

Мене ніхто, ніхто не жде...
Та не спішу і я нікуди...

Автор цих рядків був, без сумніву, поза „посполитим рушенням" у літературу, але він, леле, був один із небагатьох, що зворушували в простих, невибагливих рядках і полишали в пам'яті свій слід.

ДЛЯ ЧОГО ПИШУТЬ І ПРО ЩО ПИШУТЬ

Для чого, справді, пишуть ці нікудишні вірші й нудні, беззмістовні оповідання люди, що мають свою роботу, а то й свій певний фах? Адже ж студент, що склав іспита до ВИШ'у, або, скажімо, вчитель чи кооператор тямлять же, що між пристойним більш-менш віршем і поезією на кшталт:

„Єкатєріна Вєлікая О.
Прієхала в Царское Сєло",

між слабеньким оповіданням і писаниною в стилі „Пих! пах! Ой-ой-ой, умирает зайчик мой", хай навіть цього зайчика добре нашпиговано червоною охрою, — різниця величезна. Не можуть же розуміти цього, й, одначе, все ж таки пишуть! Я так і не знайшов, чим пояснити це, і мені залишається або ж припустити наявність якоїсь масової літературної психози, або ж погодитись се-

рйозно із теорією чинности атавізму від наших чубатих предків, про що я писав раніше. Але подивімось на кілька прикладів із життя.

Катрю я зустрів типовою молодицею, навіть і не молодицею, а — коли взяти на увагу її здоровенну хустку, повний вид і круглі великі сережки — чимось таким, що вбирається в одне затаскане слово: баба. А дев'ятнадцятого року це була тендітна, кокетлива панна з вищих жіночих курсів... Дарма, що вона була тоді в „незалежниках" (У. С.-Д. Р. П. незалежні), проте її маніри, поведінка й зовнішній вигляд були на кілька ступенів вищі від загального, поширеного тоді тону „української панночки" (сива шапка, чумарка, чобітки й, неодмінно, приналежність до есерів). Катря вела перед на всяких студентських зборах і вечірках, вона була досить розвинена і з нею було цікаво говорити. Але тепер!.. Катря каже, що вона кілька років як одружилась і живе на хуторі, господарює сама. Мені раптом чомусь пригадались Столипинські отруби, і враз верескливими табунцями й чередками промайнули в уяві підсвинки, гуси, індики, корови. Все це я уявив у занадто натуралістичному вигляді, і ця метаморфоза з Катрею видалась мені кумедною. Я посміхнувся. Певно, Катря відчула це й на виправдання своє вона поспішила сказати:

— Та я не тільки господарюю, я переводжу там і культосвітню роботу...

— ?

— Я пишу вірші, оповідання й п'єси, а потім у сусідньому селі їх виставляємо з драматичним гуртком у сельбуді.

Катря пише вірші? Оповідання, п'єси? Мені хотілось їй сказати:

— Залишайтесь, Катрю, краще просто курку-

лихою, викохуйте добрі кабани, робіть на Різдво ковбаси, припасайте сало, женіть, навіть, нишком самогон, але не пишіть віршів!

Проте я враз зів'яв, мені стало до позіхання нудно, я похапцем попрощався і мерщій подався від Катрі та її „культосвітньої роботи".

Одного разу, читаючи свіжу порцію віршів, що їх принесла пошта, я прочитав такі теревені:

Барабани, барабани,
В ногу разом треба йти...

і так далі в такому ж дусі.

Не задумуючись над питанням, що за один автор цих чудернацьких рядків, я відповів йому у „Поштовій скриньці", що — „барабани, взагалі, самі не ходять, їх носять, тим то й вірш не піде". Через кілька днів його знайомий сказав мені з жалем, що автор — поважна людина, досить уже літня, агроном, і, мовляв, не слід було б йому так „іронічно" відповідати.

Мене вразило не те, що у відповіді була якась нетактовність: коли вірш нікуди не годиться, треба авторові про це одверто сказати і сказати так, щоб він зрозумів конечну потребу ліквідувати якось цю свою ґанджу, адже графоманія — це, власне, як то кажуть медики: не ганьба, а велике нещастя. Мене страшенно вразив контраст: якісь піонерські барабани, що самі аж ніяк не можуть „в ногу йти", і агроном з угноєнням ґрунтів, морфологією рослин etc...

Так: „Темна наша батьківщина! Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему і зойкає росою на обніжках своїх золотих ланів. Блукає вона за вітряками і ніяк не найде веселого шляху... Темна наша батьківщина!.."

Коли мені хочеться уявити собі велике обличчя

того „початкуючого“ автора, що, мов соняшник до сонця, лине до літератури, я пригадую собі такий випадок. До редакційної кімнати увійшло троє. Увійшли вони якось занадто урочисто й впевнено так, що всі присутні в мене відвідувачі одразу замовкли й нашорошились. Це була літня, але старанно й тонко підфарбована й напарфумована „мамаша“ (саме — „мамаша“!), донька років 15-ти й п'ятилітній пестун непівського життя.

„Мамаша“ підпливла до стільця й поважно сіла, донька смиренно стала позад неї, поклавши тендітні руки на спинку стільця, а п'ятилітній пестун роззявив рота й вивалив на мене лупаті з ознаками дегенерації баньки, мов розглядав якесь чудисько.

„Мамаша“ поклала на мій стіл дорогий редикюль, оддихала ядуху і заливчастим томним голосом недбало звернулась до мене:

— Моя дочь пішет стіхі... Лідочка, дай сюда сваю тетрадку. Вот харошій стішок, напрімер, о Паріжской комунє.

Донька, як учителеві німецької мови — диктат, подала мені тоненького альбомчика. В таких альбомчиках, з такими ж квітками та янголятами років двадцять тому такі ж самі доньки самих мамаш писали:

Дарю тебе корзінку —
Она із тростніка,
В ней фунта два малінкі
І ножкі с індюка.

Тепер там був вірш про Паризьку комуну...

Мене це просто приголомшило. Перше, ніж читати вірша, я скоса глянув на „мамашу“. Таких жінок можна зустрінути тільки на Хрещатику в робочу пору, коли вони роблять свою ранкову променаду, ведучи на ремінці якогось огрядного

білого цуцика. Я навіть пробіг очима по кімнаті: чи не привела, глядіть, ця пані й сюди того цуцика, але цуцика не було. Для таких „мамаш“ ще й досі „самопер пре до мордописа“, вони, захлинаючись, розповідають усяку нісенітницю й сміховини про українізацію, але вірш, вірш про Паризьку комуну був написаний українською мовою! Розуміється, його не можна було друкувати, це були просто дитячі, нікудишні вправи, але, як кажуть: факти лишаються фактами... Мені пригадався тоді ж другий вірш російською мовою якогось червоного командира, що я його нещодавно одержав:

Лондон, „Белий дом“, Вашінгтон і Рім
Нам готовят тінь-ді-рінь...

Але, далебі, цей вірш був у сто разів симпатичніший і цікавший за ту Паризьку комуну „на украинском языке“.

Молода жидівка з Одеси, яка допіру скінчила ВИШ, принесла мені якось свої вірші українською мовою. Вона зовсім не вміла говорити по-українському. Я здивувався:

— Чому ж ви пишете вірші українською мовою?

Дівчина зашарилась і соромливо сказала:

— Очень красівий язик. . . . . .

. . . . . .

Про що пишуть ці молоді автори? Що саме їм надає натхнення, що спонукує їх братись за перо, щоб потім мерщій податись із свіжим віршем до найближчої редакції?

На це годі дати одну відповідь, що охопила б увесь той матеріял, яким молоді автори крутять, мов циган сонцем. Їхня тематика (маємо на увазі тут поетичну) така неосяжна, така часом несподівана і в той же час така трафаретна (це ніби ло-

гічний nonsens, але насправді воно так), така убога, що іноді важко навіть подумати, в які тематичні нетрі „притарабанить парнаська бенеря“ молодого поета.

Раніш було такий поет мав певне амплюа: він писав про кохання, милувався з нашого рідного „малоросійського“ місяченька, млів, коли замість „Аїди“ в українській опері, слухав сольо хуторянського соловейка тощо. Але цей антураж лежить тепер у нафталіні і, хіба що якийсь завзятий просвітянин наважиться витягнути їх із бабусиної скрині, не ризикуючи тим самим припорошити чіткість своєї ідеології. Тоді звичайно з Чернечої гори встає химерна тінь Тараса Григоровича (без традиційного кожуха і без такої ж традиційної шапки) і гірко посміхається з таких, наприклад, рядків:

Показався із-за гори
Діжою білолиций,
Мов той човен в синім морі
Із-за гори виринав...

Але молодий автор, здебільшого, не такий уже наївний, щоб не знати, на що саме тепер є попит, він знає, що квітоньками всякими редакторові туману не напустиш, що всі оті „місяченьки та личка з карими очима й коханнячком“ — то тепер уже „гнила риба“, яку навіть наша кооперативна крамниця соромиться показати своєму покупцеві. Треба, мовляв, свіжішого краму. І ось молодий автор, упріваючи, щиро тягне до своєї поезії — залізо, бетон, трактора, радіо. Та ба — хоч і багато ще мабуть років даватиме Криворіжжя залізо всьому СРСР, проте всіх залізних покладів його не вистачило б і на один рік, коли б усе те залізо, що його так легко розкидають молоді автори на

пустирях своєї творчости, мало б реальну вагу і хоч маленьку вартість.

Отже volens nolens, а все ж молодий автор мусить пускатись і того рятувального в сучасній поезії заліза й шукати „більш сьогоднішніх“ тем. Ну, чим, скажіть, не „сьогоднішній“ хоч би такий вірш, зважаючи на боротьбу ЦК з опозицією, позику на індустріялізацію тощо:

Не знаю я,
Чи може це так буть,
Щоб ми в одній своїй країні
Побудували соціялізм...

„Сучасність“ — ось морока для молодого автора, але без неї не обійтись, хоч вона часом призводить автора до протилежних наслідків. Я знав (листовно) одного такого поета-фахівця, в китайських справах. Кожна подія в Китаї хвилювала його і зворушувала, він не міг не писати про це вірші. Але трапився такий казус. Чи то може газети на той глухий куток, де сидів мій автор, запізно приходили, чи може його вірші чогось на пошті затримувались, але кожна його негода, присвячена котромусь із діячів китайської революції, надходила до редакції вже тоді, коли цей діяч зраджував революцію, а його син у Москві зрікався свого батька контрреволюціонера. Отже всі ці вірші, присвячені Чан-Кай-Ші, Фин-Юнь-Сянові тощо, признатись, не такі вже й погані, швидко летіли до кошика. Молодому авторові просто фатально не щастило з Китаєм і „сучасністю“!..

Молодому авторові хочеться бути оригінальним, для нього немає більшої образи, як сказати: — У вас, товаришу, помітно вплив Тичини, або Сосюри, скажімо. Автор боїться тих впливів, як

криміналу, через те він згоджується поставити раптом серед українського села мінарет і якунебудь сільську Марусю озвіздити на Маріету, аби це було хоч трохи оригінально. Ось вам один із таких творів:

Синьою наміткою напнулось село,
Ген в небі вершок мінарета.
„Чи скоро приїдуть в село
Шефи?" питає мене Маріета.

Автор щиро хотів написати оригінального вірша під знаком „смичкі города с селом", але хіба то, з кінцем, його вина, що вірш вийшов, як то кажуть — „ні к селу, ні к городу"...

Летючи навзаводи за оригінальністю, молодий автор часом залітає на самісінький краєчок прірви, що розмежовує нормальну мову з непевним маячінням. Хто розбере, про що тут мова мовиться:

Нам не нужні потухші вогні,
Серця більше вони не загріють,
Хай морочать північні тіні,
Поки вітри і решткн розвіють.

Про цю нісенітницю можна сказати хібащо словами Чехівського героя: „Етот пісатєль туманно пішєт"...

Дивна все ж таки річ: масовий молодий автор на 80% свого складу — песиміст. Поза залізобетонними мурами й височеннимн радіо-щоглами його охоплює сум. Бактерії занепадництва занадто рано потрапляють до його молодого поетичного організму, і кожний, хоч трохи пристойний молодий автор уважає за свій громадський обов'язок пожуритися:

Дорога — степ, а небо сине,
Летять по проводах слова.
А думка лине, лине, лине,
Болить, кружиться голова.

Власне кажучи, кожна людина, що, замість підручника хемії чи там бухгалтерського гросбуха, сідає писати вірші, не маючи до того ніякого хисту, вже, очевидно, має свого „бзика". Але є автори, що в них цей „бзик" — перманентний, він давно вже перейшов у хроніку, набув собі хоробливого стажу й не менш хоробливої кваліфікації. Це звичайні божевільні. Проте вони цілком безпечні й навіть, коли хочете, — страшенні симпатяги. Я познайомлю вас, читачу, із ними. Щоб показати вам усіх нещасних, що мені їх трапилось бачити на цьому карколомному шляху до легкої слави, я приховав на останнє ще двох. Це один — „Великий диктатор", а другий — автор повісти „Импонирующая квартира или сущий ад с глазами сатаны".

Цим питанням мусять зацікавитись лікарі-психіятри, а я сам не можу пояснити, чому божевільних так вабить редакція. Майже всі теперішні українські радянські редакції знають легендарного Павла Тичину з глухої провінції, що засипав їх своїми божевільними віршами й скаржився, що йому не сплачують гонорару за „Сонячні кларнети" та „Вітер з України"; з'явився був подвійник Хвильового, я сам бачив нещодавно одного психа, що видавав себе за Андрія Хвилю і пропонував свої твори. Їх, кінець-кінцем, багато тиняється по наших редакціях, заваджаючи працювати редакційним співробітникам, але я спинюсь зараз тільки на двох найцікавіших.

З „Великим диктатором" у мене утворились досить таки приятельські стосунки, і, далебі, я колись таки напишу про нього цілу повість. Ми познайомились із ним так: якось до мого стола в ре-

дакції підійшов дід. Власне — „дід“ до нього не підходило б, це скоріше був „дєдушка“, але наша мова ще не створила слова, що увібрало б у себе поняття російського „дєдушки“: „дід“ — занадто гостро й суворо, „дідусь“ — занадто м'яко й солодкувато. Так ось цей „дєдушка“, дебелої постави, з лагідними очима й великими рум'янцями на щоках, підійшов до мене. На голові йому була довга грива сивого волосся під Карла Маркса, але це не перешкоджало йому в цілому являти собою типа, близького до категорії „попа-ростриги“.

„Дєдушка“ простягнув мені руку й одрекомендувався:

— Борец за справедлівость і віновнік усіх нєдостатков Совєтской Райросії, что значіт — автор, Кирилл Самойленко.

Я спочатку не збагнув, у чому тут річ, і здивовано оглянув „дєдушку“.

— У мене тут і візитні карточки є, пожалуйста, возьміть на пам'ять.

Він, справді, видобув із бокової кишені кілька карток та етикеток. Я уважно оглянув їх. Вони чомусь одразу заінтриґували мене:

КИРИЛО ІВАНОВИЧ САМІЙЛЕНКО
Член Українського Клюбу в Києві

КИРИЛЛЪ ИВАНОВИЧЬ САМОЙЛЕНКО
Членъ Киевскаго Общества Пчеловодовъ и Русскаго Купеческаго Собранія

Обидві картки складено однаковісінькими літерами, в одній якійсь друкарні й, очевидно, в один

і той же час. Коло карток лежали кольорові етикетки:

САМЫЙ ПОЛЕЗНЫЙ НАПИТОК
СТАРО-ВЫДЕРЖАННЫЙ
ЗАПОРОЖСКІЙ МЕДЪ
Кіевскаго № 3 завода
К. И. Самойленко

Нижче на цій самій етикетці намальовано лисуватого хахла з повногрудою, вишиваною малоросіянкою, що тримають кухлі „запорожскаго меда“ і мило, очевидно, з насолоди посміхаються. На другій етикетці досить переконливо надруковано: „Покупайте липовый медъ, полезный по свидетельству врачей, из пасеки К. И. Самойленка“. На етикетці, ніби пришпилені, прилипли дві бджолі.

Мені одразу чомусь здалося, що у „виновника всіх недостатков Советской Райросії“ щось не гаразд із бджолами. І я не помилився. Він залишив мені вірша, кілька якихось аркушів, писаних машинкою до письма, адресу і, що я не мав тоді часу із ним більше поговорити, він ввічливо вклонився і пішов.

Вдома я прочитав його папери. Їх писано російською й українською мовами, але ярижкою. Вірш не справив на мене враження. Він починався так:

Ой, що ж то в нас таке случилось,
Що наша золотая Советская власть народилась...

Таких віршів з більшим чи меншим еквівалентом безглуздя я прочитав безліч. А ось проза його, чи точніше — його життьові пригоди, вкла-

дені в повістярську форму! Це вже було щось іншого.

Ось, приміром, один із розділів цієї книги, що її автор на своїй кабалістичній мові назвав „Изходящий“:

БЕСЕДА

Философа Карла Самойлова (в автора його ім'я й прізвище трансформується залежно від мети й змісту його твору: Кирило, Кирилл, Карл, Самійленко, Самойленко, Самойлов. — Б. А.-Д.) с Профессором Университета св. Владимира Капустинским.

Професор спросил: „Чем могу служить?“ Философ говорит: „Я к вашей милости. Исследуйте мое умственное здоровье, ибо я берусь за весьма большое дело исправить все Райроссийское недоразумение“. Фактически философ себя окрыл. Профессор, как врач душевно-больных, посадил его на скамейку нервных и начал ему, т. е. философу, говорит комплименты. Философ, замечая, извиняется, что сразу говорит на 2-х языках и говорит Профессору: „Простите, что я говорю русско-украинским наречием, мой разговор один ученый одобрил, сказал, что, если-бы так все говорили, то вышел бы очень превосходный язык“. Профессор Капустинский стал продолжительно хохотать, смотря вокруг учеников своих — студентов и студенток. Философ ничуть не сконфузился и сказал Профессору: „Я с малых юных лет не любил ироний, шуток всяких, и вам высокопоставленным не йдет смеяться, разве только улыбнуться. Вы посмотрите, г. Профессор, на портреты Шевченка, Ленина, Луначарского и др.

великих людей — на их лицах никаких смехов не заметно...“

Далі „філософ Карл Самойлов“ каже професорові, що він давно почуває в собі дар пророкувати, що він передбачив і японську і німецьку війни, він знав, що Романови загинуть і буде революція і що тепер він, „как древние коммунисты Иисус Христос и Моисей“, мусить поїхати до Москви в „Центральный Совет“ і одкрити їм істину, бо влада на місцях його не задовольняє цілком. „Я наблюдаю уже седьмой год, как местное некоторое начальство желает нашему доблесному Советскому Сенату, как будто бы они сами себе правят, а о Главном Центральном Совете и не думают. Вот, как хотите, г. Профессор, так меня и понимайте, а свидетельство мне для Центрального Совета дайте. Не знаю, какой вы партии состоите, а я партии всего мира от востока и до запада, всему миру доброжелатель и великий диктатор“.

В такому ж стилі були й інші аркуші.

Я зацікавився „Великим диктатором“. Найближчої неділі я поїхав трамваєм до нього додому, маючи в кишені його адресу.

Будинок, де жив „Великий диктатор“, я і раніш колись запримітив. Тепер, коли я напевно знав, що це саме і є резиденція „Великого диктатора“, він мені видався символічним. Серед кількаповерхових кам'яниць, на тій вулиці, де точились історичні події 1917—18 року, останній у перії, що обривається глибоким ровом, цей затишний одноповерховий будиночок, що тільки одним боком вилізав на вулицю з садка, був ніби за представника чогось минулого, чогось такого, що вже одійшло набезвік. Похмурі фабричні стіни, башти й стрільниці, підкурені димом, далекі, глухі відгуки

вдарів парового молота підкреслювали самотність цього будинку. Я люблю такі будинки, — з них можна, як із книги, читати прекумедні повісті колишнього. В них задержався аромат старосвітських батюшок та матушок, Пульхерої Іванівни, Афанасія Івановича, і отам, за квітчастим паравано́м, далебі, стоять навшпиньки і підслуховують вашу розмову Бобчинський з Добчинським.

Певно, через це все я давно вже знав цей будинок. Я пам'ятаю навіть табличку на паркані, що пишалась недавніми роками:

ПРОХОЖІЙ, НЕ НАРУШАЙ ПОКОЯ
ЗДЕСЬ МИРНО ЖИВУЩАГО

Тепер цієї таблички вже не було. Я пройшов сінцями і якимись закамарками перше, ніж потрапив до пенатів „Великого диктатора". В його кімнаті, заваленій усяким лахміттям, поламаними меблями, іконами й фотографіями, крім „Великого диктатора" сидів ще якийсь попишько. „Великий диктатор" жваво уминав галушки, а попишько дудлив, присмоктуючи, слив'янку. Мій прихід страшенно потішив „Великого диктатора", він покинув галушки й заходився мене роздягати й умощувати, попишько ж чогось затурбувався, нишком одставив від себе недопиту чарку і поспішно витер долонею масні губи.

Перше, що мені впало в око в кімнаті — це фотографії. Їх було занадто багато. Великі й малі, з одним або двома експонатами на них — вони всі показували „Великого диктатора" на різних етапах його, кінець-кінцем, цікавого життя. На одній із них подано досить пікантне видовище: „Великий диктатор", коли йому було років 32—33, рачки вилазить з-під бутафорського каміння. Щось

нагадала мені ця фотографія. Я задумався і раптом мені стало ясно все. Я швидко спитав „Великого диктатора“:

— Скажіть, чи ви не писали пасічницькі книги?

— Аякже — писав! Ось тут у мене є, я зараз вам дам...

„Великий диктатор“ поліз до шухляди, а я не втерпів ще його спитати:

— А, п'єса „Дванадцять чародійниць“ — ваша?..

З підлоги почулось ніби трохи навіть ображене, що я ще питаю:

— Ну да моя! Я зараз...

Він. Далебі він! Та я ж його прекрасно знаю. Два роки тому мені випадково про нього розповідали багато цікавого.

Послухайте ж, читачу, історію, як „Великий диктатор“ почав писати й до чого все це призвело. Ця історія повчальна для багатьох „початкуючих“.

Кирило Іванович Самійленко своїм соціяльним станом наближався до категорії куркулів. Він ледве знав письма й кохався в бджільництві. Можливо, що за часів воєнного комунізму його добре таки потрусили б, можливо, що тепер би він орендував якогось млина і всякими правдами й неправдами доживав би покладену йому від невідомого фатуму кількість літ. Але сталось інакше. Випадок іноді дарує нам такі несподіванки, що від них шкереберть перевертається все наше життя. Так було і з „Великим диктатором“. Ну треба ж було, щоб на лиху годину до „Великого диктатора“ відкілясь нагодився агроном, якому подобались бджільницькі методи Кирила Івановича. Кирило Іванович міг би вважати цього агронома за найлютішого собі ворога, якби його мозок тепер функціонував нормально. Як-

би ж то!.. Сталось так, що аґрономові замайнулось підбити Кирила Івановича на одну видавничу авантуру: Кирило Іванович має великий досвід у бджільництві, але він малописьменний, отже хай Кирило Іванович диктує, а аґроном писатиме.

Через якийсь час вийшла з друку книжка: „К. И. Самойленко, Какъ улучшить пчеловодство русскаго крестьянина". Це і погубило Кирила Івановича. Друковані літери, які позначили на обкладинці його прізвище й мали рознести по світу звістку, що на цій найпрекраснішій із планет живе й Кирило Іванович Самійленко, спантелечили його. Невдовзі Кирило Іванович написав і видрукував власним коштом п'єсу на шість дій „Дванадцять чародійниць"...

Було це діло ще до війни і маштаб українського літературного життя був настільки невеликий, що „Дванадцять чародійниць" одразу всі помітили. Тодішня українська критика зчинила страшенний галас, адже „Дванадцять чародійниць" могли хоч кого налякати, не кажучи вже за наш тодішній літературний хутір.

А в той час Кирило Іванович впевнено простував собі далі шляхом легкої слави. Йому вже замало було літературної слави і він топтав стежку до інших джерел популярности. У Кирила Івановича з'явилась манія фотографування. Він фотографувався в прекумедних позах, писав на світлинах усякі афоризми й незабаром на Хрещатику аматори малоросійського гумору разом із серією „Десять заповідей для нежонатих" набували й такі листівки: коло столу сидить розхристана людина; погляд їй несамовитий, рукави й штанини засукані; людина обіперлась на руку й глибоко замислилась, на столі дві миски, внизу напис — „Борщ та каша ида наша. Кирил Ма-

л о г р а м о т н ы й". Ви, читачу, певно, вже догадались, що ця людина є ніхто інший, як наш знайомий Кирило Іванович?

Цікава й друга листівка, що про неї я вже згадував: з-під бутафорського каміння вилазить добре одягнутий (піджак, комірець, краватка, чохли) Кирило Іванович, а внизу напис: О т а к, я к ц е к а м и н н я н у ж д а т а в о р о г и п р и д а в л ю ю т ь л ю д и н у, н о к а м и н ь в и ж и м а е м у д р о с т ь. К и р и л М а л о г р а м о т н ы й".

Одного разу Кирило Іванович, проходячи повз книгарню „Киевской старины, побачив у вітрині погруддя Шевченка та Франка. Кирило Іванович зайшов до книгарні й між ним та продавцем відбувся такий діялог:

— Де б я міг побачити майстра — мені треба зробити отаке погруддя...

— Так є ж готові погруддя, навіщо замовляти? Вам чиє треба — Шевченка чи Франка?

— Та ні — мені треба своє зробити...

*

Отже невинна на перший погляд брошурка „Какъ улучшить пчеловодство русскаго крестьянина" накоїла страшного лиха. Кирило Іванович почав згодом писати філософські трактати, пророкування й листи до губернаторів, міністрів і царя. Розуміється, його листи залишились „гласом вопіющого в пустине" і це завдало туги й суму Кирилові Івановичу. Підчас приїзду Миколи II до Києва Кирилові Івановичу пощастило навіть достукатись до Фридерикса (він просив авдієнції в царя), але зробити пророкування цареві йому не повелось, замість того він побачив самого Распутіна, що зачинив перед його носом двері.

Тепер Кирило Іванович засипає листами урядові

особи, а що відповіді так само не одержує, то іноді мусить знижуватись на окружний маштаб. Крім того, він пише свій безкінечний „Изходящий". Власне, не пише, а диктує своїй секретарці, що самоохотою взялась за цю сизифову працю. Це через те, що він диктує, а не сам пише, він і є диктатор; а що він диктує не абищо, а такі речі, що мають, кінець-кінцем, прислужитись людському щастю, Кирило Іванович величає себе Великим диктатором. Він показував мені цей свій „Изходящий" і я уривками прочитав дещо з нього. Далебі, якби його надрукувати, це була б, принаймні своєю оригінальністю й парадоксами, дуже цікава й весела книга аркушів друкованих на 20... Але „Изходящому" судилось облогом лежати й це дуже смутить його автора. „Великий диктатор" марно ходить по редакціях, пропонуючи надрукувати, бодай хоч, окремі розділи „Изходящого"...

Деякою антитезою „Великому диктаторові" є автор повісти „Импонирующая квартира или сущий ад с глазами сатаны".

Антитеза ця в тому, що, коли „Великого диктатора" література призвела до божевілля, то цього автора навпаки — з божевілля до літератури.

Це колишній учитель. Говорить він по-українському, хоч залюбки, як взагалі наші вчителі й артисти, переходить на російську. Його погубило житлове питання. Спочатку він сподівався одержати ордера на квартиру, але, коли з того нічого не вийшло, він уліз „нахрапом" до одної кімнати, що віддала йому його знайома, але мусів витримати протягом кількох місяців справжню облогу й штурми від своїх сусідів та правління житлокоопу, що мали свої пляни на цю кімнату. В процесі цієї боротьби за житлоплощу, що нераз перехо-

дила до бійки і народсуду, бідолаха-кватирант з'їхав з глузду...

Цю квартирну „Одиссею" й подано в повісті „Импонирующая квартира"...

Повість починається інтригуюче і, як на наш час, то досить сюжетно:

„Проливные дожди в августе и сентябре месяце 1925 года размыли крышу одного бесхозяйственного дома, в котором я жил. Мне оставалось находится под голубым шатром небес, на что я не имел никакого права уже по своему социальному положению"...

Автор подає досить багато цікавих типів, перепустивши їх, натурально, крізь призму своєї не цілком звичайної уяви. Його герої мають динамічний характер, на зразок цього неспокійного типа, що вночі раптом стріляє з револьвера під дверима авторової кімнати „для прочистки заржавелого дула, но отнюдь не для своей популярности и авторитета".

Авторові цієї повісти кортить навіть подати своєрідну ідеологію і він поділяє всю людність, що оточує його, не на кляси, а на групи: хамітів, термітів і хамелеонів. Щоб передати вдачу й нахили свого персонажу, автор уживає досить цікавого образу, наприклад: „злой квартирный гений черный негр", — з цього образу читач одразу має збагнути, що думки в цього громадянина — чорні, а наміри — ворожі.

Великого клопоту завдавало авторові питання, як назвати сина цього „черного негра". Він назвав його „циганом", але в нього з'явились якісь сумніви щодо влучности цього „образу" й він прийшов до мене в редакцію просити поради. Після деяких міркувань, він надумав його назвати „Юный злой гений чорный негр".

Цей автор морочив мені голову цілий місяць, поки я його якось не ублагав звернутись іще й до іншої редакції, бо в нас, мовляв, журнал, самі бачите, маленький, повістей не друкує.

ПЕСИМІСТИЧНЕ РЕЗЮМЕ

Я зайшов з вами, читачу, занадто далеко. Поле нашого овиду перейшло межі легкої слави й ладне збитись на ті манівці, де література стає вже симптомом психічної недуги. І я запевняю вас, читачу, що ми, досліджуючи амальґаму „літературних" проявів наших днів, могли б забитись іще далі в страшні нетрі. Але ми свідомо обмежили себе рямцями легкої слави на літературному шляху, щоб саме тут поставити запізнілу крапку й зажурено спустити додолу наші вії.

Становище бо, справді, дуже невідрадне, як подумати, що воно вийшло б, коли б хоч трохи далося обрахувати всю ту енергію, ввесь той запал і пристрасть, витрачені на „початкуючі" вірші й оповідання!.. Сараною суне політературений народ посполитий на редакційний огонь і нема йому спину. Я знаю одну редакцію (я гадаю — ви, читачу, повірите, що це не та редакція, де я служив), яка добрала цікавого способу рятуватись від цієї навали. Щоб не морочити собі голови над відповіддю кожному авторові окремо, чому не йде до друку його твір, редакція одразу видрукувала на машинці до письма кілька сотень стереотипної відповіді: „ваш твір недосконалий римою і внутрішнім ритмом, бракує йому свіжих образів, помітно чужі впливи"... тощо.

Я сумніваюсь, щоб ця фордизація редакційної роботи дуже тішила молодого автора, але в кожнім разі відповідь він одержує досить швидко

і йому залишається багато часу, щоб іще сподіватись собі успіху надалі.

Мені нераз, читаючи ці безкінечні стоси молодої творчости, спадало на думку — а що, якби можна було всю цю нашу молоду потенцію, що марно консервується в кустарних ямбах та хореях, скерувати в інший, пожиточніший бік! Хоч би, приміром, на навчання, учбу абощо.

Далебі, за кілька років ми мали б усі так звані „матеріяльні передумови державности“: лікарів, адвокатів, інженерів, пілотів і просто кваліфікованих людей. Але, якби ж то!..

Нещодавно я зустрів на пароплаві одного молодого вчителя, який допіру скінчив ІНО і оце їхав на посаду. Він мав у ВИШ'і чимало близьких товаришів із наших відомих молодих письменників.

— Не скажу, як це сталось, не розумію, що мене спантеличило, але і я почав був писати, — кається вчитель. — Ви уявляєте, — я навіть набрався нахабства однести свої „твори“ до „Життя й Революції“...

Тепер він сміявся з цього, як із колишнього юнацького гріха.

Я дивився на молоде, безвусе вчителеве лице й мені думалось: — чи ж багато їх таких, як оцей, що вже не писатимуть віршів?..

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

ДО КАНЕВА

Вечоріє. Погода ввесь час гуляє в дурня з Укрметом.[1] Хлюпоне дощ і раптом знову блакить. Якийсь чортяка в природі хитро глузує з бюлетенів:

— Ага! Ти пророкував дощ, а воно, диви — сонце...

Потім знову хлюпа, січе монотонна мжичка й знову на мурі, відкілясь із ремонтної комісії — блідий, недокрівний промінь.

Укрмет ще змагається, але дарма — я бачу крізь вікно рожевий захід і десь далеко в небі займається перша зірка. Укрмет і на цей раз програв. Мене Укрмет не обдурить, я вже знаю його поведенцію і вмію орієнтуватись у погоді: коли на бюлетені — дощ, значить буде — година, коли ж там година, — буде дощ. Отже ухвалено! Їду до Канева. Я одягаю за давніми прадідівськими традиціями вишивану сорочку — совєтизую її краваткою виробу Кустарспілки, насуваю кашкета, мацаю в кишені цигарки і — є! Пароплав „Комсомол". Це з таких, що швидко дійде, — не допливе, а долетить до Канева.

Тільки я не поїду І клясою. Та й що там цікавого? Ну — канапи м'які, люстра, скатертини. Але — що таке канапа? Вона м'яка й більше ні-

[1] Українська Метереологічна Станція.

чого. А потім теж дурного знайшли: їздити І-ою клясою, щоб подумати, що ти непман! Я вже переміг спокусу й кажу до касира:

— Прошу квитка ІІІ-ої кляси до Канева.

— Что такое, гражданін?

— Ви не розумієте?..

Мене штовхають під боки нетерплячі кулаки з черги:

— Не задерживайтє! Два звонка!!.. Здєсь білєти продают, а не українізуються!

Я розумію: тут українізація буде після дощиків... Я кажу до касира по-російському, беру квитка й уже стою на чардаку, і моя голова крутиться на всі боки, розглядаючи, де б його сісти.

Джу-у-у-у!!! Пароплавні колеса роблять сердито з води конфітурну піну й ми рушаємо.

Я наостанне ще повертаюсь до Києва, шлю привіт моргунам-ліхтарям, що безнадійно простягли до параплава срібні стежки, але мене полохає раптом десь під боком розсипчата вихляста гармошка й хрипкуватий тенор якогось земляка:

На австо-германській границі,
На Вислі широкій рєкє,
Там билися ми у окопах
На тєтой германській войне.

Земляк напинає баси й окселентує мигами:

Кручина була безпощадна,
І трупи лежали підряд,
Когда ж ми вступили в окопи,
Тоді розірвався снаряд...

Линуть назад стрімкі береги, одсуваються київські гори, вигнувся дугою Петровський міст і сховався за визубнем, а гармошка розливається, хлюпає по дрібненьких хвилях і тане десь у гаях над кручами.

...Пролежав салдат двоє суток,
На треті почав умирать.
Про дом, про родниє сімейства
Тоді він почав вспоминать...

Київ загортається темносинім напиналом, десь за горами випливає холоднувата заграва, темніє. Я сходжу східцями до III-ої кляси й до мене востанне долітає:

...Із Кракова пишуть газети,
Що син ваш убит на войне...

Лантухи, кошики, клунки, чиясь нога, спідниці. Коло мене поважний чолов'яга з довгими вусами серйозно витягнув ноги, а насупроти цвірінчать на клунках дві тьоті:

— І вигадали! На грами продавати! Зачем ето?

— А інтересно — скольки в кілє фунтів?

Чолов'яга одсунув на потилицю кашкета й протяжно запитав:

— От ви все балакаєте, а чи подумали ви, по-якому ви говорите? — Тьоті здивовано підвели голови:

— Це ви нащот войни? Та говорять про це тепер вездє і скрозь.

Чолов'яга насупився:

— Я не про те. По-якому ви говорите: по-російському чи по-українському? У нас усе так: приїде до города і вже навертає по-російському, а нема того, щоб, як оце казав Шевченко...

Ряба тьотя з ластовинням уся повернулась до чолов'яги:

— Да, да ето правда! Приїдеш у город — і вже тобі якось і неприлічно по-хахлацькому патякать.

— Та не по-„хахлацькому", а по-українському.

— Ну-да. Та й у деревні тепер, знаєте, отак: одно слово по-деревенському, а друге по-руськи.

— А от Шевченко говорить: „І світає, і смеркає, день божий минає... тільки я, мов окаянний, і день, і ніч плачу на розпуттях велелюдних і ніхто не бачить“... А що воно означає? А це виходить так, що, значить, і день проходить і ніч, і люди сплять і працюють знову. І ніхто не бачить ото, по-якому вони говорять. Не звертають, значить, уваги. А Шевченко й говорить: „плачу на розпуттях велелюдних, мов окаянний“... Ніхто не бачить, а він бачив.

Тьотя удає сумне обличчя й глибоко зітхає:

— Да... безпокойний був чоловєк... Конешно...

Гух! Ш-ш-ш... Що таке? Мілина!...

Я вистрибую на палубу. Непутящий попався „Комсомол“. Не тількищо ґраніту науки, а навіть і якогось поганенького піщаного дна не вгризе. Колеса безнадійно лопотять, сваряться на хвилю, розкидають бризки, береги одбігли за темряву й мовчать.

Ш-ш-ш... Поїхали, слава тобі... (вибачте) — товаришу капітане!

Я звертаюсь до стерника.

— А коли воно, товаришу, приїдемо до Канева?

— До Канева? — Стерник пихкає циґаркою й ліньки повертається до мене.

— Еге ж, до Канева — о котрій годині?

— Та отак, як побачимо між деревами баню, а потім хатки, ну, звєсно, ще завернути тричі, ото вже, значиться, й приїхали вакурат.

Я заспокоююсь, кладу подалі годинника й умощуюся на лантухові. А відкілясь із-за керми:

...І по вінтіку, по кірпічіку
Разобра-а-лі ми красний завод...

Пароплав зробив своє „джу-у-у“, подався напе-

ред, назад, передом, задом, — і ми прибились до пристані.

Я побожно переходжу місточок параплава і я вже на канівській землі. Але що таке? Я не бачу перед собою ні Тарасової могили, ні Канева?..

Ага, до могили — ліворуч, до Канева — праворуч. Розуміється, я спочатку піду до могили, а потім уже до мого приятеля Омелька Остаповича Покрутивуса. Іду. Власне, стрибаю через калюжі, болото, рівчаки. Канів! Самий що ні є — Канів!.. Що далі я йду, що більше мені відповідають стрічні молодиці та дітвора: „Та отам-о, за крайньою хатою на гору — і могила", моє серце розкладається на клясові й національні атоми, і мені кортить заспівати на все горло, щоб через Дніпро, кручі, лани, аж до самої Чернечої гори долетіло:

„Спи, Тарасе, тихо, тихо,
Поки Бог розбудить..."

Але мій скепсис перетяв усе. Поперше — що з пісні слова не викинеш, отже треба, виходить, співати „з Богом", а по-друге, чи можна ж співати „з Богом", коли, може, я сам мушу читати лекції з антирелігійної пропаганди? Мене виводять із цього непорозуміння молоді голоси екскурсантів із Черкас:

Ми деті тех, кто виступал
На бой с Центральной Радой, —
Свой паровоз он оставлял
І шол на барикади...

Щоб одігнати навісне оте „Спи, Тарасе", я теж і собі здитинююсь, почуваю, ніби мій батько і справді їздив на паровозі, а не на возі, і про себе підтягаю:

Наш паротяг, лети вперед!..

Мої ноги хоробро тепер товчуть болото, я приношу на офіру (не знаю — кому чи чому) свої задрипані штани, що забруднились по коліна, але йти все ж таки далеко. Я дивуюся з місцевої влади, — яке безладдя! Треба було або могилу ближче до пристані присунути, або пристань до могили, а то не можна ж, хоч як собі не хочете, примушувати прочан іти аж яку верству, чи пак кілометр із гаком.

А позаду знову зривається:

„Більше надії, брати!
Місця сумніву нема,
Сміло й твердо іти,
Просто ступать до мети"...

Це якраз доречі. Дуже розумна пісня. Її тільки й треба співати, коли вирушати в далеку, непевну дорогу. Але ось і мета. Я вистрибом перебігаю на східці, та тут далеко не вбіжиш. У-ух! Зате я задоволений. Справді, — гора, як гора, а на горі — могила. Тільки, що таке? Бачу п'єдесталь, бачу кожуха й шапку, а Тараса нема... Дивно... А може отой кирпатий дядько під шапкою і є Тарас? Я підходжу ближче й читаю на таблиці:

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

А-а-а!.. Ну, як написано, що — Шевченко, значить, він. Брехати ж не будуть. Він, він... Я сідаю на ослончику передихнути, а на мене вже кокетуючи дивляться із стовпчика виразні літери:

„17 июня 1925 г. были Нина и Коля".

До них вдерся лобурякою і наш:

„був Степан Мірошниченко".

Я не можу втерпіти, щоб не позначити цей славетний день, коли сюди принесло й мене, добуваю ножика й видряпую:

„Тут сидів я, витайте наших із Пирятина".

Я позначив тут свій слід і йду до хати, бо в хаті — дід. Дід над усіма дідами, що є на Україні. То є в нас „кооперативний дід“, то „комнезамський“, то „дід побутового театру“, — в „Плузі“ ще, правда, немає діда — там „папаша“, бо — молоді ще, не доросли до трактора, а тут вам — Шевченківський дід. Так би мовити — Всеукраїнський дід.

— Доброго здоров'ячка, товаришу діду!

— Здоровенькі були, здоровенькі...

Дід у білому піджакові для чогось раптом устав, замнявся:

— А ви скудова?

— З Києва.

— А-а-а, з Києва... Це добре, що з Києва... Воно правда...

Дід запитливо перебігає сіренькими очима крізь окуляри від моєї вишиваної сорочки з краваткою до комсомольської кепки і, видимо, ніяк не може орієнтуватись — чи власть, чи з „громадян“? Але я вже добре знаю: раз я оце стою лицем до села й спинею до Канева, значить, я повинен переводити „змичку“ й через це я переходжу до національних справ:

— Східці, діду, на могилу, того... попсувались дуже... Сам чортяка, не вам кажучи, ноги поламає...

— Та воно конешно... Протрухло вже... Нема того, щоб їх якось... А що там у городі по газетах пишуть?

Мою „змичку“ перебивають нові екскурсанти і я переходжу до другої кімнати, де висять рушники, плахти, бандура, „книга туристів“...

Я сідаю на самому краєчку дзиглика, обережно розгортаю „книгу туристів“ і читаю. Я розумію, що кожне поцікавилось би тими записами, що тут

їх є така сила, але я не маю змоги їх умістити й через те синтезую їх окремими представниками.

Кожний тут підписується відповідно до свого походження, сімейного стану, фаху, літ, індивідуального нахилу тощо.

Наприклад, кооператор звичайно пише так:

„Збалянсували ми, батьку, в своєму ССТ'ві видатки й прибутки і оце приїхав і я до тебе. Батьку Тарасе! Допоможи сельбанкові та інтегральній, а мені — благослови стати до шлюбу.

Кооператор Юхим Гаврилович Закупайленко."

Ось написав „щирий":

— „Батьку всієї Наддніпрянської, Наддністрянської, Кубанської, Зеленоклинівської України й усіх земель українських, розкиданих по всіх усюдах усього світу. Подивись лишень, батьку, та послухай, як п'ють із нас кляті вороги нашу кров і не нап'ються. Та дарма! Прийде час, що й ми будемо їхню пити! Їй-бо, будемо! Правда, батьку?

Поховайте та вставайте!..

Сільвестр Петрович Геть-Нечипайленко з дружиною Катериною й дітьми Богданом і Петром (одному 11 років, а другому 13. Доньки нема, але за твоєю допомогою, батьку, сподіваюсь, що незабаром буде)."

Далі: інспектор політосвіти колишньої повітової Глущини:

— „Товарищи! Я думаю, что вы все согласитесь с моим мнением насчет того, что каждый сознательный рабочий и крестьянин должен побывать на могиле великого украинського писателя-марксиста, так сказать, нашего первого украинского коммуниста-активиста-массовика — тов. Шевченко, ибо потому что так как он первый сказал: „Вся власть советам Р. К. и К. дов, смерть буржуазии

и социал-предателям, да здравствует Коммунистическая партия". Кроме того, я считаю, что такие экскурсии весьма и даже очень будут полезны для слушателей ликбеза. Сергей Лобарев."

Я перейнявся глибокими думками моїх попередників, узяв олівця й написав і собі:

„Батьку Тарасе! Нарешті і Я до тебе приїхав. Ти страждав за волю, і я теж страждаю. Ненавидять мене, знущаються, підкопуються під мене всякі бюрократи, фахівці-халтурники й усяка, батьку, контрреволюція (бо раз я себе вважаю за революціонера, то всі вони — контрреволюціонери). Тебе, батьку, звали Тарасом, а мене зовуть Петром. Допоможи мені, батьку, ще дряпонути дописа або фейлетона на всіх моїх ворогів.

Повстаньте, гнані і голодні!

Твій, батьку, правнук..."

Я зробив найголовніше. Тепер я щасливий, що кожний, хто писатиме в „книзі туристів" про себе, прочитає і моє ім'я, а це все одно, що вчепитися за чуба самій історії.

Я виходжу на край Чернечої гори, а підо мною перевертається ліньки з боку на бік Дніпро, бовваніють на обрії далекі ліси й тільки чайка, скиглячи десь понад берегом, порушує тишу. Ось зірвався відкілясь табунець крижнів і шугнув через Дніпро на Золотоноські болота. Я пригадав чогось Гоголя: „Редкая птіца долетіт до срєдіни Днєпра" — ну, чи можна ж було так безсоромно брехати? Це на його думку, табунець крижнів — „рєдкая птіца". Хоч би він був якийсь бідолаха мисливець, що тижнями ходить по болотах і навіть пір'я від якогось поганенького чиряка не побачить — я розумію, а то ж — Гоголь!

Я востанне дивлюсь на „лани широкополі, і Дні-

про, і кручі", розуміючи всю свою вагу і значення. Мені шкода тепер, що я не дописав у „Книзі":

— Всі, батьку, брехали! Тільки ти один та я пишемо по правді.

Але треба вже до пристані, і я поволі сходжу в долину.

ЗЕМЛЯ ГОРИТЬ

У шахті темній та глибокій
Працює брат наш робітник.
Д. Загул.

Стоїть неопоетизований пролетаріят,
що гігантським бичем підігнав історію.
М. Хвильовий.

Він такий чудний, наш Донбас. Хіба поймеш віри оку, глянувши у вікно вагону, що він — наш, український, Україна? Україна це ж ідилія хат, садки, „хрущі над вишнями гудуть". Україна — це океан золотої пшениці й блакитна ковбаня неба (автор тут дуже просить нервових читачів не хвилюватись: він зовсім ні на що не натякає „золотою пшеницею" і „блакитним небом", бо аж ніяк не винний, що трапилось випадкове збіговисько тих кольорів, які мирно собі живуть у природі, але часом дратують аматорів, нагадуючи їм раптом національний прапор...). Дядько в сіряку сперся на пужално біля забрьоханих конячок, плюс дівчата в „городських" кохтах лузають насіння — це закінчений український пейзаж для далекого мандрівника з поїзда прямого сполучення Ленінград — Одеса, Москва — Севастополь („Странно: від обикновенний, — при чом же тут українізація і ето іхнєє „ї" с двумя точкамі?.."). Проте, ні дядька в сіряку, ні сміхотливих українських дівчат не побачиш з нашого поїзду. Є ще

Україна. „Березіль", „Франківці", „Життя й Революція", „Гарт", українські письменники, українські мистці, українські композитори, капеля „Думка", ВУФКУ, ВУАН, Київська Академічна Опера („Тарас Бульба" й „Майська Ніч"), Микола Гладкий — „Новий український правопис" (— Ви подумайте: опять правопісаніе переменілі! Била когда то „кляса", потом стала „класа", тєпєрь опять „кляса"... Ето-же іздєвательство!..).

Але, де ж тут, серед цього барвного пустельного ляндшафту, Україна? Степ? Це правда, він тут — „степ і степ один без краю", але він — голий, закурений димами, запорошений пилом. Ні колишньої тирси, ні теперішньої пшениці та жита! Занедбаний, змарнований степ. Тільки там, і он там, і ондечки ліворуч — чорне коліщатко „копьору" і хеопсові піраміди тераконів. (Теракон? Велика гора коло шахти з видобутої з-під землі „породи"). Ні, це не той степ, що звик його уявляти собі змалечку; це навіть не звироднілий нащадок давнього Дикого Поля і незайманих вольностей низових; це зовсім, зовсім щось інше. Я довго дивився на його далекі відкриті звідусіль обрії, але він не навіяв мені жодних сантиментів, жодної історичної романтики. Донбаський це степ! Тут починається нова історія і якась нова своєрідна романтика. І хто зна: може тут, відціля, в наступні десятиліття, в майбутні віки, починається і нова Україна.

У переповненому ваґоні татари, китайці, росіяни, кілька наших селюків із торбинами. На роботу! На заробітки під землю, в „забой", до чорного з холодним відлиском кам'яного вугілля. Різні мови, різні думки, різні наміри, але одне спільне — заробити б у шахті! Десь глибоко, глибоко під землею, за десятки сажнів — поклади вугілля

й мовчазні нори штреків. Глухо цюкає кайлом забойник. А у вагоні — на всю пельку виспівує безпритульний знайоме і рязанцям, і гомельцям, і кримчакам, і нам:

...Прежде в родіну святую
Я направлю свой польот,
І спрашу я мать родную,
Как она теперь живьот.
Нету счастья, нету долі...

Хлоп'я поспішає вигукувати слова, воно нетерпляче чекає на виспівану копійку. Думка його не стежить за змістом пісні, вона влізла в два допитливих, в'юнких ока й пантрує пасажирських рук, що зрідка неохоче потягнуться до кишені витягнути хлопчині копійку. Думка в очах, а слова — в пронизливому, надірваному голосі, і голос — лемент розкиданої на роздоріжжях республік всесоюзної безпритульности:

І уж наверное могілка
Травой зельоной заросла...

У вагоні гомін. У вагоні весело. Шахтар на поверхні — що матрос на суходолі. І життя шахтарське — химерне, шалене, зрадливе. То, коли літа одберуть молодість і під вугільним порохом десь посріблять волосся, коли далеко позаду залишиться сила, пружність, швидкість, а попереду недорахована решта людського віку, коли чорний робітник звикне до чорної шахти, як колишній схимник до своєї домовини, тоді втихомирився шахтар. І хоч би яка там інша робота на стороні, він ніколи не покине вже свого забою, і його життя урветься десь у шахті чи коло шахти. А поки вирує весняною повінню молодість, а життя щоразу, щозміни стає чолом до смерти —

— Живи, шахтарю, на всю губу, пий життя,

тарам-трам-там-там! Бери дівку і йди за казарму. Нема? В шинок до перекупки — горілки! Шахтар сьогодні на землі, шахтар гуляє, шахтар веселий. Чуєте — шахтар сміється!

Тільки сезонники такі, як і колись, такі, як і завжди. Селюки! Розпуття: земля і шахта. Міцно ще держить їх земля в сільських царинах і зваблює заробітком шахта.

Тільки вони невеселі у ваґоні. Це „люзюки", „літуни". Справжній шахтар гордує перед „літуном". Хіба „літун" тямить, що таке шахта! „Літунові" тільки б сезон якось перетягнути. Йому тільки б на конячку чи там корівку хоч трохи розжитись, а там хоч завались проклята шахта. Тільки б трохи тих грошенят — а там мерщій назад, на село, до жінки, до батьків, на широкі веселі простори, на поле, до лісу.

Через те гордує „літунами" справжній шахтар. „Літуни" — селяни. Вони й у шахті залишаються селянами. В чорній пітьмі „забоїв" їм увижаються далекі стріхи й рівне поле. Ось група їх слухає старого забойника, що розповідає, як на „Марії" обірвалась із людьми кліть. Вони сплечились живою брилою і серйозно, уважно, боячись недочути якогось слова, слухають. Жаско роззявлені роти й очі — тужні очі бика, що нараз біля боєнь почув свою смерть. Завтра чи позавтра, чи за тиждень вони мовчазним, стурбованим натовпом уперше наблизяться до піраміди теракону й чорного колеса „копьору". Вони несміливо й боязко зайдуть у кліть і вперше за життя з жахом почують, як порина́є під ногами підлога в чорну прірву, і тоді знову їхні очі — очі призначеного на смерть бика.

Сезонники підгортають собі під ноги свої благенькі клунки й торби, щільніше горнуться один

до одного, як молоді рекрути перед першим боєм...

— Вразлива, зашмаргована сторінка з величної книги людського життя й людської праці... І тоді стає ніяково й дивно: на якого дідька везеш у валізі свою друковану книжку! Читатимеш на літературних вечірках по робітничих клюбах Сталінщини?[1] Хіба може зрівнятись будьякий літературний твір, найкращий шедевр клясика, всі книги, що існують на світі, з цією непофарбованою, реальною правдою, з тою вічною книгою про людей, що її тільки нужденна сторінка отут у вагоні, з нами... І тоді видаються такими мізерними й нікудишніми всі твої оповідання й повісті перед нескладною розповіддю робітника про катастрофу на шахті „Марія“ і про розчавлені, спотворені трупи щойно живих людей... І тоді хочеться бути просто слухачем, завжди слухачем, щоб слухати велику правду про безугавне, безупинне, безбережне, страшне й прекрасне людське життя.

Але ми все ж читатимемо, навіть сьогодні читатимемо свої книжки, свої оповідання й вірші. Ми — „міжгрупова“ група київських письменників, що їдемо на запрошення культвідділу юзівської окружної професійної ради: М. Шеремет, Б. Тенета, Д. Фальківський, Я. Качура, Ф. Якубовський і я. Власне, ще не всі: нашій подорожі додає врочистости присутність спеціяльного кореспондента „Вечернего Киева“ тов. Ішина. Спеціяльний кореспондент „Пролетарської Правди“ тов. Шабашкевич чекає нас кілька вже день у Юзівці. Отже, маємо репрезентувати українську радянську літературу, ба навіть культурний український Київ. Шабашкевич уже, певно, здійняв передзвін за наш

[1] Сталіно — большевицька назва Юзівки.

приїзд у сталінському деннику „Диктатура труда". Ішин уже добрав способу назбирати „матеріял" і в сусідньому купе строчить чергового нариса до „Вечернего Киева", а мені все ще дивною видається наша місія: яка там література, та ще й українська, тут, на Юзівщині, де в чорній лавині шахтарів поплутались різні нації і де життя людське в своїй величній простоті грандіозніше й барвистіше за всі літературні образи, за всі епітети, метафори й метонімії...

*

Спешіте, покупайте! Полная ліквідація неграмотной Украіни! Украінская граматіка со словарьом і переводом на русскій язик вместо шестідесяті — двадцать копеєк! Полная распродажа! Украінскіе граматікі і словарі! Граждане, спешіте, пакупайте!!..

Це на головній юзівській вулиці вигукує косоокий підліток. Це стандартизований тип, з тих, що звичайно, оглядаючись, чи нема поблизу міліціонера, продають посеред пішоходу жіночі панчохи, носові хусточки й не від того, щоб збути при нагоді „фармазон". Але всякі панчохи й шкарпетки — то тепер завалящий крам проти українських граматик та словників. І парубійко шпарко торгує новим ґатунком „речей найпершої потреби" — підсобниками для українізації. Адже Юзівщина так таки серйозно українізується, і спритний продавець поспішає задовольнити вимоги масового покупця. А втім, не треба думати, що це ДВУ чи Книгоспілка, чи якесь контраґентство заходилось отак спритно пропаґандувати в масах українську книжку й потребу українізуватись; ні — для цього ми занадто часом мляві, навіть в умовах індустріяльного темпу нашого життя.

Цей продавець — звичайнісінький спекулянт. Користуючись із зміни українського правопису, він скупив продані на макулятуру старі граматики і зваблює нерозважно громадянина.

Проте, коли хочете, це теж симптом перемоги українізації над сонною рутиною „южно-русской" ідилії. Один мій знайомий казав мені якось: „Коли вас глупої ночі стріне десь на околиці, де нема ліхтарів і вартового міліціонера, непевного вигляду чолов'яга і чистою українською мовою скомандує „Руки вгору!.. Прошу здійняти пальто й черевики!" Коли на вул. Короленка або на Хрещатику в Києві вас спинить уночі нафарбована з легковажною усмішкою жінка і, як до давнього приятеля, скаже: „Почекай, курчатко! Далебі, ти мені довподоби. Чи нема в тебе часом цигарки?.." — знайте, друже мій, що українізація перемогла вже остаточно. Бандити й повії, цей неминучий елемент для кожної европейської нації, елемент, що без нього, власне, нема нації, найменше піддається добродійним заходам Укрлікнепу; їх не обходять жодні накази, жодні перевірки й іспити: їх може перемогти тільки стихія. Друже мій, якщо вам пощастило натрапити хоч на одного українізованого бандита, хоч на одну українізовану повію, — лягайте спокійно спати: вам нема чого турбуватись за майбутнє своєї нації. Бандити й повії — це найперша передумова вашої державности!".

Я дивився, як молодий спекулянт спритно розпихав по руках непридатні вже українські граматики, і, каюсь, де в чім визнав рацію моєму знайомому, який дивував мене своїми парадоксами щодо проблем державности...

Але Юзівщина таки насправді українізується. Ночами на головній вулиці кричить і співає гучномовець. Він кричить і співає тільки українською

мовою. Вивіски? Вони всі українською мовою, але нема жодної, щоб без помилок. Вивіска українська без помилки була б нетипова для Юзівщини. Запишімо це на „хвороби зросту". Зате навіть „Жани", улюблене ім'я юзівських стрижіїв, і ті пишаються такими симпатичними таблицями:

ПЕРУКАР ЖАН.
ГОЛІННЯ Й СТРИЖІННЯ ЧОЛОВІКІВ І ДАМ.

Я підійшов до тютюнової ятки:

— Які у вас є циґарки?

— Сіґари? Сіґар нет, папіроси только продайом.

— Та мені ж „папірос" і треба, циґарок.

— Ах, ето ви по-українскі!..

Отак само в крамниці, де хотів купити собі листівку, отак ще багато разів. Але це тільки накип, це тільки намітка, що під нею вже розпочався український скрес. Там, у шахтах, на великих металюрґійних і хемічних фабриках вже всвердлився в донбаську цілину українець; там, за будівлями, за шахтарськими оселями простягаються звідусіль українські села, там на закурених вічним димом фабричних корпусах флюґер історії спроквола рипить на заржавілих петлях, повертаючись ліворуч до Харкова, до Києва, до Дніпра-Славути, до молодої, збудженої на світанку нашої епохи, України. Читачу, ви пам'ятаєте Олесеве:

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів...

Не треба цитувати далі. Я люблю тільки ці два рядки, і вони промовистіші мені за ввесь вірш. Які, в своїй суті, прості ці слова, але як багато вібрали вони в себе!

Що ви, читачу, почуваєте, коли в антракті підбиваєте підсумки своїм враженням на виставі „Березоля“? Чи вам промовляє щонебудь грубезний фоліянт нашого академічного видання? Чи ви звернули увагу, як у тисячних тиражах розпросторює собі шлях у найглибші робітничі маси наша українська преса? Ви чуєте мільонну веселу ходу школярів до українських шкіл? Чи ви чуєте, як у вогні великого відродження горить уся Україна?

Яка краса: відродження країни!..

У переповнених строкатою публікою фойє „Березоля“ й „Франківців“ я думаю: хіба це не величезна перемога відродженої культури, хіба це не тріюмф молодої нації і всієї нашої ери, коли її театри найкращі в країні? Коли на її п'єси йдуть дивитись не самі колишні сусальні патріоти, щоб „підтримати рідне мистецтво“, або скептики з племени „всеросійський метис“ („Інтересно, что там делается в хохлов“), а справді інтернаціональна маса, бо український театр — то є найкращий театр на Україні, то є справжній носій нової культури.

Яка різниця, яка страшенна прірва між нашим „Березолем“ і Суворінськими „мілімі хохламі і хохлушкамі“!

Яка краса: відродження країни!..

„Кобзар“, „Про комах“, „Про свійські тварини“, „Той кіт, що ходив, де сам знав“, „Борці за волю“ Кащенкові в книгарні „Киевской старины“, — і сьогоднішні вітрини ДВУ, „Книгоспілки“ „Українського Робітника“! 90-ті роки минулого століття, коли ентузіяст учитель Борис Грінченко в селі Олексіївці навчає нелеґально української мови

шкільну дітвору, власноручно малюючи для цього друкованими літерами підручника, — і наш час, коли заходить на українізацію технічних ВИШ'ів! Який велетенський крок зробило наперед українство за останні десятиріччя! І я не шкодую, що належу до так званої колись „недержавної" нації, я вдячний тій химерній долі, що пустила мене в світ українцем, бо, тільки будучи членом пригнобленого народу, можеш збагнути, ба не тільки збагнути — відчути, відгукнутись усім єством своїм на прекрасні слова:

Яка краса: відродження країни!..

Зрушив Донбас. Із низів, із шахт, із фабрик тягнеться він до української книжки, до українського театру, до газети. З адміністраційної верхівки йде назустріч цьому потягові низів українізація з наказами, курсами, гуртками, інструкціями. А втім щодо керівничих органів Юзівщини то ще й тепер почувається не масовість у справі українізації, а, так би мовити, „піонерство", — тут багато ще важать заходи й запопадливість окремих керівників.

Справжня українізація Юзівки зачинається з приїзду сюди на роботу тов. Карпека. Білявий, урівноважений, низенький чоловік із спокійною усмішкою, без виразно окреслених рис внутрішньої динаміки, чоловік, який назовні визначається тільки тим, що різко й уривчасто говорить у телефонну рурку „Як? Коли?" О першій годині? Як? Як?" (зробив, власне, чудо. Тихенько собі приїхав і тихенько українізував апарат).

В Сталіному! В цій колишній, здавалось, безнадійно зрусифікованій Юзівці! Він, та ще голова окрвиконкому і мрійний, ліричний завідувач культурного відділу окружної професійної ради, що

вперто скрізь, навіть вітаючи московських письменників, говорить українською мовою — це стовпи українізації Юзівщини, це перші, так би мовити, українізаторські осадники сходу України. А за ними пішли вже вчителі, артисти, лектори...

А ще торік навесні в Юзівці, як мені розповідали, трапився такий випадок. Районовий комітет одної спілки ухвалив у спілчанському садку посадити з квітів на клюмбі гасло: „Все за овладение украинской советской культурой". Довго дебатували, якою мовою садити це гасло й усе ж ухвалили... російською. Коли райком пішов обідати, два самовіддані „герої" з профспілчанського активу спішно посадили гасло українською мовою. Надвечір до садка прийшов хтось із райкому і, побачивши отаку сваволю, наказав садівникові посіяти навколо портулак — заглушити націоналістичний ухил гасла...

*

Трьома візниками, що їх коні занепадають на силах, витягуючи з тряського глинястого багна фаетони, ми поїхали на Ново-Смолянську шахту. За ці дні наша „міжгрупова" група, складена з представників різних літературних вір, так стоваришувалась, що дехто навіть втратив своє прізвище: Фальківський став розшифрованим „Соколком" (der Falke — Сокіл-Соколонько, модернізовано: Соколок); Тенета став жіного роду („За отою метушливою Тенетою і Соколком ногам боляче!"); Качура — прочанином (він, колишній „селянський" письменник із „Плугу", в індустріяльному Донбасі, як колись селюк із якоїнебудь глухої Шендерівки вперше в Лаврі на прощі: „А що ото таке? А он — диви-диви, яка озія!.."); Фелікс Якубовський став Феліксом. Найбільша метаморфоза тра-

пилась із Шабашкевичем: працюючи в українській пресі, він трансформувався поволі із „Шабашкевича“ на „Суботіна“; тепер, беручи на увагу, що Шабашкевич так „наукраїнізувався“ в Юзівці за кілька днів свого перебування, що навіть до Ішина несвідомо заговорив по-українському, наша група схвалила увічнити цю подію, надавши Шабашкевичу, замість „Суботін“, справжнього і до того оригінального українського псевдоніма — „Самурай-Суботенко“.

Шахтарська оселя. Присадкуваті чорні будиночки з прибудовою маленької дровітні й літньої кухні. Ні садка, ні городу, — тільки де-не-де кволий нужденний кущик. Колишня невблаганна, жорстока дійсність не любила прикрашувати шахтарське життя. Оголила соціяльну суть чорного буття — і ось маєш шахту, де працюй, а ось тобі брудна, душна халупа, де спи після шахти. Просто. Без сантиментів і прикрас. Тому, хто прийшов сюди з життя шукати останнього заробітку, не треба садків і квітів: день і денне світло не для нього. Якщо шахтар працює в нічній зміні, він спить удень, якщо працює в темряві шахти вдень, — він спить уночі. Так чи так, а денне світло, сонце, блакить неба — не для нього. Через це шахтар одвик від краси краєвидів, від мальовничих пейзажів, що дають оку спочинок і насолоду. Навіть у своїй мові шахтар не знає слова „дерево“, замість „дерева“ він каже „вєтка“: „Смотрі — шахту нарісовал на картінке, даже вєтка около дома растьот“...

Але шахтар, втративши в забої зв'язок із природою, тягнеться все ж до неї. Хоч клапоть, хоч маленький шматочок життя живого! І ось гляньте: нема в усій оселі жодного будиночка, де б на жердці не стирчала шпаківня або голубня. Ці

шпаки й голуби — це останній незайманий лишок природи, яку ще не взули в залізо, в бетон, в похмурні дерев'яні „крепі".

Ближче до шахти — більшає нових будівель. Робітничі касарні, клюб, окремі будинки для одружених робітників — нові, охайні виблискують на сонці ромбами етернітової покрівлі, і тільки бере досада: і як ото, плянуючи нові квартали оселі, не додумались посадити дерева, квіти, сади! Взяли й поліпили нові будинки по-старому, один до одного.

Ми в'їхали на шахтарське подвір'я. На стіні управи писана українською мовою (розуміється, наполовину з помилками: Донбас!) афіша про наш сьогоднішній виступ увечері. З шахти виходять, одробивши зміну, забойники. Чорне, чорніше від негритянського, обличчя, вкрите цупким шаром вугільного пороху, і тільки світять очі. Очі можуть плакати, в очах людині блищить і гнів, і радість, і обурення, і сміх, бо поки очі живі, їх не здолає навіть вугілля. Все на шахтареві — від шахти, з-під землі — грудки болота на ногах, чорні одяг, кепка, лице, руки, на плечі кайло з настромленим на нього дерев'яним чураком, і тільки очі шахтарські — такі, як і завжди, такі, як і в усіх робітників. Не лиця, а страшні машкари з живими людськими очима! Стомленою ходою, зігнувшись, вони йдуть додому. Мерщій би вмитись і спати. Проте, дехто спиняється коло нас, цікаво оглядають незвичайну для шахти групу „інтеліґентів". Коло нас лаштує свій кіноапарат оператор Дахно, — він спеціяльно приїхав з Артемівська зафільмувати нашу подорож.

Але перше, ніж спустимось у шахту, гляньмо на коксові печі. Ідемо повз сірий похмурий будинок рятувальної станції. Ось „копьор", ось „вишка",

а поруч непринадним кам'яним ковчегом рятувальна станція. Загуде на гвалт гудок і тоді враз оживе ковчег. Заметушаться люди й побіжать на вишку, до кліті. То катастрофа. Катастрофа на шахті! Тоді звідусіль, з усієї робітничої оселі біжать до шахти зібгані й розсічені жахом обличчя жінок, матерів, дітей... Катастрофа на шахті! Але вона десь глибоко, десь за десятками сажнів під землею, куди йде тільки нешироκий „стовбур" із кліттю. А на поверхні — напружене очайдушне чекання жінок, лемент тривожного гудка і понурі, сірі стіни ковчегу рятувальної станції...

Неприємно дивитись на цю станцію і хочеться мерщій обійти це величезне капище, що ховає за своїми стінами страшну статистику наглих смертей і каліцтва.

Коксові печі. Важко тягне вгору підойма печні незграбні „дверцята", що заввишки певно не менше, як п'ять метрів, і червона маса розпеченого вугілля неохоче, як цькований і вже розлютований звір, вилазить із своєї пекельної нори стати до останнього смертного бою з людиною. Звіра шарпають звідусіль довжелезні коцюби, і просто на нього йдуть у атаку кілька робітників з брандсбоями. Струмінь води, як гартована криця, блиснув на сонці і вдарив звіра в червоні полум'яні груди. Звір захарчав, застогнав, рвонувся ще раз і всією масою виліз із печі.

Коротка боротьба. Брандсбої свердлять розпечену масу, коцюби розтягають її на всі боки, гасне поволі червінь на робітничих щоках, здіймається остання пара над холодними вже купами коксу.

— Давай следующую печь!..

Але нам треба вже назад. Вже приготували нам шахтарський одяг, принесли електричні лямпочки-

шахтарки, переодягайся і — в шахту. Шорстка забруднена сорочка й штани на голе тіло дряпають непризвичаєну шкіру, ноги муляють кепсько позабивані дерев'яні цвяхи в підошвах. Лямпочка не годна змагатись своїм миршавим блищиком огню із теплим промінням весняного сонця. Ідемо сходами. Попереду десятник. Трохи моторошно йти з дня в глибочезну пітьму підземелля. Ось і кліть. Вогкуватий присмерк і тиша. Іржава скриня без бічних стінок, угорі й унизу просвердлена дірками, щоб не чинити повітрю опір. Увійшли в кліть. Гучно дзеленчать гаки — це замикають з одкритої сторони кліть. Для чогось міцніше впираєшся ногами в підлогу і ту ж мить розумієш, що цього зовсім не треба: адже під ногами, власне, не підлога, а 350 сажнів діри, куди порине зараз кліть. А що, як кліть обірветься? Бувають же такі випадки? Чому не бути фатальному випадкові саме з нашим спуском? Але ця думка напливає спокійно, не наганяючи жаху, бо людина вірить у краще, ну а коли б і сталось, що ж: на цій страшній глибині порятунку не жди.

І раптом кліть здригнула. Спочатку тихо, а потім швидше, швидше, швидше. Пішла-а-а!.. Летять угору незліченні поверхи земних шарів, і тільки ясніш починають блимати наші лямпочки та виразно чути, як тисне повітря слухові перетинки ушей. Руки держаться за поручень. Несвідомо стискаються на поручні пальці. Тьма, тьма. Гуде крізь кліть вітер. Не вітер — вітри. Тисячі осатанілих скажених вітрів вдираються крізь круглі дірки і мчать угору. Мчать, мчать... Хлюпотить десь вода. Летять згори ґрунтові води й потоками вирують край кліті. Як уночі під шторм. Тьма. Вітри. Незліченні поверхи земних шарів. Вода ллється на руку. Вітри, вітри...

Кліть затамувала рух. Повагом. Зовсім уже тихо. Стоп. Брязкають гаки коло входу, і під ногами знову твердий ґрунт. Світло великої електричної лампи падає тьмяно на цегловану стіну. Штольня. Не віриться, що це вже і є шахта, що це на 350 сяжнів під землею; здається, що це звичайне якесь фабричне приміщення вночі, і отам зараз за дверима спочивають трансмісії та варстати. Підходимо до дверей. Але їх не так легко відчинити. Десятник стає до них спиною, впирається руками об одвірки й з натугою відчиняє. І тоді ж одразу глухий, підмогильний гук. Це гуде повітря, що його женуть сюди із земної поверхні могутні вентилятори.

— Гушшшш... Гу-у-у-у... Гушшш..

Якийсь справді містичний, підмогильний гук — і тьма. Ми в досить просторих суточках. Зачиняють перші двері, і десятник знову так само береться за другі. Напруження всього тіла, гу — і двері подались...

У густій, здається, зовсім матеріяльній тьмі пропадає перспектива штреку. Перекинутою неправильною трапецією один за одним ідуть стовпи „крепе́й". Над головою рухається кудись линва, через п'ятьдесят кроків повільно й мовчазно крутяться широкі металеві кружала. Назустріч їдуть рейками ваґонетки з вугіллям.

— Держісь левой сторони! Левой сторони там! — кричить десятник, і голос його глухо застигає під дерев'яним склепінням „крепе́й". Тихо проїхали повз нас ваґонетки до штольні. В спину дме холодний вітер вентиляції. Ноги сковзаються на мокрому грудді, ступають калюжами. Веселими вогниками блимають тепер наші „шахтарки". Повернули ліворуч. Знову двері, знову тягучий, сумний, підмогильний вий повітря. Суточки. Попе-

речний ухил. Галерія вужчає, десь збоку під ногами дзюрчить струмок. Тиша. Цілковита тиша і тьма. Тільки „шахтарки" весело коливаються в руках і створюють ілюзію якоїсь бутафорії. Ніби це павільон десь на кінофабриці ВУФКУ й ці „крепі" — то тільки декорація, а ми — артисти невідомих ролів, що грають чи то якусь нескладну містерію, чи групу авантурників із пересічного детективного фільму.

Ухил спускається вниз. Нижче сідає над головою стеля, щільніше підступають до плечей стіни. Ось над тобою переламаний посередині, як маленький ціпок, товстий стовп „крепі" — натиснула згори порода, не витримало дерево. Жаско дивитись на виламані шпичаки стовпа, і тоді пригадуєш, що над тобою 350 сажнів масивної земляної цілини. 350 сажнів!

— Лєвой сторони, товаріщи! Ваґонєткі!

Але тут ваґонетки тягне вже коняка. Мовчазна, флегматична, покірна, вона слухняно тягне рейками ваґонетки з вугіллям. Сюди електрики провести не можна, тут завжди є певний відсоток гримучого газу, і можливе сполучення електричних дротів погрожувало б страшними вибухами; через те тягнути ваґонетки тут мусять коні. І жаль бере дивитись на тварину з великими сумними очима, що її присуджено працювати завжди у вічній темряві. Шахтарські коні слухняні й розумні. Погонич тут ходить без батога; він тільки тихенько свиснув, і конячка пішла, сказав — „отстав", і конячка повернулась, зійшла з рейок. Шахтар щодня підіймається кліттю „на-гора", шахтар, хоч і небагато, а все ж бачить день, сонце, небо й дихає справжнім ненапомпованим повітрям, а коняка — ніколи. Єдине, що залишилось їй живого від життя — її погонич, що примушує тягти ваґо-

нетки. Далебі, мені ніколи, здається, не було нікого так шкода, як цієї змореної шахтарської шкапи. Яка, все ж таки, жорстока найдовершеніша земна істота — людина та її цивілізація...

Ми підійшли до забою. З метр завширшки продовжна щілина в невисокому вугільному траншею, де зігнувшись стоять два забойники. Вони довбають чорну блискучу стіну й брили вугілля падають додолу. Тут зовсім уже нема колонади „крепе́й", тільки кілька чураків підтримують брили стелі і робітники віч-на-віч із покладами вугілля, з небезпекою грімучого газу та завалу. Не зразу помітиш у забої забойника. Напівголе чорне тіло його зливається в своїх контурах із вугіллям, а цюкання кайла таке глухе, що одійди кілька кроків, і вже не чути його. Забойники спустили кайла і обернулись до нас. З чорної непроглядної вугільної тьми — людські очі й вишкірена низка білих зубів. Розповідає про забой. Посміхається. Забойник присів, сперся спиною об вугільний мур, злився з його чорною масою. І здається, що це дивиться на нас не людина, а саме вугілля. Дивиться й посміхається. Яка праця, які умови можуть зрівнятись із твоїми, забойнику! Чорна людино, що даєш людству променисту електрику, шалений біг поїздів, потужну ходу пароплавів, огонь гуркотливих фабрик! Хто достойно спише твою роботу і твоє страшне життя, чорний Прометею, що даєш людям вугілля й огонь? Безсиле ще моє перо розповісти про тебе, забойнику. Мої руки й моя голова схиляються перед твоєю добровільною каторгою. Чолом твоїй великій праці, чорна людино!..

Покинули забой, залізли в „піч". Це вузький, заввишки півтора метра поклад вугілля, що одбився гілкою праворуч угору. Сажнів двадцять лі-

земо навкарачках низькою дірою, заки підходимо до забойника. Шість годин він працює тут, не маючи змоги випростатись. Тільки напівлежачи він може довбати „чорне золото". Знизу по мавпячому підлазить сюди на „чотирьох" другий шахтар. Від пояса йому між ногами — ланцюг, що тягне „санки": металеву скриньку без коліс, пудів на 10 ваги. Він насипає в скриньку добутого вугілля й навкарачках тягне її замість коняки, назад, униз, до вагонеток. Яка каторжна робота! Що може зрівнятись із цією жахливою мукою десь глибоко під землею, серед вічної тьми й могильної тиші! Якась справді чорна квінтесенція людських злиднів і праці... І тоді розумієш, що поки ти не спускався в шахту, ти не знав половини життя. Щось гнітить душу, і тисячі чорних та важких, як поклади вугілля, думок тиснуть голову.

Вилізли з печі — трохи стало легше. Знову галереї штреків, двері, підмогильне завивання повітря, похмурі стовбури „крепéй".

Ще на хвилину до шахтарської стайні. Темний ряд кінських задів. Сумирні, печальні шахтарські коні, позбавлені назавжди дня й світла. І коло кожного дощечка з ім'ям. В цих зворушливих іменах туга і згадки за втраченим небом і ясною земною поверхнею: „Голубой", „Ясний", „Облачний", „Голубчік", „Товаріщ"... Тихо хрумтить на кінських зубах сіно. Тиша, морок, підземелля.

Наче веселіш тепер грюкнули гаки на кліті. Сигнальний удар металю. Пішли, пішли! Поверхи, квартали землі — вниз, кліть з нечуваною швидкістю, „с ветéрком" — угору. Потоки води на спину — по-шахтарському „капьож". Вітри, тьма, гук. Швидко — так швидко, що втрачаєш відчуття ваги. І раптом — хтось крикнув — ми летимо вниз!!! Так, униз, униз, назад, зараз дно і... Але це

омана. Глянь крізь зливу грунтової води на стіни „стовбура“: вони поверхами, кварталами шалено мчать униз, а не вгору. Значить кліть — „на-гора“. Ми інстинктивно притиснулись один до одного. Тьма, вітри, шторм... І ось блідне помалу світло наших „шахтарок“, у кліті світлішає, рух повільнішає, зовсім тихо. Короткий металевий брязк, і кліть здригнулась. Поверхня! Небо, сонце, день!..

*

Будинок Культури, шахтарський клюб на Смолянці, макіївський робітничий клюб, радпартшкола, переповнена заля кіна в Буденівці, клюб Містрану,[1] цехи фабричні — це маршрут наших виступів. Хіба треба списувати кожний наш виступ? Вони всі злились у заповнені овалями робітничих лиць приміщення, довгі рясні оплески зустрічі, витягнені наперед уважні шиї. На стінах — гасла за опанування української культури, портрети й біографії українських письменників, десь збоку неодмінна виставка наших книжок.

Нас зустрічали напрочуд тепло. До президії — старих робітників, партійних та професійних керівників і нас. Робітнича оркестра не скупиться на „туш“ та „Інтернаціонал“. У клюб „Містрану“ ми прийшли до залі трохи раніш, аніж нас сподівалися. Голова клюбу благає нас зайти на хвилинку до бічної кімнати. Тільки на одну хвилину. Для чого? Що таке? Він причинив за нами двері, щось крикнув у залі й знову відчинив:

— Будь ласка!

Музика загриміла „туш“. Ось воно в чому річ — капельмайстер не помітив нас завчасу, і музики не

[1] Міського транспорту.

приготувались, а якже його не привітали гостей „тушем"? Не можна!

Привітання, заяви, побажання — українською мовою, жарґоном, російською.

Старий робітник:

— Нам, товарищі, необхідімо, а осо́бенно ето нащот молодьожі, — виражаясь по-українскі, ізучать „украінскую мову". Ето товаріщі, непремєнно, потому, что как же ето іначе!..

Молодий чорнявий комсомолець-шахтар:

— Товаріщі письменнікі! Донбасскій пролетаріат желает відеть себя в украінском ізложеніі. Ви уж, пожалуйста, напішіте постарайтєсь, потому, что очень уж хочется повідать себя в украінском ізложеніі, да...

Проте, була й критика. Але вона більше виходила із уст інтеліґенції. Української інтеліґенції. Тут не без куріозів. Білявий інтеліґент, не здаючи собі гаразд справи, запевняє:

— ...Пролетаріят вимагає, щоб був не такий стиль, як у вас. Треба, щоб був *конструктивний* стиль, о!..

Або ще молодий учитель український у Макіївці з апльомбом, по-менторськи:

— Наша українська *письменність* дуже часто подає не ту ідеологію. Дрібна буржуазія нашу *письменність* захватує, а наша ленінська національна політика ставить питання, щоб був робітничий національний *ухил,* а не буржуазний!.. Пролетаріяту треба, щоб тематика була не така, як у вас...

Учителю, вчителю! Навчися перше сам...

Взагалі, ці молодики-інтеліґенти часто беруться на власну руку опікуватись пролетаріятом. Мене здивувала вбога порція: „Що читати робітникові" в макіївській читальні, складена з 5—6 імен, не можна сказати, щоб першорядних наших письмен-

ників, і трьох журналів: „Молодняк", „Гарт" і „Нова Генерація".

Я спитав місцевого бібліотечного інструктора:

— А чому ж не радите „Червоний Шлях", „Життя й Революція", „Літературний Ярмарок", якщо вже радите робітникові „Нову Генерацію"?

— В нас ці журнали є, але ми їх не всім даємо читати, тільки тому читачеві, що ми його вже добре знаємо, що на нього ці журнали вже не можуть впливати...

Щоб журнали „Життя й Революція", „Червоний Шлях" не впливали на робітничого читача? Диво дивне...

— А з красним письменством?

— Теж так. Кажемо, що книжка на руках...

Словом, для робітничого читача — голодна пайка і цензура місцевого бібліотечного Зевса. (О, вічний хохле! О, хохлацька дійсносте!..).

Ми довго переконували інструктора, але все ж переконати не змогли, — може його хто інший переконає?

*

— Почему ето, товаріщі письменнікі, нікто не обратіт вніманіє, что в наших учрєжденіях до сіх пор не говорят по-украінськи? Єслі би говорілі, то і рабочій скорєє виучілся би, легше єму било би...

— В установах, як раніш ото, глузували з нашої мови, так і тепер нишком глузують!

— Вот книгі би такіє про рабочую жізнь на украінской мовє нужно било би іздать і чтоб рабочєму било понятнєє...

— Дорого стоят харошіє украінскіє книгі. Дешевлє би іх как-нібудь.

— Раз ми жівьом на Украінє, товаріщі, зна-

чіть, ми должни знать українскій язик! Тут рассуждать много нечево. Ето понятно.

Це з робітничих розмов із нами по цехах металюргійних фабрик Юзівки і Макіївки. А ось розмова у вагоні до Києва з інженером київського держпароплавства.

— Українізація Донбасса? Ето, ребята, не пройдьот! Будете українізовать — уйдут от вас інженери і рабочіе, останутся ваші шахти пустими.

— Робітники, — заспокоюю я його, — не підуть, щодо інженерів — підростають і нові, нема чого боятись.

— Інженери не хотят українізоваться, і нічево ви не сделаете. К інженеру нельзя пріменять те методи, которіе пріменяют Бойко і компанія із Київского Укрлікнепа. Єслі би іначе подошлі, может бить і вишло би что-нібудь, а так — нет.

Я питаю іронічну виплекану фізіономію під інженерським кашкетом з молотком і якорем, яких же це „метод" специфічних треба застосовувати до інженерів, і хіба інженери не такі ж трудящі, як інші? Чому европейський інженер, що має далеко вищу кваліфікацію за російського, не замикається так у касту, як російський? Я кажу йому, що це рештки безглуздого російського барства.

— Да, совершенно верно. Ми — бари! — перебиває він, задоволено посміхаючись.

— Це не тільки барство, це свинство, це навіть хамство, зневажати мову того народу, що серед нього ви працюєте.

Інженера не проймає це. Він уперто торочить:

— Нас, інженеров, купілі. Купілі наше знаніе, наш опит; ми честно іспольняем нашу службу, а на всьо остальноє наплевать.

— Вас купили? Ви продались, значить?

— Да, продалісь.

— Але ж це проституція, громадянине! Інтелектуальна, так би мовити, чи не найогидніша форма проституції!

Інженер спантеличився. Він незрозуміло кліпає очима.

— Єслі хотітє — да, пожалуй, простітуція...

— Я не заздрю, інженере, вашій долі...

Іженер похмурився і замовк.

Контраст, читачу? Так, контраст, природний контраст. Чи не час би вже піднести гасло: інженер-русотяп не може бути на Україні інженером...

*

Пізно вночі повертались із Будьонівки „бідаркою" до Юзівки. Ще видно, як у Будьонівці горять велетенськими жертовниками коксові печі. На одній щойно тільки спалахнуло буйною пожежею полум'я, а на другій уже згасає, никне, в'яне знекровлене. А просто перед очима, над кінськими гривами, заграва юзівської гамарні. Вогонь і дим пеклом зриваються із домен та мартенів і могутньою хмарою висять над гамарнею. Вони не линуть до тихого зоряного неба — небо таке нужденне і цукринно-сантиментальне з своїм серпом місяця й цятками зір! Червона хмара висить над гамарнею, і гамарня важко дихає. Здається, горить земля. Вогненні лявіни запалили ґрунт, і ось зараз упаде зотліле, як непотрібна стара декорація, небо з димною головешкою місяця й попелом зір. Копита застукотіли дошками містка. Внизу блищить чорна калюжа. Це — Кальміус. Колись славна річка Калка, що на ній татари погромили впень українських князів із половцями, колишній Кальміус — межа запорозьких вольностей — кальміуська паланка Війська Запорозького Низового. Тепер непотрібна, брудна калюжа...

Блиснула каскадами вогнів десь під домною пекуча річка розтопленого заліза і ще дужче знялось угору, над землею, полум'я і майорить над нічними просторами побідним прапором. Прапором огню й заліза. О, вічний, чудовий огню. Ти готуєш людині страву, нагріваєш житло і нагло в одну мить нищиш їй те, що придбано століттями... О, суворе, холодне, міцне залізо, що даєш людині плуги й трактори, мечі й гармати! Які ви прекрасні, вогню й залізо!..

Важко дихає гамарня. Копита цокотять, але вже брукованими темними вулицями.

Написана в 1929 р.

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

РЛ 67 у
4.92
(1986)
85433
300/52
162

Б. АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ

УЗ